

Dolnozemskí Slováci ako téma spoločenských vied na Slovensku

(Eds)
Ján Chrtan
Zuzana Drugová

Dolnozemskí Slováci ako téma spoločenských vied na Slovensku

Zborník príspevkov z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorú zorganizovalo Metodické centrum pre Slovákov žijúcich v zahraničí Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 17. októbra 2023

Editori:

Ján Chrt'án

Zuzana Drugová

Dolnozemskí Slováci ako téma spoločenských vied na Slovensku

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica, 17. október 2023

Editori: Ján Chrt'an
Zuzana Drugová

Za vydavateľa: doc. Mgr. et Mgr. Ing. Miroslava Knapková, PhD.

Zodpovedný redaktor vydania: Mgr. Ján Chrt'an, PhD.

Recenzenti: prof. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD.
Mgr. Patrik Kunec, PhD.

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Grafická úprava: Mgr. Ján Humaj

Za odbornú a jazykovú stránku jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou kontrolou.

**Co-funded by
the European Union**

„Financované Európskou úniou. Vyjadrené názory a postoje sú názormi a vyhláseniami autora(-ov) a nemusia nevyhnutne odrážať názory a stanoviská Európskej únie alebo Slovenskej akademickej asociácie pre medzinárodnú spoluprácu Národná agentúra programu Erasmus+ pre vzdelávanie a odbornú prípravu. Európska únia ani organizácia udeľujúca grant za ne nepreberajú žiadnu zodpovednosť.“

ISBN 978-80-557-2126-2

<https://doi.org/10.24040/2024.9788055721262>

Táto publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International Licence CC BY-NC-ND (uviedenie autora - nekomerčné použitie - bez odvodného obsahu).

OBSAH:

DRUGOVÁ, Zuzana:

Odborné činnosti Metodického centra UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí
a predstavenie úspešných projektov Erasmus+ 5

KMEŤ, Miroslav:

Príspevok historiografie k skúmaniu dolnozemsých Slovákov v posledných dvoch dekádach ... 10

BOTÍK, Ján:

Ku konceptom migračných a minoritných štúdií dolnozemsých Slovákov 19

ČUKAN, Jaroslav – MICHALÍK, Boris:

Výskum kultúry dolnozemsých Slovákov na UKF v Nitre – autorská reflexia 24

BABIÁK, Michal:

Status slovenského dolnozemsého umenia v kontexte národnej kultúry 33

KRŠKO, Jaromír:

Výskum slovenskej antroponymie ako prejav hľadanie národnej identity
dolnozemsých Slovákov 39

RÁGYANSZKI, Juraj:

Národopisné aspekty Obecného a cirkevného poriadku Mateja Markovica st. (1750) 44

SZUDOVÁ, Kristína Estera:

Historické a kultúrohistorické výskumy vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku 49

VALENTOVÁ, Iveta:

Genéza výskumu priezvisk Slovákov v Maďarsku 59

ŠENKÁR, Patrik:

Práca Ľudovíta Jaroslava Hrdličku v prospech dolnozemsých Slovákov 65

MICHALOV, Radovan:

Alternatívne dramatické formy vojvodinských Slovákov ako predmet záujmu
slovenskej teatrológie 71

MOSNÁKOVÁ BAGLAŠOVÁ, Katarína:

Ján Vedoslav Bysterský – zabudnutá osobnosť vojvodinských Slovákov 77

Slovo na úvod

Vážená čitateľka, vážený čitateľ,

dostáva sa Vám „do rúk“ zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie *Dolnozemskí Slováci ako téma spoločenských vied na Slovensku* zameranej na reflexiu vedeckých výstupov výskumných projektov rôznych spoločenských vied orientovaných na prostredie dolnozemsých Slovákov. Ide predovšetkým o etnológiu, kulturologiu, lingvistiku, literárnu vedu, históriu: a.) prezentácia čiastkových alebo sumarizujúcich hodnotení vlastných a iných výstupov v rámci svojej disciplíny, b.) hodnotenie nových poznatkov z najnovších výskumov, c.) hodnotenie starších výstupov v konkrétnej historickej perióde, d.) zastúpenie tematiky slovenskej Dolnej zeme v kontexte výskumov vlastnej vednej oblasti na Slovensku, resp. v jednotlivých krajinách s národnostnou minoritou dolnozemsých Slovákov.

Konferencia sa konala v utorok 17. októbra 2023 v Slávnostnej aule Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a bola spätá s oslavami 30. výročia vzniku Metodického centra Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Slávnostné otvorenie konferencie sa konalo za prítomnosti rektora UMB v Banskej Bystrici doc. Ing. Vladimíra Hiadlovského, PhD., ďalších akademických funkcionárov univerzity, zástupcov spolupracujúcich organizácií a predstaviteľov krajských organizácií. Prítomným sa prihovorila vedúca Metodického centra UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí PhDr. Zuzana Drugová, ktorá vyzdvihla rôznorodosť vzdelávacích aktivít, ktoré Metodické centrum za 30 rokov svojej činnosti pre krajanov zorganizovalo, ako aj posun činnosti MC UMB ku odborným a vedeckým aktivitám.

Konferenciu sme organizovali v rámci trojročného medzinárodného Erasmus+ projektu BIBLIO (Inovácia vzdelávacích postupov ako prostriedok inklúzie príslušníkov minority). Predkladateľom a hlavným riešiteľom projektu je Metodické centrum UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí, odborným garantom projektu je Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemsých Slovákov pri Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Súčasťou projektových aktivít je aj realizácia viacerých odborných prednášok a workshopov, ktoré sme sa rozhodli zhrnúť pod vedeckú konferenciu *Dolnozemskí Slováci ako téma spoločenských vied na Slovensku*. Cieľom prednášok aj workshopov je reflexia vedeckých výstupov týkajúcich sa Dolnej zeme z hľadiska spoločenských vied, čo je aj jedným z cieľov nášho projektu.

Konferencie sa zúčastnili početní kultúrni a vedeckí pracovníci zo slovenskej Dolnej zeme a Slovenskej republiky. Za UMB prezentovali prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD. a prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD., z Univerzity Komenského v Bratislave prezentovali doc. PhDr. Michal Babiak, CSc. a Mgr. art. Radovan Michalov. Zo Slovenskej akadémie vied prezentovali Mgr. Juraj Marušiak, PhD. a Sanja Zlatanović, PhD., príspevok do zborníka poslal aj prof. PhDr. Ján Botík, DrSc. Z UKF v Nitre prezentovali prof. PhDr. Jaroslav Čukan, CSc. a prof. PhDr. Boris Michalík, PhD., z Univerzity Jánosa Selyeho v Komárne doc. PaedDr. Patrik Šenkár, PhD., z Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí Mgr. art. Milina Sklabinski, PhD. Za partnerov projektu Biblio prezentovali Vladimír Valentík zo Srbska, Mgr. Juraj Rágyanszki a Mgr. Kristína Estera Szudová z Maďarska a domáci PhDr. Zuzana Drugová a Mgr. Ján Chrt'an, PhD.

Mgr. Ján Chrt'an, PhD.

NAMIESTO ÚVODU ...

Odborné činnosti Metodického centra UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí a predstavenie úspešných projektov Erasmus+

PhDr. ZUZANA DRUGOVÁ

Metodické centrum UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí, Banská Bystrica

Vzdelávacie podujatia Metodického centra

Metodické centrum pre Slovákov žijúcich v zahraničí vzniklo 1.1.1993 na základe Návrhu koncepcie a profilu kurzov slovenského jazyka pre učiteľov pôsobiacich v societach zahraničných Slovákov, ktorý ministerstvu školstva predložil prvý rektor Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici Dr.h.c. prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. V prvom desaťročí sa centrum profilovalo na realizáciu didaktických kurzov pre pedagógov škôl s vyučovacím jazykom slovenským v zahraničí, od roku 2009 aj na výjazdové didaktické kurzy v jednotlivých krajinách podľa aktuálnej potreby ich špecializácie. Od roku 2008 Metodické centrum organizačne zabezpečovalo školy v prírode pre deti zo základných škôl s vyučovacím jazykom slovenským v zahraničí, od roku 2011 centrum pristúpilo ku organizačnej i kvalitatívnej inovácii ich systému. Od 2017 centrum začalo organizačne zabezpečovať vzdelávacie podujatia aj pre slovenské vzdelávacie centrá v západnej Európe a zámorí. Do roku 2023 sa na vzdelávacích podujatiach Metodického centra pre Slovákov žijúcich v zahraničí zúčastnilo spolu viac ako 13 500 účastníkov. Doposiaľ rekordný počet sme zaznamenali v roku 2010, privítali sme 1114 účastníkov.

Príkladom aktuálnej ponuky vzdelávacích pobytov na Slovensku je rok 2023. V tomto roku sme v gescii Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky organizačne a obsahovo zabezpečili spolu 3 turnusy Školy v prírode pre žiakov zo šiestich krajín, v ktorých sú základné školy s vyučovacím jazykom slovenským: Chorvátsko, Maďarsko Poľsko, Rumunsko, Srbsko a Ukrajina. Ponukou s paralelným vzdelávacím obsahom je tábor s názvom Učíme sa o Slovensku po slovensky pre deti zo slovenských vzdelávacích centier v západnej Európe a zámorí. Pre deti s výbornými výsledkami v súťažiach slovenského jazyka organizujeme každoročne Detskú krajskú univerzitu a na základe medzivládnych dohôd zabezpečujeme aj Ozdravný tábor pre deti z Ukrajiny a Letný tábor pre deti z Maďarska. V minulosti sme zabezpečovali aj špecializované vzdelávacie podujatia – Súťaž vo výtvarnej tvorbe a neskôr vo fotografii, tábor po lokalitách Unesco, Letnú školu ľudového tanca i bábkového divadla, letný tábor mladých informatikov a podobne. Prítomnosť štyroch fakúlt UMB s pedagogickými odbormi umožňuje kvalitné odborné zabezpečenie vzdelávacích podujatí širokej škály zamerania.

V roku 2023 sme zároveň realizovali aj ďalšie vzdelávacie podujatia v gescii Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Predovšetkým už dlhodobo od roku 2015 organizačne a odborne

zabezpečujeme 2 turnusy podujatia Krajanské leto. Vzhľadom na stálu požiadavku sme na priamu objednávku z krajanského sveta v roku 2023 znova pripravili aj Letnú súborovú školu, pred vedúcich detských folklórnych súborov a ich malých tanečníkov. Od roku 2022 zabezpečujeme aj pravidelné víkendové online vzdelávanie, vždy v 1. a 3. sobotu v mesiacoch marec – máj a september – november.

Samostatnou kapitolou je online vzdelávanie. Jeho idea vznikla v roku 2020, keď nebolo možné realizovať pobyty detí na Slovensku. Navrhli sme preto Ministerstvu školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky novú formu týždenných vzdelávaní online formou, ktoré boli náhradou pôvodne plánovaných pobytov. Tie nebolo možné zrealizovať vzhľadom na pandemickú situáciu. V rokoch 2020 aj 2021 sme odborne zabezpečili a zrealizovali v každom roku 3 turnusy online vzdelávania, vrátane prípravy didaktických filmov, ktoré mali v roku 2021 formu krátkych dokumentov. Zároveň naši odborní spolupracovníci vytvorili databázu didaktických materiálov. Všetky materiály sú voľne dostupné online na webovom sídle (<https://www.umb.sk/medzinarodne-vztahy/metodicke-centrum-pre-slovakov-zijucich-v-zahranici/>). V roku 2022 prišla od Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí požiadavka na realizáciu pravidelného online vzdelávania, vždy v 1. a 3. sobota v mesiaci. Vzhľadom na veľký záujem naprieč všetkými časovými pásmami sme vzdelávali 3 hodiny dopoludnia a ten istý program sa zopakoval aj 3 hodiny popoludní. Prihlásiť sa tak mohli účastníci z rôznych časových pásem. Ako príklad uvedieme sumariáciu za rok 2023: priemerný počet prihlásených dopoludnia bol 30 - 40 účastníkov, popoludní okolo 20 účastníkov. Ďalším záujemcom sme posielali záznamy, ktoré majú od 100 do 150 vzhliadnutí. Na online vzdelávanie sa prihlasujú účastníci z celého sveta, vzdelávajú sa deti a mládež vo veku od 5 do 15 rokov, väčšinou sú to jednotlivci alebo súrodenci.

Spolu sme v roku 2023 zabezpečili 10 letných vzdelávacích táborov formou pobytu a online vzdelávanie, na ktorom bolo v roku 2023 spolu 733 účastníkov na pobytoch + 298 mailových adries prihlásených na online vzdelávanie.

Odborné činnosti Metodického centra

V posledných viac ako desiatich rokoch sa Metodické centrum postupne vyprofilovalo aj na odborné pracovisko zamerané na bádania v oblasti dejín a kultúry Slovákov žijúcich v zahraničí. V úvodných pokusoch išlo predovšetkým o oblasť tzv. Dolnej zeme, k čomu prispeli aj **účasti na pravidelne organizovaných medzinárodných konferenciách v Nadlacu**. Vzhľadom na skutočnosť, že v tých rokoch bola jedinou zamestnankyňou Metodického centra etnologička Zuzana Drugová, aj príspevky prezentované v Nadlacu sú z jej autorskej dielne: V rokoch 2013, 2014 prezentovala Výskum slovenských ľudových tancov z Banátu, Báčky a Sriemu v archívoch na Slovensku, v roku 2016 príspevok s názvom Prvky tradičného divadla vo zvykosloví Kovačice a Padiny v Srbsku. V roku 2017 identifikovala materiály z výskumov na Dolnej zemi v archívoch Ústavu etnológie SAV. V roku 2018 prezentovala príspevok s názvom Vplyv viery na tradičnú kultúru Slovákov v Banáte a Bihore. V roku 2019 sa konferencie zúčastnila aj vtedajšia zamestnankyňa Metodického centra Katarína Mosnáková Bagľašová, ktorá prezentovala Začiatky kníhtlačiarne v Báčskom Petrovci a jej význam pre rozvoj národnokultúrneho života vojvodinských Slovákov. Zuzana Drugová v tomto roku prezentovala príspevok s názvom Tematika vojny v piesňových zbierkach dolnozemskej Slovákov. V roku 2021 sa konferencie zúčastnil súčasný zamestnanec

Metodického centra Ján Chrt'an s témou Slovenské gymnázium, kde? Dilema vojvodinských Slovákov okolo sídla založenia slovenskej strednej školy. Zuzana Drugová s prezentáciou začínajúcich projektových aktivít centra: Sebaidentifikácia v multietnickom prostredí – priebežné zistenia projektu využiteľné pre stredné školy. V roku 2022 odzneli príspevky Chrt'an: Uchovávanie tradícií v dielach Janka Čemana a Drugová: Osobnosť Martina Jonáša. V roku 2023 Drugová prezentovala činnosť Memoriálneho strediska Dr. Janka Bulíka z Kovačice v Srbsku a Ján Chrt'an činnosť Metodického centra pre Slovákov žijúcich v zahraničí.

S rozširujúcimi sa odbornými činnosťami rástla aj **účasť na odborných konferenciách**. V roku 2014 sa konferencie Slovenská hudba vo Vojvodine zúčastnila Zuzana Drugová s prezentáciou Výskumu slovenských ľudových tancov z Banátu, Báčky a Sriemu. Okrem samotnej realizácie výskumu prezentovala aj možnosti aplikácie jeho výsledkov pre využitie v súčasnom živote dolnozemskej enklávy. V roku 2019 bola Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici spoluorganizátorom medzinárodnej konferencie Slovenské národnostné školstvo a zachovanie národnostného povedomia v krajinách strednej, južnej a východnej Európy. Jej hlavným organizátorom bol Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku, konferencia sa konala v Banskej Bystrici. Na konferencii prezentovali z prostredia univerzity viacerí autori: Katarína Chovancová: Plurilingválne prístupy vo vyučovaní slovenčiny ako materinského jazyka; Zuzana Drugová: Súčasný folklorizmus na Slovensku a jeho možnosti pri vzdelávaní mladých generácií; Katarína Mosnáková – Bagľašová: Vzdelávacie aktivity MC UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí. V roku 2019 sa konala aj medzinárodná etnologická konferencia v Starej Pazove, na ktorú si Katarína Mosnáková-Bagľašová pripravila príspevok *Paňičke* v kontexte detských ľudových hier vojvodinských Slovákov. V rovnakom roku na konferencii Slováci z Bulharska na Slovensku Zuzana Drugová predstavila Možnosti folklorizmu pri adaptácii mladých generácií Slovákov zo zahraničia na Slovensku. V roku 2020 sa konala Medzinárodná konferencia k 100. výročiu založenia Československej besedy Šafárik v Novom Sade. Jej hlavnou organizátorkou bola vtedajšia pracovníčka metodického centra Katarína Mosnáková Bagľašová, ktorá aj prezentovala Stručný prehľad činnosti Spolku P.J.Šafárika v Novom Sade. Zuzana Drugová sa venovala Krojovej a kostýmovej kultúre Slovenského kultúrneho centra P.J.Šafárika a Ján Chrt'an Československej besede Šafárik v dobovej tlači. V roku 2021 organizoval ISEIA Kongres pedagógov, na ktorom Mosnáková Bagľašová prezentovala Činnosť MC UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí a Drugová sa venovala využitiu prvkov tradičnej kultúry vo vyučovaní slovenčiny v heterogénnych skupinách.

S účasťou na konferenciách sa rozširovala aj **publikačná činnosť v zborníkoch**. V roku 2020 v zborníku Slováci v zahraničí Zuzana Drugová uverejnila príspevok *Chodenie s paňičkami* zo Starej Pazovy – pôvod a vývoj jarného zvykoslovia. Príspevok bol určený pre skôr spomínanú konferenciu v Starej Pazove. V roku 2021 v Slovenskom svetovom kalendári publikoval Ján Chrt'an činnosť Mateja Ambrózyho, v rovnakom roku v Kovačickom kalendári Banátske periodiká vo Vojvodine v polovici 20. st. a ich význam; Kovačické školstvo pred založením Kovačice. V tom istom kalendári Zuzana Drugová príspevkom *Zagajduj gajdoš* z Kovačice podala príbeh rekonštrukcie zabudnutého tanca. V Kovačickom kalendári obaja autori publikovali odborné príspevky aj v roku 2022: Drugová príspevok o ľudovom odeve Ako sa nosili Kovačičania kedysi a Chrt'an Krátku kroniku Kovačických dejín i Kovačica na stranách Národného kalendára. Ján Chrt'an publikoval v kalendári aj v roku 2023: Banátske periodiká vo Vojvodine v polovici 20. storočia.

Samostatnou kapitolou odborných činností sa stali aj etnologické monograficky zamerané výskumy Zuzany Drugovej. Prvým impulzom bol výskum slovenských ľudových piesní v obci Bodonoša v oblasti Bihor v Rumunsku, ktorý zrealizoval Alexander Mlinarčík a etnologičku Zuzanu Drugovú požiadal o odbornú spoluprácu. Táto pre knihu vypracovala odborné tematické členenie zozbieraných viac ako 300 ľudových piesní a k jednotlivým tematickým kapitolám pripravila aj stručnú etnologickú charakteristiku. Vznikla tak kniha **Alexander Mlinarčík: Tá bodonská turňa veľmi vysoká... Zbierka slovenských ľudových piesní z Bodonoša**, ktorá bola vydaná Vydavateľstvom Ivan Krasko v Nadlaku v roku 2020. Kniha bola vydaná s prílohou vo forme CD nosiča so zvukovými nahrávkami. Táto spolupráca odštartovala aj nasledujúcu dlhoročnú spoluprácu na projektoch ERASMUS+.

Ďalšia etnologická monografia vznikla na základe oslovenia a spolupráce s Vlatkom Miksádom, ktorý v tom období pôsobil ako učiteľ slovenského jazyka a neúnavný organizátor kultúrneho života Slovákov v Iloku v Chorvátsku. Spolupráca začala v roku 2018, kedy Zuzana Drugová v Iloku zrealizovala aj etnologický výskum tradičného odevu Slovákov. Pre výskum aj výslednú knihu poskytol Vlatko Miksád svoj súkromný archív s bohatou zbierkou historických fotografií, ktoré boli pedantne roztriedené a vo veľkej väčšine aj datované a identifikované. Počas výskumu vo februári 2018 Zuzana Drugová navštívila 6 respondentiek v Iloku aj v ilockej osade Radoš, pre porovnanie zrealizovala aj výskum u ďalších respondentov v susedných slovenských osadách Erdevík a Bingul'a v súčasnom Srbsku. Navštívila aj Múzeum mesta Ilok, z ktorého získala informácie o zbierkovom fonde dokumentujúcom tradičný odev Slovákov. Zbierku tradičného odevu v múzeu odborne spracovala kustódka múzea Ružica Černi. Výsledkom viacročnej analýzy získaných materiálov, štúdiom odborných publikácií aj konzultáciami s profesorom Jánom Botíkom v oblasti vrstvenia vývojových období vznikla v roku 2022 monografia **Zuzana Drugová: Tie sa nosia jak grófký... Tradičný odev Slovákov v Iloku**. Kniha bola prezentovaná na pôde Múzea mesta Ilok v marci 2023.

Aj príchodom historika Jána Chrt'ana získalo Metodické centrum odborníka. Na základe archívneho výskumu, ktorý bol obohatený o mnohé recenzie, články, štúdie a publikácie, ale aj na základe veľkého množstva informačných materiálov, ktoré autorom poskytla analýza jeho diel, a v neposlednom rade metódou „oral history“ vznikla monografická publikácia rozdelená na 13 kapitol, ktoré možno tematicky rozdeliť na biografickú časť a tvorbu. Vznikla tak monografia autorov **Katarína Mišíková Hitzingerová – Ján Chrt'an: Čo si videl, nevidel si... Monografia o živote a tvorbe slovenského dolnozemskeho autora Janka Čemana**. Kniha bola prezentovaná v novembri 2022 v divadelnom salóne Ochotníckeho divadla Janka Čemana.

Projektová činnosť Metodického centra

Prvým z projektov, ktoré do schémy Erasmus+ vypracovala Zuzana Drugová v spolupráci s manažérkou z Univerziténeho centra medzinárodných projektov Ing. Zuzanou Kvetkovou bol projekt **Sebaidentifikácia v multietnickom prostredí ako prostriedok etnickej tolerance – JaSom** (Erasmus+ 2019 – 2022, 2019-1-SK01-KA201-060682). **Partnermi projektu boli** Oddelenie slovakistiky Univerzity Nový sad, Srbsko, Slovenské kultúrne centrum Našice, Chorvátsko a Teoretické lýceum Jozefa Kozáčka Bodonoš, Rumunsko. Výsledkom už ukončeného projektu sú Didaktické materiály s využitím prvkov slovenskej tradičnej kultúry vlastného prostredia, ktoré

sú pore všeobecné využitie v krajských prostrediach voľne dostupné. Výsledky projektu | Projekt Erasmus + | Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (umb.sk)

V priebehu projektu bol realizovaný aj obsažný dotazníkový výskum v prostredí 67 respondentov – pedagógov z uvedených projektových krajín. Dotazník obsahoval tri základné okruhy otázok: Slovenčina v domácom prostredí; Vzdelávanie o nárečí; Príprava kultúrnych programov. Dotazník vyplnilo spolu 67 respondentov: Chorvátsko 19, Rumunsko 21, Srbsko 27. Na dotazník odpovedalo 39 učiteľov, 19 vedúcich súborov a 9 respondentov boli učitelia, ktorí sú zároveň vedúcimi súborov. Výsledky dotazníka môžu byť dôležité aj pre širšie využitie pri nastavovaní zamerania ďalších foriem vzdelávania a sú k dispozícii na webe: Výsledky dotazníka 2021 | Výsledky projektu | Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (umb.sk)

Projekt sme prezentovali aj na Medzinárodnej konferencii AMLI 2021 University of Sussex. AMLI = APPROACHES TO MIGRATION, LANGUAGE & IDENTITY. Na medzi národnej konferencii sme projekt prezentovali v anglickom jazyku, autorky PhDr. Zuzana Drugová z MC UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí v Banskej Bystrici a prof. Dr. Jasna Uhláriková z Oddelenia slovakistiky Univerzity Novi Sad v Srbsku prezentovali online príspevok: **Minority language as one of the factors of self-identification - Jazyk minority ako jeden z faktorov sebaidentifikácie.**

Po ukončení projektu sme dostali ponuku, aby sme projekt prihlásili do súťaže **Európska značka pre jazyky 2022**, ktorá je určená pre projekty Erasmus+. Projekt JaSom v konkurencii viac ako 130 prihlásených projektov postúpil medzi 6 najlepších projektov na Slovensku.

Výsledky výskumu z projektu publikovala Zuzana Drugová aj v ďalších zborníkoch: Etnologické rozpravy 2023: Špecifiká činnosti inštitúcií a nositeľov folklorizmu v prostrediach Slovákov žijúcich v zahraničí /Specifics of the activities of institutions and proprietors of the folklorism in the surroundings of Slovaks living abroad, ako aj v Zborníku Oddelenia slovakistiky Univerzity Nový Sad k 60. výročiu pracoviska: Jazyk minority v multietnickom prostredí.

Na základe pozitívne prijatých výsledkov projektu JaSom vypracovala Zuzana Drugová obsahovú stránku aj dvoch ďalších projektov, ktoré sa dostali medzi 22 schválených projektov na Slovensku v roku 2022. Pokračovaním projektu JaSom sa stal aktuálne realizovaný projekt MySme - **Minoritná kultúra ako prostriedok pre sebaidentifikáciu a posilnenie inklúzie v multietnickom prostredí** (Erasmus+ 2022 – 2025 / 2022–1-SK01–KA220-SCH-000086151). Partnermi projektu ostali Slovenské kultúrne centrum Našice, Chorvátsko a Teoretické lýceum Jozefa Kozáčka Bodonoš, Rumunsko. Novými partnermi, pre ktorých je táto účasť prvou v projektoch Erasmus+, sú Slovenské vojvodinské divadlo Báčsky Petrovec, Srbsko a Slovenská škola, škôlka a súborík Margarétka Paríž, Francúzsko. **Výsledkom projektu bude najmenej 40 krátkych didaktických filmov zameraných na prirodzenú komunikáciu v slovenskom jazyku.**

V rovnakom projektovom období je Metodické centrum hlavným riešiteľom aj ďalšieho projektu: **Inovácia vzdelávacích postupov ako prostriedok inklúzie príslušníkov minority – BIBLIO** (Erasmus+ 2022 – 2025 / 2022–1-SK01–KA220-HED-000087502). Partnermi tohto projektu sú Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku Békešská Čaba, Maďarsko a Slovenský kultúrny klub Báčsky Petrovec, Srbsko. **Výsledkom budú prednášky a workshopy** každý rok v každej projektovej krajine, ale aj v súčasnosti chýbajúca **online dostupná bibliografická databáza doposiaľ publikovanej odbornej literatúry s témou dejín a kultúry dolnozemskej Slovákov.**

Príspevok historiografie k skúmaniu dolnozemských Slovákov v posledných dvoch dekádach

prof. PaedDr. MIROSLAV KMEŤ, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Abstract: The study presents an overview of the development of historical sciences through book outputs in connection with the topic of investigating the past of the Lower Land Slovaks. In addition to historiography, a share from other scientific disciplines as well as scientific institutions relevant to the researched topics is recorded. The fundamental question in conceiving the history of the Lower Land Slovaks was how to structure the historical material and which of its content dominants and landmarks to use. Since the essence of the history of the national minority implies that it is primarily a cultural history – the main pillars of the research were the press, education, social life, various manifestations of culture, etc., but also changes in language and ethnic/national identity.

Keywords: Lower Land, Slovak minorities, historiography, historical sciences, settlement, culture, ethnocultural island, enclave

Pred rokom 2000 sa historický výskum dolnozemských Slovákov na Slovensku spájal predovšetkým s menom Jána Siráckeho, autora (resp. spoluautora) publikácií *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*, *Slováci vo svete 1*, *Dlhé hľadanie domova* a množstva článkov a štúdií. Zväčša sa jeho výskum týkal dejín osídlenia. Komplex iných prác, väčšinou uverejňovaných v sérii zborníkov *Slováci v zahraničí* (pod egidou Matice slovenskej v Martine), príp. v tematicky zameraných zborníkoch¹ napr. z príležitosti jubileí osôb, inštitúcií alebo iných významných výročí, tematicky zahŕňal hlavne staršie obdobia do zániku monarchie, príp. do prvej polovice 20. storočia, novšie dejiny sa vyskytovali v skromnejšej miere (vrátane rôznych tém viazaných k 19. storočiu). Autormi niektorých príspevkov boli aj odborníci z Dolnej zeme, z nich pripomeniem Jána Kmeťa, Samuela Čelovského, Juraja Synčoka. Podstatný autorský podiel na spracovávaní lokálnych dejín predstavovali amatérski historici z prostredia Dolnej zeme vrátane presídlencov do Československa. Ešte aj na začiatku 90. rokov bola významným zdrojom informácií, detailnejšie zoznamujúca s prostredím Dolnej zeme, publikácia z oblasti literatúry faktu: *Tu sa usadíme (Slováci v čabianskej oblasti)* od Michala Borguľu, napísaná v spolupráci s Ladislavom Švihranom z roku 1979. Hoci – ako napovedá podtitul knihy – bola zameraná na tzv. békeško-čanádsku oblasť,² predsa dôverne

¹ *Slováci v Maďarsku* (Martin 1994), *Slováci v Rumunsku* (Bratislava 1995), *Slováci v Juhoslávii* (Bratislava 2001), *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine* (Belehrad – Nový Sad 1996), *Z minulosti Slovenského Komlóša 1746-1996* (Bratislava, 1997) a i.

² Oblasť je pomenovaná podľa dvoch historických žúp, kde v relatívnej blízkosti vzniklo viacero slovenských osád, obcí vrátane kategórie poľných miest (Békešská Čaba, Sarvaš).

priblížila život slovenských osídlencov v multikultúrnom prostredí Dolnej zeme v širšom spektre. Po radikálnych spoločenských zmenách v rokoch 1989 – 1990 nastúpilo nové obdobie výskumu dejín dolnozemských Slovákov. Kvôli prehľadnosti uvediem oblasti výskumu a niektoré práce, ale chcem pripomenúť, že historický výskum slovenských dolnozemských reálií sa vyznačuje interdisciplinárnym prístupom a mnoho zaujímavých výstupov priniesli aj odborníci z iných vedných oblastí – hlavne etnológovia, kulturológovia, literárni vedci, jazykovedci.

Problematika odbornej i neodbornej reflexie národnostného i každodenného života, kultúry, identity, dejín a historickej pamäte slovenských dolnozemských enkláv predovšetkým v 20. storočí (v podobnostiach i odlišnostiach) zo strany „hornozemských Slovákov“ bola spracovávaná len parciálne. Navyše musím konštatovať celkovo nižší záujem slovenskej historickej vedy o dejiny dolnozemských, resp. všeobecne zahraničných Slovákov (čo sa napokon odráža aj v školskej edukácii – v predmete dejepis na základných a stredných školách) či v Štátnom pedagogickom ústave³ plánovanom, ale dosiaľ nezrealizovanom projekte voliteľného predmetu pre stredné školy na Slovensku s pracovným názvom dejiny a kultúra Slovákov v zahraničí. Pritom tematika dejín a života enkláv dolnozemských/zahranických Slovákov by mala tvoriť integrálnu súčasť historického vedomia slovenskej spoločnosti, keďže v istých historických obdobiach moderných slovenských dejín skutočne značný počet Slovákov žil mimo územia dnešného Slovenska a vzájomné interakcie medzi domovinou a vystaňovalcami priniesli významné podnety a hodnoty pre materské územie Slovákov. V priebehu 18. storočia slovenské obyvateľstvo osídlilo rôzne regióny južného Uhorska, pričom išlo o približne pätinu slovenskej populácie, ktorá zohrala významnú zástoju i v časoch tzv. národného obrodzenia, národnoemancipačného procesu slovenského národa v 19. storočí. Oproti historiografii slovenská etnológia, kulturológia a čiastočne sociológia realizujú projekty v oblasti prejavov kultúry Slovákov na Dolnej zemi nepochybne viac.

Podobne ako aj v predchádzajúcom období bolo publikovaných mnoho historických príspevkov (*štúdií, článkov*) a dnes sú zväčša rozptýlené v kolektívnych monografiách, v zborníkoch konferenčných, jubilejných, príležitostných i vydávaných v pravidelnej periodicite, ako výstupy z vedecko-výskumných projektov, tiež v niekoľkých odborných periodikách (najmä Slováci v zahraničí – vydávaný Maticou slovenskou v Martine, Zborník Spolku vojvodinských slovakistov, *Národopis Slovákov v Maďarsku*, *Studia academica Slovaca*, *Slovenský národopis*, *Acta historica Neosoliensia*) či v novinách, časopisoch, kalendároch určených širšej verejnosti (napr. *Hlas ľudu*, *Náš život*, *Naše snahy*, *Dolnozemský Slováčok*, *Ľudové noviny*, *Čabän*, *Národný kalendár*, *Čabiansky kalendár*, *Pazovský kalendár*, *Kovačický kalendár*, *Tranovského kalendár*). Vyšiel určitý počet monografií obcí (predovšetkým v Srbsku), pamätníc škôl i tematicky zamerané práce. Ako príklad uvediem práce v súvislosti s dejinami literatúry alebo divadelníctva – napr. Michal Gombár: *Divadelný život v Kysáči 1905 – 2005*, 2005; Katarína Verešová: *Storočie divadla v Starej Pazove*, 2007;⁴ alebo spracovanie histórie Slovenských národných slávností v Báčskom Petrovci (Ján Babiak: *Slovenské národné slávnosti 1, 2*, 2006, 2011). Pozoruhodným príspevkom sú zborníky (ročenky, príp. príležitostné, jubilejné vydania) vydávané na Slovensku spolkami

³ Od 1. júla 2022 zastrešený Národným inštitútom vzdelávania a mládeže.

⁴ Staršou prácou z oblasti dolnozemskeho divadelníctva je: KULÍK, Ondrej: *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*. Martin : Matica slovenská, 1982.

presídlených Slovákov a ich potomkov – Spolkom Slovákov z Bulharska, Spolkom Slovákov z Juhoslávie, Spolkom Slovákov z Maďarska.

Zo staršej generácie autorov relevantných predovšetkým pre obdobie 20. storočia uvediem Rudolfa Bednárika, Jozefa Hrozičnika, Jána Botíka a Annu Divičanovú,⁵ ďalej Mojmíra Benžu,⁶ Jánosa Mangu,⁷ Gyulu Dedinszkého,⁸ Pavla Rohárika,⁹ Ondreja Krupu, Magdalénu Paríkovú, Máriu Homišinovou, Jána Chlebnického, Štefana Zelenáka. Medzi dolnozemskými Slovákami sa novšími dejinami zaoberali: Gabriela Gubová Červená (*Slováci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 1918 – 1929*, 2015), Štefan Tóth: (*A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919-1944 / Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádskej župe 1919-1944*, 1999) a ďalší. Z vedeckého hľadiska sú veľmi hodnotné publikačné výstupy Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (VÚSM), takisto práce slovakistov, literárnych vedcov z Univerzity v Novom Sade, univerzity v Nitre, ako aj z Rumunska (Nadlak, Bukurešť)¹⁰.

Regionálno- a lokálnohistorické publikácie sa tematicky týkajú mnohých oblastí histórie ako hospodárske, sociálne, kultúrne dejiny, mikrohistória, hospodársky život na pozadí súdobých kroník, cirkevný a všeobecnejšie kultúrny život, inštitúcie, spolky, školstvo, osveta, tlač, demografia, historické reflexie vlastných komunít, prejavy identity, osobnosti, etnografické a komunitné špecifiká atď. Obdobiu 18. a 19. storočia hlavne v súvislosti s osídľovaním sa zaoberali najmä Ján Gomboš¹¹ a Ján Babiak¹². Gomboš rozpracoval projekt vydania prameňov v piatich dieloch, práca však kvôli jeho skorému úmrtiu zostala nedokončená.

⁵ BEDNÁRIK, Rudolf: *Slováci v Juhoslávii. Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre*. 2. (dopl.) vyd. Bratislava : SAV, 1966. HROZIČNIK, Jozef: *Slováci v Bulharsku. V spomienkach, rodinných archívoch, literatúre a v dokumentoch*. Martin : Matica slovenská, 1985. Knižné publikácie J. Botíka: *Slováci v Bulharsku* (1994); *Etnická história Slovenska* (2007); *Dolnozemskí Slováci. Tri storočia vystaňovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku* (2011); *Slováci vo Vojvodine. Premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva* (2016); *Slovenská Dolná zem. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku* (2019). Knihy Anny Divičanovej, napr.: *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku* (1999), *Dimenzie národnostného bytia a kultúry* (2002), *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku* (2006).

⁶ BENŽA, Mojmír a kol.: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku*. Nadlak : KVS Ivana Krasku, 1998; BENŽA, Mojmír a kol.: *Ludová kultúra Slovákov v Chorvátsku / Narodna kultura Slovaka u Hrvatskoj*. Našice : Zväz Slovákov v Chorvátsku, 2002; BENŽA, Mojmír a kol.: *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. Nadlak : Ivan Krasko, 2006. .

⁷ MANGA, János: *Z minulosti Veňarcu / Vanyarc múltjából*. Budapešť : Tankönyvkiadó, 1978.

⁸ DEDINSZKY, Gyula: *Cesta slovenskej litery na Čabe / A szlovák betű útja Békéscsabán*. Békéscsaba : Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága, 1987.

⁹ ROHÁRIK, Pavel: *Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku 1. Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby*. Martin: Matica slovenská, 1988.

¹⁰ Napr. Andruška, P.: *Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme* (Bratislava 1994), Harpán, M.: *Texty a kontexty. Slovenská literatúra a literatúra dolnozemsých Slovákov* (Bratislava 2004), Anoca, D. M.: *Slovenská literatúra v Rumunsku* (Nadlak 2010), Hodoličová, J.: *Kontúry slovenskej vojvodinskej literatúry a kultúry* (Báčsky Petrovec 2011), Maruzsová Šebová, K.: *Kontúry prózy Slovákov v Maďarsku. Dolnozemska tradícia v súčasnej slovenskej próze v Maďarsku* (Nadlak 2013), Hronec, V.: *Poézia vojvodinských Slovákov od 18. do 20. storočia* (Báčsky Petrovec 2015), Šenkár, P.: *Próza Slovákov v Rumunsku (z rokov 1853 – 1953)* (Nadlak 2016). Staršou publikáciou je napr.: BARTALSKÁ, Lubica (ed.): *Ozveny rovín. Z tvorby slovenských ľudových básnikov a prozaikov v Maďarsku*. Martin : Matica slovenská, 1985.

¹¹ GOMBOŠ, Ján (ed.): *Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia)*. Békéscsaba: VÚSM, 2008.

¹² BABIAK, Ján: *Za slnkom napoludnie. Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem, a ešte južnejšie*. Báčsky Petrovec : Asociácia slovenských pedagógov, 2015.

Pozoruhodnú úlohu v rozvoji nielen historického výskumu zohrali publikácie Ondreja Štefanka, ktoré pripravil autorsky alebo vydavateľsky.¹³ Mimoriadny význam majú tematické zborníky, ktoré vydané Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku,¹⁴ Oddelením slovakistiky na Filozofickej fakulte v Novom Sade či Vedeckou a kultúrnou spoločnosťou Ivana Krasku v Nadlaku. Každoročné konferencie v Nadlaku majú výstupy napr. s témami: *Historické aspekty života dolnozemsých Slovákov*, *Národopisné aspekty v kultúre dolnozemsých Slovákov*, *V tvorivej symbióze medzi Dolnou zemou a Slovenskom*, *Dolnozemskí Slováci a rok 1918*, *Divadelné múzy na Dolnej zemi*, *Medzi ornamentom a umeleckým gestom (Výtvarné umenie a hudba dolnozemsých Slovákov)*, *Úloha cirkvi v živote dolnozemsých Slovákov*, *Úloha slovenských stredných škôl v živote dolnozemsých Slovákov* – a iné.

Na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici je už niekoľko rokov etablované Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemsých Slovákov. V kontexte uvedeného sú vypísané projekty, témy kvalifikačných prác od bakalárskych až po doktorandské práce. Doktorandi (Bernadeta Ottárová, Soňa Polónyová, Ondrej Druga, Ján Chrt'án/Jan Hrcán, Radim Pačmar) boli zúčastnení na vedeckých projektoch s dolnozemskou tematikou.¹⁵ Výstupy uvedených doktorandov vyústili i do vydania vlastných monografií.¹⁶

V uplynulých rokoch pritom vyšli aj viaceré pozoruhodné publikácie k našej tematike z pracovísk a od autorov doma i v zahraničí. Spomedzi autorov uvádzam Jaroslava Čukana,¹⁷ Borisa Michalíka,¹⁸ Michala Kurpaša, Mariána Žabenského a ďalších z Ústavu manažmentu kultúry a turizmu, kulturologie a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

¹³ Napr.: ŠTEFANKO, Ondrej: *Pohľadaj korene svoje*. Nadlak : KVS Ivana Krasku, 1998; ŠTEFANKO, Ondrej: *Poldruhistoročná vydavateľská činnosť nadlacksých Slovákov*. Nadlak : Ivan Krasko, 2003; ŠTEFANKO, Ondrej (ed.): *200 rokov života Slovákov v Nadlaku*. Nadlak : Ivan Krasko, 2003; ŠTEFANKO, Ondrej: *Ponachodené súvislosti*. Nadlak : Ivan Krasko, 2004; ŠTEFANKO, Ondrej – DEMÁK, Miroslav (zost.): *Dolnozemske súčinnosti*. Nadlak – Bratislava : Ivan Krasko – ESA, 2005; ŠTEFANKO, Ondrej – HUSÁRIK, Pavel: *Dve storočia slovenskej školy v Nadlaku*. Nadlak : Ivan Krasko, 2006, a iné.

¹⁴ Napr. DIVIČANOVÁ, Anna – KREKOVÍČOVÁ, Eva – UHRINOVÁ, Alžbeta (zost.): *V službách etnografie / A néprajztudomány szolgálatában. Zborník na počesť sedemdesiatin Ondreja Krupu* (2004); DIVIČANOVÁ, Anna – TÓTH, Alexander Ján – UHRINOVÁ, Alžbeta (eds.): *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. (2006); KOVÁČOVÁ, Anna (ed.): *Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi* (2011), DIVIČANOVÁ, Anna – KOVÁČOVÁ, Anna (eds.): *Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku / A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája* (2011); TUŠKOVÁ, Tünde – ŽILÁKOVÁ, Mária (eds.): *Slovenské inšpirácie z Tardoša. 35. interdisciplinárny výskumný tábor Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku* (2018); KMEŤ, Miroslav – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVA, Alžbeta et al.: *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe* (2018); atď.

¹⁵ Išlo o projektové úlohy VEGA, konkrétne: č. 1/0187/14 „Kultúrna história, identita a národnostný život vybraných komunit Slovákov žijúcich v zahraničí v rokoch 1945 – 1995“, č. 1/0606/11 „Historická pamäť a dejiny zahraničných Slovákov v 19. a prvej polovici 20. storočia“, č. 1/0563/17 „Slovenské dolnozemske enklávy v reflexii slovenského národnoemancipačného hnutia v druhej polovici 19. storočia“, č. 1/0426/20 „Slovenské dolnozemske komunity v reflexii materskej krajiny počas medzivojnovej Československej republiky“, č. 1/0199/23 „Dejiny dolnozemsých Slovákov v historiografii v období komunistických totalitných režimov (1945 – 1989)“.

¹⁶ Napr. KMEŤ, Miroslav – OTTMÁROVÁ, Bernadeta: *Na žirnej rovine... Z príbehu Čabäna Michala Žilinského*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2014; POLÓNYOVÁ, Soňa: *Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945 – 1990)*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2016; DRUGA, Ondrej: *Odbojové aktivity vojvodinských Slovákov v rokoch 1938 – 1941*. Báčsky Petrovec – Nový Sad : Slovenské vydavateľské centrum – Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2021.

¹⁷ Napr. ČUKAN, Jaroslav: *Dolnozemske reflexie na neroľníckej zamestnanosti*. Nitra : UKF, 2001; ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Spôsob života a kultúra Slovákov v Bihore*. Nitra – Nadlak : KMKF FF UKF – Ivan Krasko, 2006.

¹⁸ Napr. MICHALÍK, Boris: *Akulturačné procesy v prostredí dolnozemsých Slovákov*. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2015.

Monografie rôznych obcí (Boľovce, Pivnica, Vojlovica, Soľany, Silbaš a iné) z ich produkcie pri- niesli napr. nové informácie k obdobiu osídlenia.¹⁹

Ďalej spomeniem výskumné aktivity a autorské príspevky Ladislava Lenovského²⁰ z Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií a Petra Chrastinu z Katedry historických vied a stredoeurópskych štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Karola Hollého z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave, Miroslava Kmeťa, Petra Mička, Patrika Kuneca z Katedry histórie Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici,²¹ historika Antona Hruboňa z Katedry bezpečnostných štúdií na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov UMB,²² Zuzany Drugovej²³ z Metodického centra pre Slovákov žijúcich v zahraničí UMB, Józsefa Demmela a Krisztíny Esztery Szudovej z Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (v Békešskej Čabe),²⁴ Janka Ramača a Daniely Marčokovej z Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade,²⁵ Lucie Heldákovej a Štefana Šutaja zo Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV v Košiciach, či odborníkov už na dôchodku – profesorov Jána Botíka a Samuela Čelovského²⁶, ako aj Jaroslava Miklovica zo Starej Pazovy, Jána Kukučku z Nadlaku, Samuela Jovankoviča z Modry a Jána Jančovica z Pôtra²⁷. Zaujímavým zdrojom sú tiež etnologické štúdie niekoľkých českých autorov, skúmajúcich banátskych a bulharských Čechov, ktorí sa síce primárne venovali českému obyvatel- stvu, avšak v susedskom kontakte zaznamenali aj problematiku regionálne relevantných Slovákov (napr. Marek Jakoubek: *Vojvodovo: historie, obyvatelstvo, migrace*, Plzeň 2012; Marek Jakoubek – Vladimír Penčev: *Češi a Slováci v Bulharsku. Příspěvky ke studiu české, slovenské a českoslo-*

¹⁹ Napr.: ČUKAN, Jaroslav (ed.): *Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Bácske*. Báčsky Petrovec – Nitra: Slovenské vydavateľské centrum – Univerzita Konštantína Filozofa, 2010; ČUKAN, Jaroslav (ed.): *Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieme*. Báčsky Petrovec – Nitra : Slovenské vydavateľské centrum – Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2011; ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Silbaš. Kultúrne tradície Slovákov v Bácske*. Nový Sad – Nitra : Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov – Filozofická fakulta UKF, 2013; ČUKAN, Jaroslav a kol.: *Soľany. Kultúrne tradície Slovákov v Slavónii*. Soľany – Nitra : Matica slovenská Soľany – Filozofická fakulta UKF, 2014; a iné.

²⁰ Napr. LENOVSÝ, Ladislav: *Slováci v Maďarsku (etnokultúrne sondy do vybraných komunit)*. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2019. Z ďalších prác: séria *Naši vo svete. Slováci južne od hranice Slovenska I – III* (2016, 2017, 2018).

²¹ Napr. KMEŤ, Miroslav – KUNEC, Patrik: *"Dolnozemske Slovensko" v reflexii Slovákov v období dualizmu*. Kraków : Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2020.

²² Napr. MIČKO, Peter: Hospodárske špecifiká života v Békešskej Čabe v prvej polovici 20. storočia (mozaiky). In: *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018, s. 365-377; MIČKO, Peter – HRUBOŇ, Anton: Národopisná tematika v prácach dolnozemských regionálnych historikov. In: *Národopisné aspekty v kultúre dolnozemských Slovákov* : zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, Nadlak, 16. - 18. marec 2017. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2017, s. 99-106; HRUBOŇ, Anton – MIČKO, Peter: Situácia slovenských evanjelikov a. v. v Maďarsku v rokoch 1938 – 1945. In: *Úloha cirkevi v živote dolnozemských Slovákov* : zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, Nadlak, 16. – 17. marec 2018. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2018, s. 135-142; HRUBOŇ, Anton – KAZANSKÝ, Rastislav: Slovenská menšina v ustašovskom Chorvátsku v kontexte zahraničnej politiky Slovenského štátu a jej staropazovské súvislosti. In: *Stará Pazova v premenách času*. Banská Bystrica : Belianum, 2022, s. 60-83.

²³ Napr. DRUGOVÁ, Zuzana: *...tie sa nosia jak grófy...* Tradičný odev Slovákov v Iloku. Banská Bystrica : UMB, 2022.

²⁴ Napr. DEMMEL, József: Slovenský kňaz, ale maďarský spisovateľ. O Ľudovítovi Haanovi. In: *Slovenský kňaz, maďarský historik*. Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016; SZUDOVÁ, Kristína Estera: Čo sa zo spovede vynechalo : neznámy svet Ľudovíta Jaroslava Hrdličku. In: *Spoved' a účtovanie exulanta*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, s. 85-188.

²⁵ Naposledy: RAMAČ, Janko – MARČOKOVÁ, Daniela: *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836*. Nový Sad : Archív Vojvodiny, SEAVC v Srbsku, Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemských Slovákov na FF UMB v Banskej Bystrici, 2022; MARČOKOVÁ, Daniela: *Z dejín základnej školy v Kysáci (1785 – 1985)*. Pri príležitosti 250. výročia príchodu Slovákov do Kysáča. Nový Sad : Filozofická fakulta UNS, SVC, 2023.

²⁶ Napr. ČELOVSKÝ, Samuel: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec : MOMS Báčsky Petrovec, 2010.

²⁷ Napr. MIKLOVIC, Jaroslav: *Stará Pazova 1769-1794*. Bratislava – Nadlak : ESA – Ivan Krasko, 2002; KUKUČKA, Ján: *Nadlak v procese slovenského osídľovania Dolnej zeme*. Nadlak – Bratislava : Ivan Krasko – ESA, 2003; JOVANKOVIČ, Samuel: *Z minulosti vojvodinských Slovákov. Štúdie, články, portréty, prednášky, recenzie a spomienky*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2014; naposledy JANČOVIC, Ján: *Na chlebovej postati*. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2022.

venské krajanské prítomnosti v bulharských zemích, Brno 2022). Neslovenských zahraničných autorov, reflektujúcich dejiny Slovákov na Dolnej zemi, je relatívne málo.²⁸

V komplexe spracovania rôznych historických tém a monotematických prác dlhšie chýbala práca synteticky zachytávajúca dejiny dolnozemských Slovákov vrátane všetkých podstatných historických regiónov i špecifických oblastí. Preto v roku 2012 vyšla vo Vydavateľstve Ivan Krasko v Nadlaku publikácia M. Kmeťa *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1*. V podstate nadviazala na syntetickú monografiu *Slováci vo svete 1* z roku 1980, ktorú napísal Ján Sirácky v spolupráci s Jánom Botíkom a Ľubicou Bartalskou, ktorá však len minimálne reflektovala udalosti a reálie 20. storočia a do značnej miery aj 19. storočia. Názov knihy parafrázuje pomenovanie práce klasika slovenského dejepisectva Júliusa Botta *Krátka história Slovákov* (1914), ale aj syntézy z produkcie Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave – *Krátke dejiny Slovákov* (2003), ktorú zostavila Elena Mannová. Deklarovaným autorovým zámerom bolo predstaviť dejiny dolnozemsých Slovákov prostredníctvom jednotlivých konkrétnych tém, ktoré by túto históriu zmapovali čo najkomplexnejšie, pritom prehľadne, zrozumiteľne. Po vyše troch desaťročiach bola teda táto práca novým rozpracovaním tematiky, využívajúcom výsledky bádania starších zdrojov, no predovšetkým mnohých odborníkov (historikov, etnológov, kulturológov) v ostatnom období z viacerých krajín. Chronologický oblúk práce začína na konci 17. storočia a končí rokom 1945. Ján Botík ako recenzent publikácie uviedol: „V Miroslavovi Kmeťovi dozrel historik, ktorý nabral odvahu nielen k celostnému, ale aj novému konceptu dejín dolnozemsých Slovákov. Na osnove rozvetvených migračných pohybov, historických a sociokultúrnych procesov poskladal obraz z doteraz zhromaždených dejinných faktov, ako aj z reálií každodenného, pospolitého a duchovného života slovenských dolnozemsých komunit. Predstavil v ňom galériu čínorodých osobností, no hlavne dynamiku vývinových podôb dolnozemsých Slovákov, ktoré sa utvárali v podmienkach multietnického prostredia a menšinového statusu.“²⁹

Druhý zväzok (*Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 2*)³⁰ sa zaoberá oproti predtým dlhému časovému oblúku v 1. časti len v podstate veľmi krátkym obdobím rokov 1944/1945 – 1948/1949, ktoré však natrvalo poznamenalo ďalší spoločenský a kultúrny vývoj dolnozemsých Slovákov. Koniec vojny priniesol značné oživenie národnostného života v kontexte radostného očakávania zmien, ale aj narušenie a niekde i likvidáciu slovenského osídlenia, a to všetko v rámci pre Európu dovtedy v modernej dobe nebyvalých migračných procesov, prekonávajúcich aj dobrovoľné vysťahovalectvo do zámoria. K rozhodujúcim udalostiam doby patrí akcia „Mať volá“ – hromadná imigrácia zahraničných Slovákov do Československa, ktorú zväčša potomkovia navrátilcov vnímajú pozitívne, avšak u slovenskej verejnosti na Dolnej zemi prevláda skôr negatívna percepcia. Mimoriadne dôsledky mala predovšetkým realizácia dohody o výmene obyvateľstva

²⁸ Napr.: HORVÁTH, István: *Megtörtetés. Egy nógrádi szlovák falu ötven napja 1825-ben*. Sálgotarján : Nógrádi Sándor Múzeum, 1986; JANKOVICH, B. Dénes – ERDMANN, Gyula (zost.): *Békéscsaba története. Első kötet a kezdetektől 1848-ig*. Békéscsaba : Békéscsaba Megyei Jogú Város, 1991; NÉMETH, Péter (ed.): *Nyíregyházi Szlovák („Tirpák“) nyelvjárási és néprajzi emlékek V. Nyíregyháza : Jósza András Múzeum, 1991; ALBERT, Zsolt Jakab – LEHEL, Peti (eds.): *Slovacii din România*. Cluj-Napoca : Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2018; NJEGOVAN, Drago a kol.: *Иза гора и долина : три века Словака у Војводини / Za horami, za dolami. Tri storočia Slovákov vo Vojvodine*. Novi Sad / Nový Sad : Muzej Vojvodine, 2017; OBŠUST, Kristijan – KUZMANOVIĆ, Nebojša: *Колективни идентитети Словака у Србију / Kolektivne identity Slovákov v Srbsku / Collective identity of The Slovaks in Serbia*. Novi Sad : Archiv Vojvodine, 2019.*

²⁹ KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 1*. 1. vyd. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2012, s. 2 (2. vydanie: Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2012; 3. rozšírené a revidované vydanie: Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2021).

³⁰ KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov 2*. 1. vyd. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2017.

medzi Československom a Maďarskom. Ako zdôraznila Edith Bodonyi, v dejinách obyvateľov jazykových (resp. presnejšie etno-kultúrnych) ostrovov v Maďarsku sa toto presídľovanie „*môže významovo porovnávať iba s osídľovaním zo začiatku 18. storočia*“.³¹ Reemigrácie sa stali najväčšou témou obdobia, oveľa menší je záujem odborníkov o iné témy tohto krátkeho, ale významného historického obdobia (školsťvo, kultúrne prejavy, každodennosť, spolková organizácia, historická interpretácia výskumov slovenských jazykovedcov a etnografov, ktorí v tom čase realizovali bádanie v niektorých regiónoch). Preto sa autor venoval aj týmto témam.³²

Tretí zväzok (*Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 3*)³³ je venovaný obdobiu po nastolení komunistických režimov vo všetkých krajinách so slovenskou dolnozemskou menšinou, teda v Maďarsku, Rumunsku a Juhoslávii v rokoch 1948 – 1990. Posledná a najmenej početná komunita dolnozemských Slovákov v Bulharsku po presídlení do Československa zanikla (i keď vedomie spolupatričnosti jej príslušníkov a ich potomkov pretrvalo dodnes). V dôsledku vysokého počtu presídlených (*reemigrantov*) presídľovacia akcia výrazne poznamenala predovšetkým spoločenstvá Slovákov v Maďarsku a Rumunsku. Išlo o obdobie, kedy sa v uvedených štátoch presadila sovietaizácia, sprevádzaná tak veľkými politickými, hospodárskymi, sociálnymi otrasmí, aké ešte obyvateľstvo stredovýchodnej Európy nikdy predtým neprežilo. Pritom súčasne išlo aj o realitu v kontexte celkového technologického či všeobecne modernizačného vývoja ľudstva, pomaly spejúceho ku globalizácii. Kým Maďarsko a Rumunsko sa stali „pevnou súčasťou Svetovej socialistickej sústavy“ a, prirodzene, všetkých jej štruktúr, Juhoslávia pod vedením Josipa Broza Tita sa vymanila zo sovietskeho (stalinistického) vplyvu so všetkými dôsledkami i pre slovenskú národnostnú menšinu vo Vojvodine a v ďalších juhoslovanských regiónoch. Obdobie je možné na základe rôznych faktorov členiť na určité fázy podľa vnútorných podmienok daných politickými zmenami a závažnými udalosťami toho-ktorého štátu, alebo zjednodušene chronologicky po jednotlivých desaťročiach.

Uvedené vyše štyridsaťročné obdobie dosiaľ nebolo spracované v syntéze. Všetky doteraz publikované syntetické práce spracúvali iba staršie historické obdobia, výnimkou je kniha Soňa Polónyovej *Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945 – 1990)* z roku 2016, prepracovaná verzia jej dizertačnej práce. K najdôležitejším zdrojom tretieho zväzku patrili jednak viaceré archívy, hlavne v Starej Pazove, Martine, Bratislave, Békešskej Čabe, Budapešti, jednak množstvo štúdií a článkov zväčša rozptýlených v zborníkoch (konferenčných, jubilejných, príležitostných), novinách, časopisoch, odborných periodikách. K skúmanému obdobiu bol vydaný určitý počet monografií obcí, pamätníc škôl i tematicky zamerané práce. Za dôležitý prameň treba akceptovať i sekundárnu literatúru faktu a súdobú publicistiku. Avšak citeľne chýbajú historické vedecké štúdie k obdobiu rokov 1948 – 1990 z pera, resp. dnes možno povedať z klávesnice profesionálnych historikov. Fundamentálnou otázkou pri koncipovaní dejín dolnozemských Slovákov bolo ako štruktúrovať historickú látku a ktoré jej obsahové dominanty a medzníky (cezúry) použiť. Keďže z podstaty menšinovej „neudalostnej histórie“ vyplýva, že ide primárne o kultúrnu históriu – hlavnými piliermi skúmania sa stali tlač, školsťvo, spolkový život, rôzne prejavy kultúry a pod., ale tiež zmeny jazykovej a etnickej/národnostnej identity.

³¹ BODONYI, Edith: *Náuka o národnosti / Nemzetiségismeret*, 1990 (ostatné vydavateľské údaje chýbajú, ide o skriptá z vysokej školy v Ostrihome), s. 51.

³² Príloha publikácie obsahuje 27 dokumentov, ktoré dokresľujú uvedenú dobu.

³³ KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 3*. 1. vyd. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2018.

V období rokov 1948 – 1990 žili slovenské dolnozemske komunity (podľa termínu Jána Botíka enklávno-diasporálne spoločenstvá) v Maďarsku, Rumunsku a Juhoslávii v podmienkach totalitných komunistických režimov, v každej krajine, pravda, s vlastnými špecifikami režimov, resp. v rôznych fázach dominujúcich istých i meniacich sa mocenských klík. Všetky národnostné menšiny, zákonmi uznané i neuznané, museli nejako koexistovať v rozličných vzájomných reláciách a hlavne vo vzťahu k majoritám. Môžem konštatovať, že v Juhoslávii ako v multietnickom štáte boli podmienky pre národnostnú kultúru zjavne najlepšie, a to aj napriek tomu, že ústredná inštitúcia Matica slovenská v Juhoslávii musela po roku 1948 zaniknúť (jej miestne odbory sa prekonfigurovali na miestne kultúrno-osvetové spolky). O dobrých podmienkach pre slovenskú menšinovú (synkretickú) kultúru v jej skupinovej jedinečnosti svedčí diferencovanosť, pestrosť, bohatosť jej výstupov v rôznych druhoch, žánroch a aspektoch, ale aj prežitie slovenskej minority v úplnej sociálnej štruktúre a relatívne bez výrazných asimilačných strát. Najťažšie podmienky juhoslovanskí Slováci prežívali v 70-tych a 80-tych rokoch kvôli ekonomickému krachu systému.

Slovenská menšina v Rumunsku stratila presídlením približne polovicu svojich príslušníkov, dve tretiny tých, ktorí zostali, žili v hornatých oblastiach tzv. bihorsko-salažského regiónu. Ako centrum rumunských Slovákov pretrval Nadlak s jeho jedinečným lýceom. Podmienky menšinového života v komunistickom Rumunsku (kde bol podstatným kľúčom národnostného života vzťah rumunskej majority a maďarskej početnej minority) možno označiť za krušné – bez tlače, bez inštitucionálneho života, ale aspoň s fungujúcim školstvom. Aj v týchto podmienkach pretrvala slovenskosť spoločenstva, zohľadniac však pritom i relatívnu izolovanosť mnohých lokalít, a v posledných dvoch desaťročiach kultúrny potenciál minority sa dokonca prejavil vznikom vlastnej osobitej umeleckej literatúry. Veľké straty utrpela slovenská národnosť v Maďarsku presídlením. V Maďarsku mali Slováci napohľad dobré inštitucionálne podmienky pre národnostný život. Predsa však práve tam došlo k enormnému ústupu slovenskosti, a teda aj počtu Slovákov, ktorí by demonštrovali svoje etnické povedomie úradným prihlásením sa v sčítaniach obyvateľstva. Kultúra integruje spoločnosť synchronicky (medzi jej súčasnými členmi) a diachronicky (odovzdávanie ďalším generáciám). Diachronická integrácia je tak súčasne procesom, ktorý posilňuje kultúrnu identitu. Interkultúrna psychológia definuje i kultúrnu dištanciu, ktorá sa prejavuje ako stupeň blízkosti či vzdialenosti kultúry hostiteľského prostredia ku kultúre imigrantov či príslušníkov minority, čo má vplyv na stupeň či rýchlosť asimilácie. Hlavným autorovým cieľom tejto publikácie bolo komplexne predstaviť kultúrohistorický vývoj uvedených spoločenstiev v kontexte zmien (ako základnej kategórie dejín), kultúrnej symbiózy, jazykovej a mentálnej asimilácie a kultúrneho pretrvania. Kolaps totalitných režimov uvoľnil kultúrny potenciál slovenských menšinových spoločenstiev vo všetkých uvedených krajinách a od 90-tych rokov sa už formovala nová etapa v komunitnom živote dolnozemsých Slovákov.

Na historickom výskume dolnozemsých Slovákov na Slovensku a v príslušnom zahraničí sa v posledných desaťročiach podieľali niekoľkí profesionálni historici zväčša nie systematicky, ale vo vybraných sondách. Pozoruhodným prínosom boli napr. výstupy P. Chrastinu v oblasti výskumu osídlenia lokalít a ich polohy v krajine v kontexte historickej geografie, M. Kmeťa v oblasti dejín historiografie, percepcie vývoja slovenských dolnozemsých komunít zo strany slovenskej

verejnosti v materskej krajine počas dualizmu a počas medzivojnového obdobia³⁴ či štúdie K. Hollého v oblasti biografistiky a ženskej problematiky v prostredí miestnych elít. Parciálne istý prínos predstavujú aj príspevky amatérskych historikov – väčšinou však zodpovedajúce tradičným trendom a výstupom napr. podľa vzoru J. Siráckeho, niekedy používajúce typický opus operandi aj so zastaranou historickou terminológiou. Už skôr som spomenul významný zástoj odborníkov z iných vedných disciplín (ako J. Botík³⁵). Dôležitou súčasťou je aj vydávanie prameňov, dokumentov (O. Štefanko, J. Kišgeci, J. Miklovic, M. Kmeť, S. Polónyová, A. Kurhajcová, O. Druga, J. Demmel)³⁶ a pôvodných prác autorov historikov-regionalistov z 19. a 20. storočia (O. Štefanko, M. Kmeť, J. Chlebnický, V. Valentík, V. Hronec, K. E. Szudová). Stále zostáva rad tém, ktoré čakajú na spracovanie – okrem histórie po roku 1990 – je to povedzme postup kolonizácie v kontexte environmentálnej histórie, komparatívny obraz interetnických a intraetnických vzťahov slovenských osadníkov v širšom regióne Dolnej zeme, vývin knižnej kultúry v kľúčových etnoregionálnych centrách či proces kultúrnej asimilácie a straty národnostnej identity pod vplyvom modernizácie, kolektivizácie poľnohospodárstva, urbanizácie a spriemyselňovania počas komunistických režimov atď. V posledných troch dekádach aj napriek skromnejšiemu záujmu zo strany profesionálnych slovenských historikov konštatujem, že historický výskum sa úspešne rozvíjal a má potenciál rozvíjať sa tak v tematickej, ako aj metodologickej oblasti, či pri vydávaní prameňov a dokumentov. Určite pozitívnym krokom by bolo, keby sa podarilo viac popularizovať tematiku zahraničných Slovákov nielen u odbornej, ale aj u širšej verejnosti a presadiť ju v školskej výučbe.

³⁴ Knižné publikácie: *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí* (2010), *Historiografia dolnozemsých Slovákov v prvej polovici 20. storočia* (2013), *"Dolnozemske Slovensko" v reflexii Slovákov v období dualizmu* (2020, v spoluautorstve s P. Kunecom), *Obrazy, symboly, ľudia. Reflexia slovenskej Dolnej zeme materskou krajinou počas medzivojnového obdobia* (2022).

³⁵ Napr. BOTÍK, Ján: *Dolnozemsí Slováci. Tri storočia vysťahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vyd. Ivan Krasko, 2011; BOTÍK, Ján: *Slováci vo Vojvodine. Premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2016; BOTÍK, Ján: *Slovenská Dolná zem. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2019.

³⁶ Napr. ŠTEFANKO, Ondrej (ed.): *Dve kroniky*. Nadlak: KVSÍK, 1995; KIŠGECI, Ján: *Petrovská dedina / výpisky z petrovských kroník*. Nový Sad: Hlas ľudu, 1997; MIKLOVIC, Jaroslav (ed.): *Ecclesiastica tabula coetus aug. Conf. Sacri Vetero Pasoviensis in Sirmio volumen VI. historia nec non oeconomia Ecclesia ab anno 1807 – 1825 alebo Jesenského kronika 1807 – 1825*. Nadlak – Bratislava: Vyd. Ivan Krasko – Vyd. ESA, 2006; KMEŤ, Miroslav – KURHAJCOVÁ, Alica – POLÓNYOVÁ, Soňa (eds.): *Dokumenty k dejinám dolnozemsých Slovákov 1*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013; KMEŤ, Miroslav – POLÓNYOVÁ, Soňa – DRUGA, Ondrej (eds.): *Dokumenty k dejinám dolnozemsých Slovákov 2*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2016; KATONA, Csaba – DEMMEL, József: *Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ludovíta Haana*. Békéscsaba – Budapest: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyar Tudományok Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet, 2016.

Ku konceptom migračných a minoritných štúdií dolnozemsých Slovákov

prof. PhDr. JÁN BOTÍK, DrSc.

To the concepts of migration and minority studies of the Slovak Lower Land

Abstract: The research interest in Slovak minorities in the countries of Central and Southeastern Europe (Hungary, Romania, Serbia, Croatia, Bulgaria), whose origins date back to the turn of the 18th and 19th centuries, are already coherently, thematically and theoretically represented in a considerably branched section of this scientific work.

Relics compose a big part of the evolutionist-derived results, i.e. linguistic and cultural phenomena that remained preserved in a static and archaic form in ethnic enclaves. More recent results have taken into account not only continuous but also discontinuous trends in ethno-cultural development of enclaves or minorities that the study focuses on. That is to say, not only inertia, but also diverse innovations and changes in their lives.

The current state of knowledge about Slovak minorities in the countries of Central and South-Eastern Europe is the result not only of several scientific disciplines (historiography, demography, linguistics, ethnography, literary science, sociology and others), but is also helped by interdisciplinary concepts. Interdisciplinarity plays a big role in painting a more comprehensive picture about the minorities under study but it also broadens our knowledge potential about them.

Keywords: Slovak minorities, Lower Land, research on Slovak minorities, ethnic enclaves, interdisciplinary concepts

Bádateľský záujem o dolnozemsých Slovákov, ktorého počiatky spadajú do rozhrania 18. a 19. storočia, predstavuje už ucelený, tematicky a koncepcne značne rozvetvený úsek vedecko-výskumnej produkcie. Nielen na Slovensku, ale aj v krajinách, v ktorých má táto vyst'ahovalecká vetva výraznejšie zastúpenie. Treba preto privítať iniciatívy zamerané na reflexiu doterajších prínosov, a pravdaže, aj podĺžnosť týchto bádateľských výsledkov. Vo svojom príspevku upriamujem pozornosť na vzorku vybraných konceptov, ktorými sa etnológovia dopracovávali k poznatkom o doterajšom etnokultúrnom vývine dolnozemsých Slovákov v podmienkach ich enklávneho či minoritného jestvovania.

K tým starším výsledkom patria z evolucionizmu 19. storočia odvodené koncepty o reliktoch. Čiže o pretrvávajúci kultúrnych a sociálnych javov, ktoré v podmienkach etnických enkláv či jazykových ostrovov ustrnuli a zostávali zakonzervované v nezmenenej archaickej podobe.

U jazykovedcov a národopiscov sa takéto koncepty udržovali až do 20. storočia. Pamätným zostáva teoretický prístup, ktorý bol aktualizovaný na medzinárodnej konferencii o tradičnej kultúre Slovákov vo Vojvodine v roku 1970. V úvodnom príspevku jeho autorka z Národopisného ústavu SAV položila dôraz na to, že archaické formy artefaktov, ktoré slovenskí kolonisti priniesli na Dolnú zem ako svoju výbavu, v tomto enklávnom prostredí ustrnuli, takže ich možno zužitkovať pri rekonštrukcii vývinových podôb takých kultúrnych reálií, ktoré na materskom etnickom území už zmenili svoju podobu, alebo aj zanikli.¹

Naznačený, v danom čase už vo všeobecnosti prekonaný bádateľský koncept, vyvolal u vojvodinských účastníkov konferencie ostrú polemiku, pretože, ako sa vraví, spadla kosa na kameň. Vzápätí po skončení konferencie vyšiel obsiahly článok, v ktorom sa autor ohradil voči tomu, aby sa Slováci vo Vojvodine posudzovali ako nejaká suchá ratolesť a zakonzervovaný objekt národopisného výskumu bádateľov z materskej krajiny. Pretože tradičné formy ich kultúry do značnej miery ustúpili do pozadia a nahradili ich nové modely súčasného minoritného jestvovania.²

Polemické a kritické stanovisko Jána Kmeťa nebolo výnimočným ani ojedinelým názorom o tom, akým smerom sa uberal vývin dolnozemskej Slovákov. Už v medzivojnovom období publicista Peter Pavel Dovál z Nadlaku poukazoval na to, že vo vývine slovenskej menšiny v Rumunsku „*vysťahovaním jej príslušníkov z materskej krajiny nastalo prerušenie historickej kontinuity, odtrhnutie od materského celku, ku ktorému ich viazali tradície. Prerúšením tejto kontinuity stráca sa niť dejín, slabne dedičný duch a rodí sa niečo úplne nové a odlišné, čo zodpovedá novým geografickým, sociálnym a kultúrnym danostiam.*“³

Pozornosti bádateľov dolnozemskej Slovákov nemohlo uniknúť, že slovenské komunity na Dolnej zemi sa utvárali z príslušníkov rôznorodého a značne pestrého pôvodu. Kolonisti sa v nich poschádzali z viacerých regiónov a mnohých dedín Slovenska. Príkladom azda najpestrejšieho zloženia je Békešská Čaba, do ktorej sa zoskupili slovenskí prisťahovalci z 20 stolíc a zo 120 lokalít.⁴

Kronikári a aj erudovanejší bádatelia zaznamenali pôvod kolonistov vari v každej slovenskej komunite. V súpisoch osadníkov sa však nachádzajú iba strohé demografické údaje odkiaľ a kedy ktoré rodiny či jednotlivci poprichádzali. Konceptuálny prelom pri skúmaní pôvodu osadníkov v jednotlivých komunitách vniesol jazykovedec Jozef Štolc, ktorého zaujala nielen samotná pestrosť ich pôvodu, zaujímali ho aj jazykové a kultúrne dôsledky tejto mnohotvárnosti. Bolo mu zrejmé, že v dôsledku naznačenej pestrosti sa v jednotlivých slovenských komunitách ocitli popri sebe viac alebo menej rozdielne slovenské nárečia, ako aj odlišnosti v odeve, stravovacích návykoch, obyčajoch, piesňach a ďalších odlišnostiach v spôsobe života poschádzaných kolonistov. Lenže takýto stav sa nemohol dlho udržať, pretože v tradičnej spoločnosti bola dôležitou podmienkou normálneho a bezproblémového života dedinskej pospolitosti, či presnejšie, čiastkovej slovenskej komunity v multietnických lokalitách, bola jednota sociálnych noriem, kultúrnych znakov a spôsobu života. Tradičná kultúra bola lokálnou kultúrou. Takže takýto tlak spôsoboval, že

¹ FILOVÁ, Božena: Tradičná kultúra vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej ľudovej kultúry. In: DUDOK, Daniel: *Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine*. Nový Sad : Obzor 1973, s. 23.

² KMEŤ, Ján: Tradičná naša kultúra na sympóziu a inde. In: *Nový život*, tom 23, 1971, s. 289.

³ DOVÁL, Peter Pavel: *Môj životopis*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2001, s. 100.

⁴ HAAN, Ľudovít: *Pamätnosti Békeš-čabánske*. Pešť : Tlačou Hornánskeho a Hummela, 1866, s. 46-55.

v komunitách dolnozemských Slovákov dochádzalo k procesom vyrovnávania rozdielov v nárečiach a na jednotlivých úsekoch tradičnej materiálnej a nehmotnej kultúry. Výsledkom takýchto konvergentných procesov bolo formovanie novej nárečovej jednoty a kultúrnej homogénosti. A to čo vzniklo výberom a miešaním zdedenej jazykovej a kultúrnej výbavy predstavovalo dolnozemske modifikácie a nové varianty slovenských nárečí a jednotlivých zložiek tradičnej kultúry. Ich dolnozemska a lokálna či komunitná jedinečnosť bola neopakovateľná. Zrodili sa dolnozemske podoby lokálnej identity – My Čabänia, My Nadlačania, My Pazovčania, My Kovačičania atď. Na materskom etnickom území sa pre ne nedali nájsť totožné analógie. Boli to vekovo mladšie dolnozemske podoby celonárodného kultúrneho dedičstva Slovákov.⁵

Na doterajšom, už tri storočia trvajúcim separátnom a minoritnom vývine dolnozemských Slovákov, čiže na ich odlúčenosti od materského národa je obdivuhodná a priam fascinujúca ich jazyková a kultúrna vitalita. Básnik Ondrej Štefanko o Slovákoch v jeho rodnom Nadlaku prehlásil – *Trváme ako na cestách prach*.⁶ Vyjadril sa o tom aj Milan Rúfus, ktorý po stretnutí so skupinou vojvodinských Selenčanov na pobreží Jadranu napísal: „ *Bol by som prisahal, že tá reč vychádza z úst mojej starej matere alebo samotného Pavla Dobšinského. Vzrušuje ma predstava, že stovky kilometrov ďaleko od Slovenska už vyše troch storočí trvá slovenská dedina. Slovenská od počiatku doteraz. A to, že vy už toľký čas existujete a ste takí, akí ste, naplňuje i nás doma akousi trochou istoty, že nie sme takí pominuteľní*“.⁷

To, že dolnozemske Slováci nie sú takí pominuteľní možno vysvetliť aj odbornou konceptibilitou. Dokiaľ sa u nich uchováva vedomie etnickej príslušnosti alebo aspoň vedomie slovenského pôvodu, chápeme ich ako organickú súčasť nášho národného spoločenstva. Ich osudy sú prirodzeným pokračovaním našich národných dejín. A kultúrne tradície ich materiálneho, sociálneho a duchovného života sú neodmysliteľnou súčasťou národnokultúrneho vývinu Slovákov. Zahraniční, a teda aj dolnozemske Slováci sú pre nás významní nielen tým, že sú nositeľmi slovenského jazyka a slovenskej kultúry. Zaujímaví a jedineční sú hlavne tým, že oni uchovávajú a rozvíjajú rozmanité prejavy a hodnoty tejto kultúry špecifickým spôsobom, odlišným od pomerov na materskom etnickom území. V tom treba vidieť nielen jedinečnosť ale aj dlhovekosť dolnozemských Slovákov. Taktiež aj dôvody, prečo sa snažíme objasňovať zvláštnosti ich vývinu v podmienkach etnického rozdelenia.⁸

Významným faktorom dlhovekého pretrvávania etnicity/slovenskosti na Dolnej zemi bola sedliackosť slovenských kolonistov. Bola to predovšetkým vysoká miera sebestačnosti roľníckych rodín, ktoré takmer všetko čo potrebovali aj produkovali. A takmer všetko čo vyrobili aj spotrebovali. S tým súviselo, že všetci príslušníci roľníckych rodín sa existenčne uplatňovali na vlastnom rodinnom hospodárstve. To spôsobovalo, že roľnícke rodiny sa vyznačovali nielen hospodárskou, ale aj veľkou sociálnou uzavretosťou. Takže jazyková, náboženská a kultúrna výbava, ktorú si kolonisti priniesli zo svojich horniackych rodných krajov, mohla aj v novej domovine naplňať ich

⁵ ŠTOLC, Jozef: *Reč Slovákov v Juhoslávii*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968, s. 230.

⁶ ŠTEFANKO, Ondrej: *Stojím pred domom*. Bukurešť : Kriterion, 1980, s. 60.

⁷ RÚFUS, Milan: Krajanom zo Selenče. In: VALENTÍK Vladimír: *Selenča 1758 – 1998*. Báčsky Petrovec : Kultúra 1998, s. 804.

⁸ BOTÍK, Ján: Zvláštnosti kultúry zahraničných Slovákov. In: *Studia Academica Slovaca* , tom. 23, 1994, s. 21.

kontinuitné skupinové a sociokultúrne jestvovanie. Mohli sa nielen biologicky, ale aj jazykovo, kultúrne a národnostne dlhodobo reprodukovať.⁹

Koncepty o jazykových a kultúrnych reliktoch v enklávach či minoritách dolnozemských Slovákov poukazujú na kontinuitné pretrvávanie zdedenej jazykovej a kultúrnej výbavy. V týchto konceptoch sa predpokladá, že jazykové či kultúrne javy/reálie kontinuitne pretrvávajú v statickej, čiže nezmenenej podobe. Takže v dôsledku toho sa stávali relikdami.

Jozef Štolc vo vyššie uvedenom koncepte kontinuitne pretrvávajúce jazykové reálie/nárečia analyzoval nie ako statické javy, ale ako dynamické procesy, v ktorých zdedené nárečia síce zostávali slovenské, avšak konvergenciou/zbiehavosťou, premiešavaním prerastali do novej dolnozemskej podoby. Inovatívnosť konceptu Jozefa Štolca spočíva v tom, že zohľadňoval vnútroskupinovú komunitnú kontinuitu aj s jej zmenami, vďaka tomu u dolnozemských Slovákov pretrvávala nielen slovenskosť, ale aj ozvláštnenie ich nárečí v porovnaní so stavom v materskej krajine.

Kontinuitné trendy vo vývine dolnozemských Slovákov sa prejavovali nielen vo vnútroskupinových, enklávnych či minoritných reláciách, ale aj v medzietnických spojitostiach. Vari najpregnantnejšie to sformulovala vo svojom koncepte vojvodinská jazykovedkyňa Mária Myjavcová keď napísala: „*Je stav našej slovenčiny aj obrazom našej slovenskosti? Fakt je, že sa aj potom našom viac ako dvestopäťdesiat ročnom trvaní v inojazykovom obklúčení a bez priamych kontaktov s materským národným spoločenstvom ešte vždy cítíme Slovákmí. A náš relatívne rozvinutý a aj napriek občasným brzdiacim silám rozvíjajúci sa národnokultúrny život je predsa len akou takou zárukou, že Slovákmí zostaneme aj naďalej. Pravdaže Slovákmí všelijako vrastenými do svojho inonárodného prostredia, lebo veď nežijeme tu ako dáke konzervované uzavreté spoločenstvo ľudí, ale práve v symbióze so svojim okolím. Však inak to ani nemôže byť*“.¹⁰

Publicisticky prezentované názory Jána Kmeťa a Petra Pavla Dovála, ako aj bádateľské výsledky Jozefa Štolca a Márie Myjavcovej sú pribojným konceptuálnym úsilím, aby sa v migračných a minoritných štúdiách zohľadňovali aj diskontinuitné trendy, nielen statické, ale aj dynamické podoby reálií v etnokultúrnom vývine dolnozemských Slovákov. Teda nielen zotrvačnosť a statickosť archaických a zakonzervovaných prvkov v slovenských nárečiach, obyčajoch, piesňach, odeve a ďalších zložkách tradičnej kultúry, ale aj ich vývinová dynamika a ňou podmienené zmeny. Ján Kmeť, Peter Pavel Dovál, Jozef Štolc a Mária Myjavcová sa svojimi inovatívnymi konceptami priblížili k tomu, čo v oveľa exaktnejšej a zovšeobecnenej podobe vyjadril historik Ľubomír Lipták, že konceptom kontinuity a diskontinuity sa zohľadňuje procesualnosť prejavovaná dialektickým vzťahom pretrvávanie a zmeny, tradície a inovácie, prijímania a odmietania, odolávania a splývania.¹¹

Súčasný stav poznatkov o dolnozemských Slovákoch je výsledkom úsilia nielen viacerých spoločenskovedných disciplín (historiografia, demografia, jazykoveda, etnografia literárna veda, sociológia a ďalšie), ale aj výsledkom uplatnenia interdisciplinárnych konceptov. Variovať môže od zužitkovania holých empirických dát až po skĺbenie výskumných metód, teoretických

⁹ BOTÍK, Ján: *Slovenská Dolná zem. Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2019, s. 19-20.

¹⁰ MYJAVCOVÁ, Mária: *State o našej slovenčine*. Báčsky Petrovec : Kultúra 2006, s. 169.

¹¹ LIPTÁK, Ľubomír: *Múzeum a súčasné historické povedomie*. In: PODUŠELOVÁ, Gabriela: *Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, s. 14.

východisk a interpretačných prístupov príslušných disciplín. Cieľom interdisciplinarity je pojednať o skúmanom jave v jeho vecnej komplexnosti, aj v súhrne jestvujúceho znalostného potenciálu v danom čase. Bolo prirodzené, že interdisciplinarita uplatňovaná v priebehu dvoch storočí, čiže od osvietenca Andreja Školku po súčasnú antropologičku Annu Divičanovú, mala značne rozkolísanú podobu.¹² Možno konštatovať, že vďaka interdisciplinarite mohla Anna Divičanová vytvoriť o Slovákoch v Maďarsku taký komplexný, empiricky nasýtený, jazykovo, konfesijné a kultúrne mnohvrstevný, geneticky, etnicky a interetnicky rozpracovaný obraz, aký o žiadnej inej minorite zahraničných Slovákov nevznikol.¹³

Neprehliadnuteľným poznatkom migračných a minoritných štúdií, hlavne vďaka interdisciplinárnym konceptom, sú poznatky o diverzite a svojbytnosti jednotlivých komunit zahraničných, a teda aj dolnozemskej Slovákov. Diverzitu, čiže ich jedinečnosť a neopakovateľnosť Ladislav Lenovský charakterizoval v tom zmysle, že je výsledkom vnútroskupinového vývinu podmieneného zakaždým rozdielnymi geografickými, ekonomickými, etnickými, konfesijnými a politickými danosťami prostredia v ktorom sa odvíjal život príslušnej komunity.¹⁴

Obsah pojmu svojskosť, samobytnosť či svojbytnosť rozpracovávali viacerí bádatelia.¹⁵ Všetci ho charakterizovali ako komunitnú či skupinovú jedinečnosť, ktorá sa však obsahovo neprekrývala s tým, čo zodpovedá etokultúrnej charakteristike v materskej krajine, ani v obklopujúcom prostredí hostiteľskej krajiny.

Jedinečnosť a svojbytnosť kultúry minoritných etnických spoločenstiev pregnantne charakterizoval poľský etnológ Aleksander Posern Zieliński keď o nej uviedol, že má synkretický charakter.¹⁶ To znamená, že v kultúre slovenských komunit na Dolnej zemi sú zastúpené reálie trojakej proveniencie: 1/ zdedené z materskej krajiny, 2/ vytvorené príslušníkmi slovenskej komunity v novej domovine, 3/ prevzaté z obklopujúceho prostredia hostiteľskej krajiny. Z uvedených zdrojov navrstvené kultúrne prvky či už v jednotlivých komunitách alebo aj v širších enklávnych či minoritných rámcoch dolnozemskej Slovákov, možno označiť ako určitý druh etnickej subkultúry.¹⁷

Záverom možno zhrnúť, že migračné a minoritné štúdiá Slovákov v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy predstavuje v súčasnosti významné bádateľské odvetvie. Vďaka výsledkom viacerých spoločenskovedných disciplín, cielených či už špeciálnymi alebo interdisciplinárnymi konceptami, disponujeme už širokým spektrálnym objemom poznatkov o dolnozemskej Slovákoch. Zaslúžili by si aj súhrnný a syntetizujúci obraz.

¹² BOTÍK, Ján: *Dolnozemskej Slováci. Tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, s. 205.

¹³ BOTÍK, Ján: *Bádateľský profil Anny Divičanovej*. In: *Slovenský národopis*, tom. 53, s. 81-84.

¹⁴ LENOVSÝ, Ladislav: *K niektorým kontextom identity Čabänov*. In: KMEŤ, Miroslav et al: *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018 s. 262.

¹⁵ ŠTOLC, *Reč Slovákov v Juhoslávii*, s. 12; MYJAVCOVÁ, Mária: *Slovenčina v jazykovej enkláve*. Báčsky Petrovec : Kultúra 2001, s. 9; KRUPA, Ondrej: *Zvyky z Veľkého Bánhedeša*. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, tom. 4, 1982, s. 16.

¹⁶ POSERN-ZIELIŇSKI, Aleksander: *Tradycja a etnicznosć*. Wrocław – Warszawa – Kraków : Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1982, s. 52.

¹⁷ BOTÍK, Ján: *Dolnozemskej Slováci. Tri storočia vystahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, s. 20.

Výskum kultúry dolnozemskej Slovákov na UKF v Nitre – autorská reflexia

*prof. PhDr. JAROSLAV ČUKAN, CSc.
prof. PhDr. BORIS MICHALÍK, PhD.*

*Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie, Filozofická fakulta
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*

Research on the Culture of Lower Land Slovaks at Constantine the Philosopher
University in Nitra – author's reflection

Abstract: The goal of our contribution is a reflection of research on the way of life and culture of Slovak minority communities in the Lower Land countries – in four states located south of the borders of the Slovak Republic in Central Europe. We will try to clarify the circumstances and motives of the choice of locations and the content focus of the work, the research methodology and the composition of the work teams in the context of specific offers, interest and possibilities of the workplace and individual data of individuals. Since all the mentioned parameters and assumptions condition and are related to each other and the achieved results, our ambition is to present and clarify them in such a relational circle. We will gradually focus our attention on participation in ethnographic camps organized by the Research Institute of Slovaks in Hungary in Békešská Čaba, on the preparation of ethnographic monographs and teaching texts, and finally on the mapping and evaluation of the cultural potential of the Lower Land Slovaks, which also opened up new possibilities.

Keywords: ethnic minorities, Lower Land, selection of locations, research methodology, work groups, achieved results

Štúdium kultúry etnických minorít vo všetkých prípadoch znamená prekonávanie viacerých špecifických problémov. Na našom území/vo vlastnom štáte si výskum národnostných menšín (napríklad maďarskej, nemeckej) či etnických skupín (napríklad rusínskej, rómskej) vyžaduje určitú mieru jazykovej adaptácie, no aj znalosť etnickej a kultúrnej histórie a základnú orientáciu v psychickom/mentálnom nastavení skupiny. Diktujú ho samotné etnické/etno-psychologické charakteristiky aj vnímanie vlastnej existencie v role menšinového postavenia.

Skúmanie slovenských minorít, existujúcich za hranicami svojho národa v spoločnostiach/s príslušníkmi rozdielnych etnických (historických, kultúrnych a jazykových, psychických) parametrov si vyžaduje základné znalosti minoritnej histórie vrátane okolností odčlenenia sa od materského národa, vzťahy s ním aj s novou vlasťou - obklopujúcim etnickým a politickým

prostredím. Determinantov formovania imanentného minoritného spôsobu života a kultúry je oveľa viac – spomeňme len geografické, ekonomické, konfesiónálne, jazykové či iné rozmanité existenčné a existencionálne parametre, ktoré ovplyvňujú charakter a kvalitu bytia. Štúdium však závisí aj od podmienok výskumu, metodológie a zloženia autorského kolektívu.

Cieľom nášho príspevku je reflexia výskumu spôsobu života a kultúry slovenských minoritných spoločenstiev na Dolnej zemi – v štyroch štátoch situovaných južne od hraníc Slovenskej republiky v strednej Európe. Pokúsime sa ozrejmiť okolnosti a motívy výberu lokalít a obsahové zameranie práce, metodiku výskumu a zloženie pracovných kolektívov v kontexte konkrétnych ponúk, záujmu a možností pracoviska aj individuálnych daností jednotlivcov. Keďže všetky uvedené parametre a predpoklady sa podmieňujú a navzájom súvisia aj s dosiahnutými výsledkami, našou ambíciou je predstaviť a objasniť ich v takomto vzťahovom kruhu. Postupne zameriame pozornosť na účasť v národopisných táboroch organizovaných Výskumným ústavom Slovákov v Békešskej Čabe, na prípravu národopisných monografií aj učebných textov a napokon na mapovanie a hodnotenie kultúrneho potenciálu dolnozemsých Slovákov, ktorý otvoril aj nové možnosti.

Národopisný tábor, Výskumný tábor, Zberateľský a výskumný tábor, Slovenský vlastivedno-národopisný zberateľský tábor – to sú najčastejšie názvy odborných podujatí, ktoré organizoval od roku 1977 Demokratický zväz Slovákov v Maďarsku a od roku 1991 Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe.¹ Pracovníci Filozofickej fakulty UKF v Nitre sa táborov zúčastňujú od roku 1994. J. Čukan, P. Chrastina, I. Kontriková-Šusteková, L. Lenovský, B. Michalík, M. Kurpaš, Z. Beňušková, no aj študenti získavajú skúsenosti s výskumom v slovenskom minoritnom prostredí, spoznávajú nových kolegov z rôznych inštitúcií na Slovensku aj v okolitých krajinách. Podľa možností organizátorov a plnenia univerzitných povinností odchádza z Nitry do táborov jeden, častejšie dvaja, no aj viacerí vedecko – pedagogickí pracovníci, študenti (častejšie doktorandi). Niekoľkodňové pobyty v priebehu jedného týždňa sú v lokalitách so slovenským obyvateľstvom, ktoré vyberá organizátor, zabezpečené je ubytovanie, stravovanie aj dostatok informátorov. Účastníci spracovávajú odporúčané témy, alebo skúmajú podľa vlastného záujmu, respektíve podľa potrieb pri písaní diplomových, dizertačných či iných kvalifikačných prác. Denne sa konajú konzultácie aj spoločné porady. Materiálové príspevky z konkrétnych lokalít sú súčasťou zborníkov,² štúdie sa objavujú v časopise *Národopis Slovákov v Maďarsku*, slúžia k príprave referátov a sú súčasťou obsahu zborníkov z konferencií (pravidelne v Nadlaku), alebo sa stali základom autorských monografií a odborných knižných publikácií.³

¹ Bližšie pozri napríklad: KREKOVIČOVÁ, Eva – KRUPA, Ondrej – ANDO, Juraj (zost.): *30 rokov vo výskumných táboroch. Jubilejné spomienky na prácu v teréne*. Bratislava, Békešská Čaba : Ústav etnológie SAV, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, 150 s; UHRINOVÁ, Alžbeta (zost.): *20 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2010, 224 s..

² Napríklad: KOVÁČOVÁ, Anna – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta (zost.): *Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šáre*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2011, 274 s; TUŠKOVÁ, Tünde – Žiláková, Mária (eds.): *Slovenské inšpirácie z Tardoša. 35. interdisciplinárny výskumný tábor Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018, 271 s; TUŠKOVÁ, Tünde – Rágyanszki, Juraj (eds.): *Slovenské inšpirácie z Čívu. 36. interdisciplinárny výskumný tábor Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, 440 s..

³ Napríklad: ČUKAN, Jaroslav: *Dolnozemske reflexie na neroľnícke zamestnania*. Nitra : UKF v Nitre, 2001, 231 s; ŠUSTEKOVÁ 2008; MICHALÍK, Boris: *Akulturačné procesy v prostredí dolnozemsých Slovákov*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2015, 159 s; ŠUSTEKOVÁ, Ivana et al.: *Kultúrne tradície v oblasti Bakonského lesa*. Nitra : UKF v Nitre, 2008..

Prvým pokusom o monografické spracovanie slovenského minoritného spoločenstva je publikácia *Kultúrne tradície v Erdevíku. Korene a súčasnosť*.⁴ J. Čukan, B. Garaj a M. Járek ako kolegovia na pôvodnej Katedre folkloristiky a regionalistiky vytvorili v roku 2005 monografickú dolnozemsú prvotinu; Erdevík v Srieme bol pre prvého z autorskej trojice blízky vďaka predchádzajúcim recipročným návštevám ochotníckych divadelných súborov z Erdevíka a Liptovského Hrádku. V dôverne známom prostredí sa pokúsil charakterizovať faktory formovania slovenskej erdevíckej kultúry, M. Járek zozbieral a spracoval zborník 98 piesní tradičného repertoáru a B. Garaj sa postaral o jeho štýlovú a žánrovú charakteristiku. Skromnú publikáciu uvádzal v Erdevíku FS Ponitran s interpretáciou domácich piesní. U vojvodinských Slovákov mala pozitívny ohlas a stala sa odrazom k príprave ďalších výskumov, rozsahom a obsahom komplexnejších monografií.

Poradie výskumných lokalít nebolo vopred určené, tvorilo sa spontánne. Vďaka kontaktom s kolegami z DZSČ v Rumunsku so sídlom v Nadlaku uskutočnil autorský kolektív z Katedry manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre opakované, krátkodobé terénne výskumy v dvoch susediacich lokalitách Sedmohradského rudohoria. Borumlak a Varzal' tvoria jednu rímskokatolícku farnosť, s ktorou vytvorili kontakt slovenskí študenti zo severozápadného Rumunska. Fara a pán farár Mlynarčík vytvorili autorskému kolektívu (Čukan, Chrastina, Lenovský, Michalík, Šusteková) vhodné podmienky pre opakované kolektívne výskumy. Tematické zameranie publikácie zodpovedalo daným možnostiam a záujmom autorov, ktorí tu vo väčšine prípadov získavali prvé metodologické, odborné aj editorské skúsenosti k nasledujúcim a čoraz kvalitnejším kolektívnym dielam. Všeobecná kultúrno-historická charakteristika prostredníctvom medzilokálnych kontaktov, kultúrna geografia, rola významných obecných funkcionárov, zamestnanie obyvateľstva a štúdium identít boli doplnené krátkym materiálom o svadobných obyčajoch a betlehemskej hre.⁵ Predstavovania knižky vo Varzale sa zúčastnil zástupca DZSČ v Rumunsku Ondrej Štefanko, ktorý autorský kolektív nasmeroval do Butína – slovenského spoločenstva v rumunskom Banáte.

Špecifickou črtou kultúrnych tradícií Slovákov v Butíne je kultúrny synkretizmus staršieho evanjelického/banátskeho a rímskokatolíckeho/bihorského obyvateľstva, ktoré začalo kolonizovať južnejšie regióny západného Rumunska v 2. polovici 20. storočia. Autorský kolektív a tematické spracovanie predchádzajúcej publikácie z Bihoru doplnil M. Járek predstavením spevníka tradičného piesňového repertoáru a B. Garaj etnomuzikologickou analýzou. Už skúsenejší autorský kolektív vydal v roku 2008 monografiu, ktorá síce spĺňa náročnejšie kritériá a nitrianske pracovisko dostáva do širšieho povedomia vedeckej komunity, prezentujúcej tradičnú kultúru dolnozemsých Slovákov, no v porovnaní s nasledujúcimi výsledkami predstavuje len úvod pomyselnej abecedy.⁶

V období vydávania publikácie o Butíne už autorský kolektív pracoval na ďalšej monografii. Motívom k výberu slovenského spoločenstva z Pivnice bola jeho všeobecná známosť a medzilokálne väzby v rámci kultúrnych aktivít aj činnosti evanjelickej cirkvi v celej Vojvodine. Potrebné je pripomenúť i staršie kontakty so študentmi z Báčky na UK v Bratislave alebo prítomnosť študentov z Pivnice či zo susednej Selenče na Filozofickej fakulte UKF v Nitre. Nitrianske pracovisko sa stalo zaujímavé pre renomovaných odborníkov. Pri výskume a koncipovaní publikácie

⁴ ČUKAN, Jaroslav – GARAJ, Bernard – JÁREK, Marián: *Kultúrne tradície v Erdevíku. Korene a súčasnosť*. Nitra : UKF v Nitre, 2005, 144 s.

⁵ ČUKAN, Jaroslav et al.: *Borumlak Varzal'. Spôsob života a kultúra Slovákov v Bihore*. Nadlak, Nitra : Vydavateľstvo Ivan Krasko, UKF v Nitre, 2006, 115 s.

⁶ ČUKAN, Jaroslav et al.: *Kultúrne tradície Slovákov v rumunskom Banáte*. Nitra : UKF v Nitre, 2008, 251 s.

o kultúrnych tradíciách Slovákov v Pivnici⁷ sa k nitrianskym členom výskumného tímu pripojil J. Botík, ktorý znamenal prínos v kontexte zhromažďovania údajov aj prezentovania výsledkov. Spracoval problematiku historickej a kultúrnej pamäti a odchodov Pivničanov zo svojej obce. Okrem klasických tém pribudli state o činnosti evanjelickej a. v. a evanjelickej metodistickej cirkvi v Pivnici, ktoré pripravili vedúci predstavitelia cirkví. Opäť nechýba analýza piesňového repertoáru, P. Michalovič sa zameral na žánrovú a štýlovú klasifikáciu 134 piesní, ktoré zozbieral a spracoval M. Járek.

Tvorivá potencia 2. desaťročia 21. storočia sa začala prejavovať počnúc rokom 2011, kedy v nitrianskom pracovisku vznikla monografia o Boľovciach.⁸ Predpokladom k spolupráci nitrianskej katedry s Boľovcami ležiacimi v Srieme, no administratívne pričlenenými k Belehradu, boli staršie kontakty, ktoré vznikli počas vysokoškolského štúdia v Bratislave aj prostredníctvom recipročných návštev folklórnych skupín zo Sliačov pri Ružomberku a Boľoviec. K autorom sa vrátila I. Šusteková, pribudol mladý člen katedry M. Kurpaš, ktorý sa podujal priblížiť boľovské tradície v kontexte turizmu. Z katedry i z autorského kolektívu odišiel P. Chrastina a s ním aj problematika kultúrnej geografie. Podobne ako v Pivnici aj v Boľovciach spracoval dejiny evanjelického a. v. cirkevného zboru miestny farár J. Vinkovič. V porovnaní s predchádzajúcimi publikáciami je pred zborníkom tradičných piesní krátky slovník nárečových výrazov. Pridanou hodnotou sú cenné historiografické údaje z výskumov v cirkevnom aj štátnom archíve, ktoré výrazne spresnili najmä dovedajšie vedecké výsledky o okolnostiach a období príchodu slovenských kolonistov. Potrebne je pripomenúť, že terénny a archívny výskum aj príprava publikácie boli v centre záujmu centrálnych národnostných inštitúcií vo Vojvodine, miestnych inštitúcií, podnikateľov a rodákov. O monografiu o Slovákoch v srbsko-slovenskom etnickom, pravoslávno-evanjelickom konfesijnom a kultúrnom prostredí mali záujem a na jej realizácii sa finančne podieľali.

V rokoch 2012 a 2013 vznikala monografia o tradičnej kultúre Slovákov v Silbaši⁹ aj vďaka iniciatíve miestnej rodáčky M. Sklabinskej, pracovníčky Ústavu pre kultúru vojvodinských Slovákov v Novom Sade. Výber srbsko-slovenskej lokality súvisel aj s mnohými medzilokálnymi kontaktami Silbaša so širokým okolím, ktoré sa objavili pri výskume v Pivnici, Erdevíku aj v Boľovciach. Popri nitrianskom autorskom kolektíve a kontinuitnom tematickom členení spolupracoval na príprave kapitoly o historických kontextoch Silbašan J. Širka, evanjelický a. v. farár V. Lovás st. a podklady k miestnemu baptistickému cirkevnému zboru poskytol J. Králik. Piesňový repertoár zborníka J. Járeka v tomto prípade analyzovali J. Ambrózová a spomenutá M. Sklabinská. Aj monografia Silbaš obsahuje štandardnú výbavu – Úvod v slovenskom aj v srbskom jazyku a slovenský, srbský aj anglický Záver.

Po skúsenostiach s výskumom tradičnej slovenskej kultúry v maďarských, srbských a rumunských lokalitách sa pre nitrianskych etnológov, kulturológov a muzikológov stala novou výzvou práca v Soľanoch – obci vo východnej Slavónii s majoritným chorváckym obyvateľstvom a s evanjelickými a. v. a rímskokatolíckymi Slovákami.¹⁰ Lokálne spoločenstvo dopĺňajú aj Bosniaci či Hercegovinci moslimského aj pravoslávneho vierovyznania. Slováci sa prisťahovali z Kysúc

⁷ ČUKAN, Jaroslav (ed.): *Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2010, 301 s.

⁸ ČUKAN, Jaroslav (ed.): *Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieme*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2011, 257 s.

⁹ ČUKAN, Jaroslav (ed.): *Silbaš. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Nový Sad : Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2013, 429 s.

¹⁰ ČUKAN, Jaroslav (ed.): *Soľany. Kultúrne tradície Slovákov v Slavónii*. Soľany : Matica slovenská Soľany, 2014, 335 s.

a hornej Oravy, z okolia Lučenca aj z Báčky a Srieemu. Po rozpade bývalej Juhoslávie sa prerušili intenzívne príbuzenské a spoločenské väzby s vojvodinskými Slovákami a dodnes sú udržiavané len vďaka slovenskej evanjelickej cirkvi. Práve prostredníctvom vojvodinských evanjelických farárov, najmä pivníckeho J. Záhorca, učiteľa V. Miksada z Iloku a bývalej nitrianskej študentky Sandry Kralj z Markovca sme sa skontaktovali s evanjelickou farárkou Svetlanou Vojničovou Feldyovou, skvelou organizátorkou terénneho výskumu a autorkou kapitoly o praktizovaní evanjelickej zbožnosti. Stať o histórii solianskych Slovákov napísal miestny chorvátsky historik T. Lunka. Zo stáleho autorského kolektívu spracovala I. Kontriková Šusteková tradičné zamestnania a kulinárne tradície, M. Kurpaš architektúru, L. Lenovský identity a svadobné obyčaje, B. Michalík spolkovú činnosť a J. Čukan medzilokálne kontakty. M. Járek zozbieral a do zborníka spracoval 100 solianskych piesní, ktoré analyzoval J. Hrušovský. Úvod, Záver, resumé ku všetkým kapitolám aj popisy bohatých obrazových príloh sú v slovenskom aj v chorvátskom jazyku. Monografiu dopĺňa dokumentárny film R. Zimu, ktorý je stálym technickým redaktorom knižných publikácií.

Do dnešného dňa je poslednou monografiou zo slovenského kultúrneho prostredia Dolnej zeme publikácia o Vojlovici.¹¹ Je obsahovo najbohatšia, najrozsiahlejšia a samotní autori ju považujú za najkvalitnejšiu. Motívom výberu lokality bolo špecifické prímestské prostredie v blízkosti Belehradu a predovšetkým priemyselného Pančeva, slovensko-srbsko-maďarské interkultúrne prostredie a tradičné väzby so slovenskými spoločenstvami v Srieime, Báčke, vojvodinskom aj v temešskom Banáte (konkrétne s Butínom). Vojlovica je charakteristická bohatou slovenskou inštitucionalizovanou kultúrou aj neformálnymi aktivitami, fungujúcimi na slovenskom etnickom princípe. Obsah tieto danosti rešpektoval. Autorský kolektív doplnil M. Žabenský s geograficko-historickou a kultúrnou charakteristikou, R. Zima spracoval tradičnú gastronómiu a M. Dubska načrtla kontakty ochotníckeho divadelného súboru s Hubovou na Liptove (ako paralelu divadelníkov Liptovského Hrádku a Erdevíka či folkloristov z Liptovských Sliačov a Boľovíc). Miestny farár B. Kulík spracoval dejiny evanjelického a. v. cirkevného zboru a Z. Drugová špecifické tance tapantoše aj tanečné príležitosti, ktorých sú súčasťou. Tradičný piesňový repertoár analyzoval podľa zborníka M. Járeka P. Michalovič. R. Zima opäť pripravil filmový dokument. Prepojením prípravy monografií a metodicky aj obsahovo odlišnej a špecifickej odbornej činnosti autorov je pokus o mapovanie a hodnotenie kultúrneho potenciálu Slovákov vo Vojlovici, ktoré sa stalo hlavným predmetom záujmu štúdia kultúry dolnozemskej Slovákov v nasledujúcich rokoch.

Mapovanie a hodnotenie kultúrneho potenciálu podľa vlastnej metodiky¹² bolo zamerané na dolnozemske lokálne spoločenstvá, v ktorých existuje inštitúcia, fungujúca na slovenskom etnickom princípe. Autorský kolektív¹³ navštívil v priebehu štyroch rokov bez výnimky všetky v Chorvátsku, Srbsku a v Rumunsku. V Maďarsku znemožnila kompletné splnenie cieľov vo

¹¹ ČUKAN, Jaroslav (ed.): *Vojlovica. Kultúrne tradície Slovákov v Banáte*. Nitra, Báčsky Petrovec : UKF v Nitre, Slovenský kultúrno-osvetový spolok Detvan, Slovenské vydavateľské centrum, 2015, 600 s.

¹² LENOVSKÝ, Ladislav et al.: *Hodnotiaci model kultúrneho potenciálu*. Nitra : UKF v Nitre, 2014, 110 s. Metodika bola na základe získaných skúseností priebežne aktualizovaná.

¹³ Mapovanie a hodnotenie kultúrneho potenciálu plynulo nadviazalo na prípravu monografií. Terénne výskumy si vyžadovali stráviť na Dolnej zemi minimálne týždeň, častejšie dva týždne v mesiaci vrátane letného dovolenkového obdobia. Výučovacie povinnosti, priebežné štúdium, spracovávanie a koncipovanie materiálov, účasť na konferenciách aj iné si vyžadovalo neustále nasadenie v priebehu viac ako 10 rokov. Riešiteľský kolektív výlučne z Katedry Manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre sa obmieňal/formoval podľa momentálnej situácie v rodinách aj na pracovisku, na niektorých výskumoch priebežne participoval aj doktorand (vo Vojvodine M. Pap z Pivnice, v Maďarsku T. Pluhár z Békešskej Čaby a v Rumunsku V. Đurakov).

veľkej miere pandémie a hygienické opatrenia, no aj iné faktory.¹⁴ V Chorvátsku bolo v rámci 7 žúp spracovaných 16 slovenských enkláv a diaspór, v Rumunsku v štyroch župách 19 slovenských spoločenstiev, v srbskej Vojvodine v Srijeme 9 lokalít, v Banáte 8 aj hlavné mesto Belehrad a v Bácske 13. Mapovanie a hodnotenie bolo súčasťou širokého projektu, financovaného APVV a bolo produktom spolupráce UKF v Nitre, Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí a vrcholných slovenských národnostných inštitúcií v Chorvátsku, Srbsku, Rumunsku a v Maďarsku. Oblasti kultúrneho dedičstva, spolkovej činnosti, ľudských zdrojov a infraštruktúry boli zamerané na súčasný stav, prítomnosť. Zmyslom odhaľovania kultúrneho potenciálu je dôkladné poznanie kultúry kvôli možnosti jej rozvíjania, zveľaďovania, ale aj lepšieho, účelnejšieho, pragmatickejšieho využívania v rámci ekonomického a sociálneho rozvoja – premeny potenciálu na kultúrny kapitál. K eliminovaniu slabých stránok a k využívaniu špecifických daností/príležitostí smerovali záverečné SWOT analýzy. Kapitoly nie sú rovnako rozsiahle, lebo všade je iná situácia, súčasti kultúrneho potenciálu sú rôzne a každú spracoval iný člen autorského kolektívu. Každý kultúrny jav je hodnotený viackrát, v iných súvislostiach, údaje sa navrstvujú a dopĺňajú. Mapované a hodnotené boli také súčasti minoritnej kultúry, ktoré majú jednoznačne etnický charakter, alebo plnia funkciu etnoidentifikačného/etnodiferenciačného príznaku. Rozhovory s informátormi v dedinskom aj v mestskom prostredí boli rovnako dôležité ako výskum v spolkových, školských a cirkevných archívoch. Analýza kvalitatívnych aj kvantitatívnych parametrov bola tiež kolektívnym dielom všetkých autorov jednotlivých kapitol. Skompletizované materiály boli posielané do konkrétnych prostredí na verifikáciu a pripomienkovanie. Ukázalo sa, najmä v Chorvátsku, že početnosť slovenského obyvateľstva výrazne prevyšuje oficiálne údaje. Autorský kolektív dokázal definovať etnickú enklávu a etnickú diaspóru a v tomto kontexte sa objavili viaceré prekvapujúce zistenia.¹⁵

V poradí prvá publikácia o mapovaní a hodnotení kultúrneho potenciálu riešila v roku 2017 slovenské enklávy a diaspóry v Chorvátsku.¹⁶ Autori sa pridržovali administratívneho členenia územia na župy. Výskum aj slovenské minoritné spoločenstvá sú radené od východnej hranice štátu na západ počnúc Osijecko-baranjskou a Vukovarsko-sriemskou župou, ktoré sú počtom lokalít s inštitúciou fungujúcou na slovenskom etnickom princípe najpočetnejšie, patrí sem aj napríklad aj Osijek a viaceré slovenské spoločenstvá tu možno označiť ako etnické enklávy. Martin, Ledeník a viaceré iné slovenské minority sme do výskumu nezahrnuli práve kvôli absencii slovenskej inštitúcie. Napríklad v Iloku alebo v Soljanoch sú nimi aj slovenské evanjelické kostoly, o rímskokatolíckych to nemožno konštatovať ani v početných enklávach, ktoré prináležia chorvátskym katolíckym farnostiam a administratíva nerozlišuje podľa etnickej príslušnosti. Po dve slovenské spoločenstvá sme registrovali vo Viroviticko-podrávskej župe a Sisacko-moslavinskej župe. Vak sme sa zmienili o tom, že slovenské obyvateľstvo je reálne početnejšie ako hovoria oficiálne štatistiky, v plnej miere to platí napríklad o lokalite Jakšić v Požecko-slavónskej župe. V MO Matice slovenskej je približne 120 členov, no do činnosti tejto inštitúcie sa zapájajú obyvatelia s vedomím slovenského pôvodu z okolitých 15 dedín a miest, no žijú minimálne v 21 obciach a k slovenskej menšine sa hlási len nepatrná časť. Osobitný priestor bol venovaný Slovákom v Záhrebe v rámci

¹⁴ Spolupráca s partnerskými organizáciami v Maďarsku sa ukázala ako neefektívna.

¹⁵ Napríklad Békešská Čaba je často spomínaná, charakterizovaná ako etnická enkláva. Slovenské spoločenstvo však už nedokáže plniť základné etnické funkcie – prirodzenou sociálnou reprodukciou dopĺňať ubúdajúcich členov a procesmi socializácie zachovávať a rozvíjať etnické parametre v rámci jednotlivých kategórií kultúry.

¹⁶ ČUKAN, Jaroslav et al.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Chorvátsku*. Nitra : UKF v Nitre, 2017, 306 s.

administratívneho začlenenia Hlavné mesto Chorvátskej republiky Záhreb a podobne aj v Rijeke v Prímorsko-gorskokotarskej župe. Pripomíname, že v rámci tejto publikácie a podobne aj vo všetkých nasledujúcich je Úvod aj Záver v slovenčine aj v štátnom jazyku, ktoré sú pre obyvateľov slovenskej národnosti súčasťou vlastnou.

Kultúrny potenciál Slovákov vo Vojvodine sme vzhľadom na rozsah materiálu rozdelili do troch publikácií – každá obsahuje jeden historický administratívny celok. Ako prvý bol zmapovaný a zhodnotený Banát vrátane hlavného mesta Belehrad.¹⁷ Špecifických kultúrnych črt je v tejto severovýchodnej časti Srbska veľa. Spomenúť možno takmer výlučne slovenskú etnickú identitu v Jánošíku a v Padine, slúženie dedinských banátskych dievok a žien v belehradských panských rodinách, prepracované hospodárske väzby dedín a miest súvisiace s podomovým aj trhovníckym predajom domácich produktov, ekonomické, konfesijné aj príbuzenské kontakty so slovenským obyvateľstvom v rumunskom Banáte do vzniku nových štátov a štátnych hraníc po 1. svetovej vojne, aradácke heligónkárky – *meškárky*, kovačických a padinských insitných maliarov, multietnické lokálne spoločenstvo so zriedkavou hajdušickou lokálnou identitou, bohaté formy inštitucionálnej kultúry, no napríklad aj priamo na hranici s mestom ťažko pochopiteľné zachovávanie a rozvíjanie vojlovického kultúrneho dedičstva.

V samostatnej publikácii bol spracovaný aj kultúrny potenciál ďalšieho historického regiónu Vojvodiny – Srijemu.¹⁸ Rozmanitý kultúrny potenciál má korene v kolonizácii a pôvode obyvateľstva, v geografickom prostredí v kontexte s členitosťou terénu, s polohou vzhľadom k štátnym hraniciam či s priestorovou izolovanosťou a blízkosťou miest aj vo veľkosti sídel. V snahe získať voľnú a najmä lacnejšiu pôdu osídľovalo územie južne od Dunaja slovenské obyvateľstvo z Báčky. Pretrvávajúce príbuzenské, ekonomické a rôzne spoločenské väzby sa odrážajú v mnohých analogických javoch zo všetkých kategórií kultúry. Severnú časť Srijemu oddeľuje od Báčky Dunaj, no aj Fruška gora s členitým horským, respektíve pahorkatinným prostredím, v ktorom je napríklad Lúg izolovaný od majoritného obyvateľstva aj od slovenských spoločenstiev, na hranici horského prostredia a pahorkatín sa formovala kultúra Ľuby, Erdevika aj Bingule, členitosť prostredia ovplyvnilo charakter sídla a napríklad aj zamestnanie Slovákov v Slankamenských Vinohradoch. Kultúra Boľoviec sa vyvíjala na Sáve ako *kubikárska*, hraničiarska i prímestská, čo možno konštatovať aj o Dobanovciach v podstate na predmestí Belehradu. Na rozdiel od Vojlovice však akulturácia a asimilácia slovenského obyvateľstva pokročila do štádia straty väčšiny etnických parametrov. Šíd a Stará Pazova sú multietnické, majú mestský charakter a napriek tomu tu slovenské minority pretrvávajú aj vďaka fungovaniu inštitúcií na slovenskom etnickom princípe. Platí to predovšetkým o slovenských evanjelických cirkevných zboroch; evanjelická a. v. cirkev má napríklad rozhodujúcu úlohu pre zachovávanie špecifickej pazovskej tradície, ktorou sú paničky. Šíd, Ľuba aj ďalšie spoločenstvá v severovýchodnom Srijeme sa dostali do izolácie od Iloku, Solian a iných Slovákov v Chorvátsku po rozdelení bývalej Juhoslávie novými štátnymi hranicami.

Mapovanie a hodnotenie kultúrneho potenciálu v Báčke¹⁹ bolo skončené v roku 2019, no fyzicky vydané až v roku 2024. Publikácia nestráca na svojej hodnote, lebo obsahuje konkrétny

¹⁷ ČUKAN, Jaroslav et al.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Banáte*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2018, 341 s.

¹⁸ ČUKAN, Jaroslav et al.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Srijeme*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2018, 254 s.

¹⁹ ČUKAN, Jaroslav et al.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2024.

materiál z presne datovaného obdobia. Kolektív autorov s pomocou doktoranda M. Papa²⁰ z Pivnice získal aktuálny materiál z mestského prostredia Báčskej Palanky, Nového Sadu a z ďalších 11 slovenských spoločenstiev z historického regiónu susediaceho s Maďarskom, Chorvátskom, so Srijemom na juhu a s Banátom na Východe. Tradičná kultúra sa formovala v susedstve s majoritným srbským obyvateľstvom pravoslávneho vierovyznania, na severnej hranici tiež s evanjelickými a rímskokatolíckymi Maďarmi, do 2. svetovej vojny aj s Nemcami a s gréckokatolíckymi Rusínmi. Koexistencia Slovákov a Maďarov v Bajši znamená takú príbuzenskú previazanosť, že sa stratila možnosť rozlíšenia etnického pôvodu jednotlivých rodín, jednotlivcov a genézy kultúrnych javov. Selenča je jedným z mála slovenských spoločenstiev, kde sú príslušníci slovenskej minority evanjelického aj rímskokatolíckeho vierovyznania a koexistujú dva konfesijné a kultúrne modely. Vysoká koncentrácia slovenského obyvateľstva na relatívne malom území znamená, napriek masívnej akulturácii, odchodom za prácou do miest a najmä na Slovensko, zachovávanie slovenského etnického charakteru inštitucionálnej aj tradičnej kultúry i materinského jazyka. Z aspektu národnostnej štruktúry existujú lokality srbsko-slovenské ako napríklad Silbaš, no aj dediny s absolútnou prevahou slovenskej minority, čoho príkladom je napríklad Pivnica. V Báčskom Petrovci ako najstaršej slovenskej osade v Báčke aj vo všetkých iných spoločenstvách k tomu prispievajú možnosti získať základné, stredoškolské aj vysokoškolské vzdelanie v slovenskom jazyku a editovať literatúru v slovenskom jazyku. Vzťahy Kysáča, Kulpína a Báčskeho Petrovca sú charakteristické vzájomnou rivalitou, no aj intenzívnou kultúrnou výmenou. Národnostné vysielanie, ochotnícke divadlo, folklór, viaceré formy výtvarného umenia a ďalšie zložky organizovanej národnostnej kultúry, konfesijné aktivity či príbuzenské väzby sú základom spolupatričnosti a zachovávanie etnickej identity v rámci Báčky, no aj so slovenskými spoločenstvami celej Vojvodiny aj širšieho geopolitického priestoru. Vo všetkých vojvodinských lokalitách so slovenskou národnostnou menšinou existujú aj malé náboženské spoločenstvá, ktoré vo viacerých aspektoch (neúčast' na organizovaných kultúrnych podujatiach, obyčajových tradíciách a iných udalostiach v rámci rodinného a spoločenského života) pôsobia na slovenskú kultúru negatívne, no ani po mnohých desaťročiach devastačne.

V roku 2019 bola realizovaná publikácia o aktuálnej kultúre v Rumunsku.²¹ Obsah tvorí mapovanie a hodnotenie kultúrneho potenciálu v štyroch župách západného Rumunska – trinásť slovenských spoločenstiev v najsevernejšej Bihorskej župe, jedno v Salajskej župe, dve v Aradskej župe a tri v najjužnejšej Temešskej župe. Slováci tu žijú v spoločnom štáte s väčšinovými neslovenskými Rumunmi, v susedstve s Maďarmi, Rusínmi, Čechmi a inými národnosťami rôznej konfesijné príslušnosti. Aj vďaka vlastným národnostným inštitúciám majú v daných podmienkach vhodné možnosti pre zachovávanie a rozvíjanie svojej kultúry a materinského jazyka. V Sedmohradskom rudohorí žijú rímskokatolícki Slováci, farnosti v dedinách aj v mestách pracujú vo viacerých prípadoch na slovenskom etnickom princípe, podporujú a spájajú kresťanské a etnické hodnoty. V týchto súvislostiach možno vyzdvihnúť aktivity v Oradei a madarárskej filii, v Borumlaku a Varzaľe, Novej Hute, Šaranoch, Gemelčičke. Od 60. rokov 20. storočia kolonizujú potomkovia z Kysúc, Oravy či Spiša južne situovanú Aradskú župu a Temešskú župu, kde od začiatku 19. storočia žili len Slováci evanjelického vierovyznania a v Nadlaku, Butíne alebo

²⁰ PAP, Miroslav: *Kultúrny potenciál obce Pivnica*. Diplomová práca. Nitra : UKF v Nitre, 2016, 84 s.; PAP, Miroslav: *Kultúrny potenciál Slovákov vo Vojvodine*. Dizertačná práca. Nitra : UKF v Nitre, 2019, 135 s.

²¹ ČUKAN, Jaroslav et al.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Rumunsku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2019, 383 s.

v meste Temešvár sa viac ako polstoročie formuje slovenská kultúra spájajúca oba jazykové a konfesiónálne systémy. Podobnú rolu ako rímskokatolícka cirkev v severnejších regiónoch plní evanjelická a. v. cirkev v priestore Aradu a v temešskom Banáte. Bodonoš, Oradea a Nadlak sú centrami slovenského školstva, vzdelanosti a nezastupiteľnej činnosti Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku. Nadlak²² je známy svojimi vedeckými aktivitami, vydavateľskou činnosťou a podobne ako Čerpotok aj organizovanými podujatiami.

Počnúc rokom 2016 začal kolektív z FF UKF v Nitre mapovať a hodnotiť aj aktuálny kultúrny potenciál Slovákov v Maďarsku. Kvôli pandemickej situácii a jazykovej výbave väčšiny zástupcov minoritnej kultúry v maďarských lokalitách bola metodika výskumu a spracovávanía výstupov zameraná na inštitucionálnu spoluprácu s predstaviteľmi slovenského kultúrneho manažmentu v Maďarsku. Napriek školeniu s cieľom vysvetliť metodiku mapovania a hodnotenia kultúrneho potenciálu potenciálnym autorom materiálu z jednotlivých slovenských spoločenstiev sa výsledky nedostavili. Autorský kolektív vykonal kolektívne výskumy v Békešskej Čabe, Sarvaši či v Slovenskom Komlóši, v rámci účasti B. Michalíka a J. Čukana v rámci národopisného tábora spracoval aj kultúrny potenciál v lokalite Čív. Doktorand T. Pluhár mapoval a hodnotil kultúrny potenciál v niekoľkých slovenských spoločenstvách v Békešskej župe (Cabačud, Čorvaš, Kardoš, Kétsoproň, Kondoroš, Poľný Berinčok, Telekgerendáš) pre potreby svojej diplomovej práce²³ a dizertačnej práce.²⁴ Jedným z desiatok výstupov publikovaných v časopisoch a zborníkoch z konferencií je kolektívne dielo troch autorov z výskumu v Békešskej Čabe.²⁵

Zatiaľ poslednou vydanou knižnou publikáciou autorského kolektívu z UKF v Nitre je takmer encyklopedické dielo Dolnozemske odtiene slovenskej kultúry z roku 2021.²⁶ V ňom zúročili poznatky z mapovania a hodnotenia kultúrneho potenciálu, pričom sa venujú popisu, vysvetľovaniu a analýze vybraných zaujímavých a špecifických kultúrnych javov vo všetkých štyroch skúmaných štátoch. Publikácia vyšla vo farbe – okrem textov obsahuje aj bohatý autorský fotografický materiál.

Autorská reflexia zameraná na sumarizáciu publikácií o kultúre dolnozemských Slovákov z dielne pracovníkov UKF v Nitre poskytuje pohľad na podstatné publikačné výstupy za posledných 30 rokov čínorodých výskumných a analytických aktivít. Nejde len o výpočet publikačných výstupov, ale aj o kontexty ich vzniku, obsahovú stránku, vedecký vývoj jednotlivcov či posuny v bádani, metodológii a terminológii. Príspevok je možné chápať aj ako istú antológiu pre potreby ďalších kolegov, ktorým by mohla pomôcť v získavaní vstupných informácií pre výskumy v dolnozemskej priestore.

²² ČUKAN, Jaroslav et al.: *Kultúrny potenciál Slovákov v Nadlaku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2018, 123 s.

²³ PLUHÁR, Tamás: *Dom slovenskej kultúry v Békešskej Čabe*. Diplomová práca. Nitra : UKF v Nitre, 2016, 82 s.

²⁴ PLUHÁR, Tamás: *Kultúrny potenciál Slovákov v Maďarsku s akcentom na Békešskú župu*. Dizertačná práca, 2019, 149 s.

²⁵ ČUKAN, Jaroslav – MICHALÍK, Boris – PLUHÁR, Tamás: Kultúrny potenciál Slovákov v Békešskej Čabe. In: KMEŤ, Miroslav – TUŠKOVÁ, Tunde – UHRINOVÁ, Alžbeta (eds.): *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018, 161-211 s.

²⁶ ČUKAN, Jaroslav et al.: *Dolnozemske odtiene slovenskej kultúry*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2021, 111 s.

Status slovenského dolnozemskeho umenia v kontexte národnej kultúry

Doc. PhDr. MICHAL BABIAK, CSc.

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra estetiky

The status of Slovak Lower Land art in the context of national culture

Abstract: The paper focuses on the analysis of the reflection of the Slovak Lower Land art in the artistic reflection in Slovakia. It is pointed out that the Slovak Lower Land culture and its specific segment - Slovak Lower Land art is on the margins of the interest of art criticism and art history in the art history context in Slovakia. Instead of the hitherto significantly present model, when the art of the Lower Land Slovaks was reflected as a special Slovak art in an enclave, the article points out that it would be more productive to look at this art within a unified national context. Several examples demonstrate that the artistic work of Lower Land authors has reached equal - and in some cases even higher - positions than the artistic work of the same period in Slovakia (modernist drama by Vladimír Hurban Vladimírov, postmodernist literature in the 1980s, etc.) . Such an approach to the reflection of this art would also be beneficial for the artistic context in Slovakia, as well as for the Slovak Lower Land environment. An example for art criticism and art history could be authors and works from scientific fields, when scientists from Slovakia managed to reflect the mentioned processes in a certain natural causality: history, ethnology, cultural anthropology, etc. The seed of artistic reflections could be the analyses, which were elaborated by experts from the Lower Land environment in several areas: visual arts, literature, music, drama and theater, etc.

Keywords: Slovak art of the so-called Lower Land, scientific research, types of art, enclave art, high art, folk art, instinctive art.

V jednom svojom texte Andrej Mráz uvádza: „Všelijako už dávnejšie usilujem sa šíriť medzi nami vedomosti a záujem o juhoslovanských Slovákov. Zdá sa, že snahy tieto vyznievajú dosť nahlucho. Informácie o dolnozemských Slovákoch tu doma prijímajú sa ako čosi odľahlé, o čo síce možno prejavíť záujem, ale čo je vcelku ľahostajné. Ani literárnoteoretické a literárnohistorické štúdie o našich dejateľoch na Dolnej zemi nevedeli tu doma vzbudiť širší záujem a najmä nechápali sa v pravom význame.“

Petrovský rodák, neskôr uznávaný univerzitný profesor, slovakista, literárny vedec atď. Dr. Andrej Mráz (1904 – 1964) týmito slovami začínal svoju esej *Rozhovory o juhoslovanských*

Slovákoch. Esej vyšla tlačou roku 1948 v bratislavskom nakladateľstve *Pravda*, keď v slovenskej spoločnosti rezonovala téma povojnovej repatriácie zahraničných Slovákov – medzi nimi i tých juhoslovanských. Často som si kládol otázku, čo z Mrázovej eseje je prežitkom doby, čo je platné a čo nie, čo je pocitový moment a čo záležitosťou precízneho pozorovania vedca, ktorý poznal dva svety – ten slovenský dolnozemský, z ktorého pochádzal, a ten druhý, „horniacky“, v ktorom od roku 1925 žil.“¹

Mrázovo konštatovanie, že jeho snaha o šírenie záujmu o juhoslovanských a neskôr používa aj širšie označenie – dolnozemských – Slovákov sa na Slovensku prijíma s ľahostajnosťou a že tieto snahy vyznievajú „*dost' nahlucho*“ sa na prvý pohľad môže zdať, tak trochu sentimentálne bolestínske, ba až tragikomické – ako žánrový obrázok z nejakej skutočnej alebo fiktívnej Kukučínovej poviedky, v ktorej je zobrazená nejaká stará dievka, o ktorú nikto v krčme na tanci nejaví záujem. Ako vrchol tejto ignorancie Mráz poukazuje na skutočnosť, že – ako to už bolo vyššie citované „*ani literárnoteoretické a literárnohistorické štúdie o našich dejateľoch na Dolnej zemi nevedeli tu doma vzbudiť širší záujem a najmä nechápali sa v pravom význame.*“ Predpokladám, že keď hovorí o „našich dejateľoch“ má na mysli veľké mená slovenskej literatúry, ktoré pôsobili na Dolnej zemi – Ján Kollár, Šafárik, Godra, Jozef Podhradský, Abaffy, Kutlík, Čajakovci, Tajovský, VHV atď. – no tento moment ich biografie, ako aj potenciálne širšie súvislosti, ktoré mali dopad na ich tvorbu a literárny zástoj v dejinách – sa nedostatočne skúmajú, vysvetľujú, nedostatočne interpretujú a hodnotia.

Mráz má pravdu: nielen literatúra, ale vôbec slovenská dolnozemska kultúra a jej špecifický segment – slovenské dolnozemske umenie sa nachádza na marginách umeleckej kritiky a dejín umenia v umenovednom kontexte na Slovensku. Keď hovoríme o marginách záujmu, chcem tým povedať, že nemožno hovoriť o absolútnej absencii informácií o tejto časti tvorby jednotlivých autorov, spojených s dolnozemským prostredím – početné výnimky z jednotlivých druhov umenia potvrdzujú, že v istých umenovedných syntézach nachádzame zmienky aj o slovenských dolnozemských umelcoch – no je ťažko ubrániť sa pocitu, že chýba istý vyšší nadhľad na problematiku slovenského umenia, chýba jednotné metodologické východisko, ktoré by problematiku kontextu slovenského umenia reflektovalo; alebo povedané inak: chýbajú nám také dejiny slovenskej literatúry, v ktorých by nebola samostatná kapitola typu krajanská literatúra v istom období, ale namiesto toho aby sme mali dejiny slovenskej literatúry, v ktorých Víťazoslav Hronec, Viera Benková, Miroslav Demák, Ondrej Štefanko či Ivan Miroslav Ambruš budú reflektovaný ako súčasť inovátnych postupov v slovenskej poézii v 60. a 70. rokoch 20. storočia – a bodka; bez doplnkov, že ide o krajanskú, dolnozemska či enklávnú literatúru. Bez tohto jednotného metodologického východiska, literárna veda na Slovensku zvyknutá na isté stereotypy, má tendenciu pozeráť sa na krajanskú literatúru ako na niečo menejcenné, niečo, čo zaostávalo za hlavnými prúdmi literárneho vývinu na Slovensku atď. Opakujem, nachádzame aj isté výnimky, kedy sú tendencie pozeráť sa na veci komplexne a potierať politické hranice ako faktor, ktorý neovplyvňuje literárnu tvorbu – no na strane druhej, to kolísanie v metodológii – raz áno, raz nie, raz je to jednotný kontext literárny resp. umelecký a inokedy je tu jasná čiara my vs. oni, horná vs. dolná zem – všetko toto potvrdzuje tézu, že to stále tu, na Slovensku, nemáme dostatočne vydiskutované a ujasnené.

¹ MRÁZ, Andrej: *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. In: Andrej Mráz. *Rozhovory o vojvodinských Slovákoch 1*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2004, s. 137.

Nastoluje sa otázka: to, čo bolo napísané na Slovensku – je vždy hodnotovo vyššie, ako to, čo bolo napísané v krajanskom prostredí? Pripúšťame hoci len teoreticky, že aj v enklávnom prostredí mohlo vzniknúť niečo, čo svojou kvalitou prevyšuje to, čo bolo napísané na Slovensku? Slovenská literárna historiografia ako keby si nevedomovalo jeden dôležitý moment, ktorý môže priniesť komplexnejší pohľad na slovenskú literatúru, než ten, ktorý sa formuje iba na základe analýz a dosahov literatúry, ktorá bola napísaná na Slovensku – ba čo viac: môže z toho ťažiť. Uvedme len jeden príklad: ak akosi unisono vyznieva hodnotenie slovenskej literárnej kritiky, že slovenská literatúra v období normalizácie v 70. rokoch 20. storočia bola poplatná dobovému politickému tlaku, že sa presadzoval len jeden typ poetiky, vychádzajúcej z akýchsi rezíduí socialistického realizmu – je na mieste položiť si otázku: a čo sa dialo s krajanskou literatúrou? Ved' poézia vyššie uvedených slovenských dolnozemskej autorov, ako aj próza Miroslava Demáka z tohto obdobia neprejavovala ani najmenšie znaky poplatného literárneho diktátu, ktorý vládol v slovenskej literatúre na Slovensku. Práve naopak: uberala sa smerom k aktuálnym svetovým trendom, čo kulminovalo potom v 80. rokoch, kedy postmoderná poetika sa naplno etablovala práve v slovenskom vojvodinskom kontexte - a na Slovensku to bola stále terra incognita! Analýza slovenských literárnych diel s vyšším nadhľadom, v rámci ktorej sa budú rovnocenne reflektovať všetky diela a autori, ktorí píšú po slovensky a hlásia sa k slovenskému kultúrnemu kontextu sa tak javí ako niečo, čo poskytne nielen satisfakciu slovenským krajanským autorom, ktorej sa dožadujú, ale aj výrazne, smerom ku komplexnejšiemu obrazu koriguje obraz o slovenskej literatúre ako takej. S trochou odľahčenia by sa dala položiť otázka: Herder sa narodil na území dnešného Poľska a Immanuel Kant sa narodil, zomrel a celý život prežil na území dnešného Ruska: ale nájde sa taký, kto by povedal, že to neboli Nemci, resp. taký, čo nebude reflektovať ich dielo v rámci dejín nemeckej filozofie?

Nastoluje sa otázka: čím by mohlo slovenské dolnozemskej umenie obohatiť kontext slovenského umenia a čo ešte vždy nie je dostatočne inkorporované do povedomia kultúrnej obce na Slovensku, o čom ešte nie je vyrieknuté to pravé slovo, ktoré by sa mohlo stať telom -telom umeleckých výsledkov, plodov či príspevkov, ktorými tento národ prispieva do nadnárodnej klenotnice umenia? A rovnako tak je možné položiť si s tým súvisiacu otázku: ako a kedy sa to začalo, že záujem o umelecké dosahy dolnozemskej autorov sa dostal do sféry okrajového záujmu umelecnov zo Slovenska? Teoreticky, prvou vedeckou syntézou, ktorá mohla reflektovať aj literárne plody dolnozemskej Slovákov boli Šafárikove *Geschichte...*, vydané roku 1826 v Pešti, v ktorých ale nenachádzame nijakú zmienku o literátoch z tohto kontextu. No, na obhajobu Šafárika je potrebné povedať, že v roku 1826 na Dolnej zemi bol iba Juraj Rohoň a Michal Godra prišiel do Petrovca iba roku 1828; osvietenko-klasicistickú spoločnosť Societas Slavica založili až roku 1829, teda tri roky po vydaní *Geschichte...* Šafárikovi ku cti slúži aj fakt, že Rohoňovu zbierku *Kratochvilné zpěvy pro mládež rolnickou* odporučil Jánovi Kollárovi na vydanie, čo sa aj stalo roku 1829, aj keď zbierka bola napísaná už roku 1802; rovnako tak Šafárikovi ku cti slúži, že v tejto svojej veľkej monografickej syntéze venoval istú pozornosť aj slovenským dolnozemskej nárečiam.

Stručné zmienky o slovenských dolnozemskej spisovateľoch nachádzame aj vo viacerých pokusoch o syntézu slovenskej literatúry z pera Jozefa M. Hurbana, Pavla Bujnáka, Štefana Krčméryho atď. V prvých moderných dejinách slovenskej literatúry u Andreja Mráza nachádzame práve metodológiu, o ktorú sa prihovárime – teda reflektovať umelecké javy bez prízvukovanej

politickéj hranice a nazerať na autorov a diela z krajanského prostredia ako súčasť celonárodného kontextu – no celá táto epizóda má akúsi zvláštnu rezonanciu tým, že Mráz bol Petrovčan a jeho dejiny slovenskej literatúry vyšli roku 1948, teda v rovnakom roku kedy aj citovaná esej *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*, v ktorej sa dožaduje práve zmeny v nazeraní na kultúru, umenie a vôbec fenomén dolnozemskej Slovákov.

Optimisticky vyznieva aj fakt, že aj tzv. akademické päťzväzkové *Dejiny slovenskej literatúry* si zachovávajú toto metodologické východisko a reflektujú jednotlivých dolnozemskej autorov v celonárodnom literárnom kontexte s upozornením aj na ich pôsobenie mimo územia Slovenska. No jedna z posledných syntéz o dejinách slovenskej literatúry (V. Marčok a kol. *Dejiny Slovenskej literatúry III*, z roku 2006) už na tento princíp rezignuje a v nej už máme spomínaný opačný prístup: literatúra dolnozemskej Slovákov je reflektovaná pomerne izolovane, v samostatnej kapitole pod názvom *Krajanská literatúra v rokoch 1945 - 2000*. Niekoľko si možno povzdychne: Pán Boh zaplať aj za to!

Inými slovami: dá sa aj tak na veci pozerat', že sa slovenské dolnozemske umenie sa – aj keď nie systematicky, ale predsa len - dostane do reflexie a umenovedných syntéz odbornej verejnosti zo Slovenska. Možno toto slovenské enklávne umenie sa „má tešiť“, že Janko Alexy roku 1948 zaradil Karola Miloslava Lehotského a Michal M. Harminca do svojho syntetického prehľadu *Osudy slovenských výtvarníkov*, že VHV dostal samostatnú kapitolu v rámci *Dejín slovenskej drámy 20. storočia* (2011) Vladimíra Štefka a kolektívu, a v tej istej monografii, že sa spomína, že Tajovský pôsobil a časť svojho opusu napísal v Nadlaku (akurát bez bližšieho uvedenia, kde sa ten Nadlak nachádza), že Emil Klobošický je spomenutý v *Dejinách slovenskej kinematografie 1896 – 1969* Václava Maceka a Jely Paštekovéj (2016), možno toto slovenské enklávne umenie sa „má tešiť“, že Jana Pohaničová a Matúš Dulla roku 2014 vydali v Bratislave monografiu o architektovi Harmincovi, kulpínskom rodákovi – no povedzme si pravdu: čím je Harminc súčasťou slovenského dolnozemskej umenia, keď na dolnej zemi akurát tak upravil pár kostolov a naprojektoval v Pešti pár domov – celý jeho opus, najväčšia časť jeho plodného a dlhého života je spojená de facto so Slovenskom a iba nám niekoľkým Kulpínčanom zostávajú oči na plač a vykrikovanie: Harminc je náš!

Nastoluje sa otázka: Čo je príčinou tejto anomálie, že na Slovensku máme taký laxný prístup voči umeniu, ktoré vzniklo mimo územia Slovenska? Odpoveď je zrejme komplexnejšia a vplývajú na ňu iste viaceré faktory. Jedným z nich je určite aj istý osobný, individuálny rozmer, ktorý zafunguje v momente, kedy sa máme vyjadriť o tom, čo nie je naše – a na tejto línii – my vs. oni - ako sa domnievam a ako bolo už vyššie povedané, viackrát boli zamiešané karty. To, že VHV po prevrate roku 1918 nebol častejšie uvádzaný na prvej slovenskej profesionálnej scéne, teda v bratislavskom Slovenskom národnom divadle a že sa v súvislosti s ním vytváralo nebezpečné milieu intríg a ohovárania, že je to akýsi dedinský dramatik, ktorý neprišiel do kontaktu s veľkým divadlom, je veľkej miere zásluha aj Hany Gregorovej, ktorá vo svojich kritikách nešetřila tohto dramatika – aj keď opak bol pravdou – bol iste najrozhládenejší a keď ide o otázky moderného umenia najinformovanejší Slovákov svojej doby. Otázka, či to robila zo zisťných dôvodov, aby preferovala svojho manžela J. G. Tajovského – zostáva zrejme v rovine nepotvrdeného dohadu. Akiste podobne je možné vnímať aj Šafárikov hnev na dolnozemskej pánov farárov - v jednom z listov Kollárovi, Šafárik tamojších knázov charakterizuje ako „břichopáskové“ a vyčíta im, že im nezáleží na rozpredaji Kollárových kníh, pre ktorý „ani hnutí prstem nechťejí.“

Druhá možná interpretácia tejto laxnosti je nadindividuálna, dalo by sa povedať národná – v citovanej eseji Mráz píše: „Vedomia o historickej kontinuite je medzi nami strašne málo a aj Vajanský v svojej ubolenosti nad nedostatkami Slovákov hovorieval, že my sme azda najzábudlivejší národ na svete. Aký život, také povedomie...Na Slovensku ani táto vec temer nikoho nezaujímala. U iných národov v historickej vede sústavná pozornosť venovala sa kolonizačným pohybom, u nás nie... iba dolnozemskí historizujúci ochotníci pokúšali sa systematickejšie riešiť dejiny odchodu predkov zo Slovenska a ich udomácnenie sa v novom prostredí, kým vedúca časť slovenských národných dejín veci tieto ak si sem-tam i všimla, tak veľmi marginálne.“²

To, k čomu sa Vajanský tak negatívne vyjadril v súvislosti so slovenskou historiografiou, a čo evidentne korešponduje aj s Mrázovým presvedčením, je možné preniesť aj do sféry umenovedných reflexií. Nota bene: hovorím stále o umenovednom kontexte – lebo na pláne historiografie sa veci pozitívne pohli dopredu – ako to máme možnosť vidieť z monografických prác Miroslava Kmeťa a jeho kolegov historikov z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, historikov zo Slovenskej akadémie vied (Juraj Marušiak, Karol Hollý, Sanja Zlatanović), a hlavne na pláne etnológie a kultúrnej antropológie – výskumy Rudolfa Bednárika, Jána Botíka, Jaroslava Čukana, Borisa Michalíka, Ladislava Lenovského, výskumných pracovníkov a tímov z Metodického centra pre výskum Slovákov v zahraničí Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Univerzity Konštantína Filozofa z Nitry, Filozofickej fakulty Univerzity Komenkého v Bratislave, Univerzity svätých Cyrila a Metoda v Trnave atď..

Len ten odborný a vedecký výskum umenia dolnozemských Slovákov – tam, ako by to povedal Štúr, „leží naša bieda!“

Z tejto, takpovediac patovej situácie, ako možné riešenie by sa mohla javiť jedna cesta, ktorú tak trochu implicitne spomína aj Mráz: v súvislosti s výskumom dejín dolnozemských Slovákov, Mráz uvádza, že zatiaľ čo o problematiku dejín tejto slovenskej enklávy „vedúca časť slovenských národných dejín... ak si sem-tam i všimla, tak veľmi marginálne“ a iniciatívy sa chopili „iba dolnozemskí historizujúci ochotníci“³ - niečo analogické a zrejme aj na odborne omnoho vyššej úrovni by sa dalo urobiť aj v smere reflektovania slovenského dolnozemskeho umenia. Mám na mysli rad syntetizujúcich a monografických prác, ku ktorým sa dopracovali viacerí kultúrni dejatelia, kunsthistorici, muzikológia, literárni a kultúrni historici atď. z radov samotných dolnozemských Slovákov. Príkladmi týchto vzácnych počínov nachádzame vo viacerých slovenských dolnozemských kontextoch – od tých staršieho dáta, akými sú Kutlíkovi *Báč-sriemski Slováci* (1888), či Ormisove *Kultúrne snahy Slovákov v Juhoslávii* (1935), ako aj rad publikácií novšieho dáta - spomeňme len niektoré: slovenské literatúra v Rumunsku je už monograficky spracovaná v diele Dagmar Márie Anocovej, v slovenskom vojvodinskom kontexte takáto monografická práca o literatúre chýba, aj keď paradoxne, toto prostredie má silné vedecké literárnovedné zázemie; oblasť výtvarného umenia je dobre zmapovaná vo vojvodinskom prostredí – ako toho akademického, vďaka početným odborným prácam Vladimíra Valentíka, medzi ktorými nechýbajú ani tie monograficky zamerané na jednotlivé osobnosti (Zuzka Medved'ová, Karol M. Lehotský), ale ani práce, ktoré analyzujú širší záber tohto druhu umenia; a rovnako tak máme aj viacero monografií venovaných najvýznamnejším predstaviteľom, ale aj samotnému fenoménu kovačického insitného

² MRÁZ, *Rozhovory...*, s. 144-145.

³ MRÁZ, *Rozhovory...*, s. 144-145.

umenia (M. Jonáš, Z. Chalupová atď.). Vďaka muzikologickým aktivitám Miliny Sklabinskej máme dobre zmapovanú aj situáciu v oblasti slovenskej hudby vo Vojvodine a viacerými monografiami o popredných osobnostiach divadelného života vojvodinských Slovákov (Luboslav Majera, Ján Makan, Tomáš Hriešik), ako aj širšiemu kontextu slovenského vojvodinského divadelníctva, ale aj toho v Maďarsku a Rumunsku, je odprezentovaný aj tento druh umenia; rovnako ako viaceré práce mapujú aj interpretačné umenie vojvodinských Slovákov, hlavne v oblasti hudobného umenia a folklóru. Celým radom zborníkov z tzv. marcových nadlacksých konferencií, ktoré každoročne organizuje Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku v spolupráci s Kultúrnou a vedeckou spoločnosťou Ivana Krasku v Nadlaku a najmä vďaka „spravodlivej tvrdohlavosti“ Pavla Hlásnika máme zmapovaný bohatý materiál o jednotlivých druhoch umenia v širšom dolnozemskom kontexte: poézia, próza, dráma, divadlo, hudba, výtvarné umenie, film, fotografia atď.

Materiál a vlastný výskum by tu teda bol. Akurát chýba tá vôľa, presvedčenie, metodologická odvaha reflektovať tieto početné fenomény slovenského umenia v širšom nadhľade celonárodnej kultúry. A to by mala byť úloha pre umenovedcov zo Slovenska, aby nezostávala istá pachuť, ako napr. pri spomínaných *Dejinách slovenskej literatúry* Andreja Mráza, že tento píše o Rohoňovi, či VHV, len preto, že sú to „jeho dolnozemia“.

Aby sme sa tu, na Slovensku, nedostali do pozície žaby z onej známej bajky, v ktorej sa hovorí: v studni sa akýmsi zázrakom ocitla morská ryбка. Žaba sa prekvapila, čo je to za stvorenie, nuž jej morská ryбка vysvetlila kým je. Žaba, ktorá celý život prežila v studni, netušila ale čo je to more, odkiaľ táto ryбка prišla. Tak sa jej morská ryбка snažila vysvetliť, že more je voda, omnoho väčšia ako je táto studňa. Žaba sa opýtala, či to more je raz tak veľké ako táto studňa a morská ryбка jej odpovedala, že milión krát väčšia ako táto studňa. Žaba sa na chvíľočku zamyslela a povedala: „Hm, taká veľká voda neexistuje!“

**Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 1/0456/22 Kontext slovenského umenia a estetiky. Zodpovedný riešiteľ: doc. PhDr. Michal Babiak, CSc. Doba riešenia: 2022 – 2024*

Výskum slovenskej antroponymie ako prejav hľadania národnej identity dolnozemských Slovákov

prof. Mgr. JAROMÍR KRŠKO, PhD.

Katedry slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Research on Slovak anthroponyms as a manifestation of the search for the national identity of the Lower Land Slovaks

Abstract: After the end of the Turkish expansion in the Kingdom of Hungary, the fertile parts of Lower Land (Dolná zem) remained decimated, so the landowners started inviting people from the northern regions of the Kingdom of Hungary in order to settle the depopulated fertile plains. Slovaks thus reach the area between the Danube and the Tisza River.

The paper focuses on the research of the Slovak anthroponymy of Slovaks in Hungary based on the research of Slovak surnames in Békéscsaba, Tótkomlós and in Sarvaš. The evaluation of the motivation of several Slovak surnames is viewed as a manifestation of their search for a national identity and an effort to put a piece of their original homeland in their surname.

Slovaks migrated to the Lower Land in three waves - the first migration wave took place between 1690 and 1710, the second wave which took place between 1711 and 1740 was the largest influx of new residents. The third wave in the years 1741-1790 is characterised by the migration of already resettled inhabitants from the Lower Land to new areas and by the establishment of new settlements.

Several surnames of Slovaks living in the Lower Land (e.g. Lehoczki, Opauszki, Vrbovszki) are detoponymic (dekatojkonymic) anthroponyms. These views can be supported by the research of historical anthroponyms in the list of subjects of Čabrad' Castle from 1476, which documents several surnames formed from inhabitant names. These surnames reflect emotional ties to the original village and home and they are the manifestation of the national identity even in a foreign environment.

Keywords: anthroponym, surname, Lower Land, migration of Slovaks

Dobrovoľný alebo násilný odchod do nového neznámeho prostredia býva často veľmi bolestivý. Život v novom prostredí zvyčajne sprevádza túžba po pôvodnej domovine, po rodine a priateľoch. Nebolo tomu inak ani v prípadoch tisícov Slovákov, ktorí odišli na Dolnú zem.

Porážka Turkov v bitke pri Viedni v roku 1683, ktorá bola začiatkom konca tureckej hegemonie v strednej Európe na Balkáne. Následné podpísanie Karlovskeho mieru v roku 1699 ukončilo stáročné turecké pustošenie a sužovanie obyvateľov Uhorska. Spustošené Uhorsko sa postupne spamätávalo a snažilo sa konsolidovať svoje hospodárstvo. Úrodné nížiny však zostali ľudoprázdné, pretože časť obyvateľov bola zabitá a veľká časť (najmä zemepánov a ich poddaných) utiekla pred Turkami na sever – na územie dnešného Slovenska. Postupne sa vracajúci zemepáni mali veľký záujem osídliť vyľudnené úrodné pláne a začali pozývať ľudí zo severných oblastí Uhorska. Slováci sa tak dostávajú do oblasti medzi Dunajom a Tisou, usádzajú sa v békešskej oblasti, prenikajú do Zadunajska (do terajšieho severovýchodného Maďarska), časť z nich smeruje do Vojvodiny, Báčky, Banátu a Sriemu. Menšie migračné prúdy sa usadili v Rumunsku v oblasti Nadlaku a okolí, časť smerovala do Bulharska.¹

Predmetom príspevku bude výskum slovenskej antroponymie Slovákov v Maďarsku na základe výskumu slovenských priezvisk v Békešskej Čabe, Slovenskom Komlóši a v Sarvaši. Vyhodnotenie motivácie viacerých slovenských priezvisk vnímame ako ich prejav hľadania národnej identity a snahu zanechať vo svojom priezvisku kúsok pôvodnej domoviny.

Príchod Slovákov na Dolnú zem prebiehal v troch migračných vlnách – prvá migračná vlna prebiehala v rokoch 1690 až 1710 a bola charakteristická predovšetkým sťahovaním zo severných uhorských stolíc za sezónnymi prácami na juh. Ako spomína J. Chlebnický², v tejto migračnej vlne sa objavujú prvé spontánne úteky poddaných. Druhá migračná vlna prebiehala v rokoch 1711 – 1740 a bola omnoho výraznejšia ako prechádzajúca vlna – okrem Slovákov putujú na Dolnú zem aj Nemci, ktorých pozývajú nielen zemepáni, ale aj cirkev a kráľovská komora. Išlo o najpočetnejší prílev nových obyvateľov. Tretia vlna už bola, čo sa počtu prichádzajúcich obyvateľov týka, menej početná a časovo ju môžeme ohraničiť rokmi 1741 – 1790 – táto migračná vlna je charakteristická migračným pohybom už presídlených obyvateľov z Dolnej zeme do nových oblastí a zakladaním nových osád – „napríklad Níredházu zakladajú Sarvašania, Čabania, Komlóšania a chudobné obyvateľstvo dnešného stredného a východného Slovenska“.³

Slovenská jazykoveda prejavila záujem o výskum priezvisk Slovákov v Maďarsku krátko po II. svetovej vojne – v roku 1946 publikoval V. Blanár štúdiu *Slovenská menšina v Maďarsku. Metodologické poznámky k sociografickému výskumu*⁴ a o štyri roky neskôr publikoval dôležitú monografiu *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*⁵. Výskum priezvisk prebiehal aj v neskorších rokoch – A. Divičanová v kapitole *Odkazy čabianskych priezvisk* pripomína, že najstarší súpis čabianskych priezvisk zostavil L. Haan v rokoch 1845 a 1866, prvú klasifikáciu čabianskych priezvisk pripravil koncom 19. storočia J. Pr. Bella, Z. Kováts uverejnil zoznam békeškočabianskych rodín zo začiatku 18. storočia a z konca roka 1830, Ján Jančovič uverejnil najstaršie mená Slovákov z Békešskej Čaby podľa výpisu matrik zomrelých.⁶ Tieto spomenuté výskumy slovenských priezvisk potvrdzujú záujem Slovákov žijúcich v Maďarsku o hľa-

¹ Pozri SIRÁCKY, Ján: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1971, 304 s.

² CHLEBNICKÝ, Ján et al.: *Sarvašské priezviská / Szarvasi családnévek*. Sarvaš : Kultúrny spolok sarvašských Slovákov „Vernost“, 2022. 279 s.

³ CHLEBNICKÝ, *Sarvašské priezviská...*, s. 6.

⁴ BLANÁR, Vincent: *Slovenská menšina v Maďarsku. Metodologické poznámky k sociografickému výskumu*. In: *Tvorba*, 5, 1946, s. 139-144.

⁵ BLANÁR, Vincent: *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*. Bratislava : SAVU, 1950. 138 s.

⁶ DIVIČANOVÁ, Anna et al.: *Čabianske priezviská*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2015. 260 s.

danie svojej identity, svojich koreňov a minimálne aj o zanechaní výskumnej pamiatky pre ich nasledovníkov. Výskumné aktivity v oblasti antroponým Slovákov na Dolnej zemi koordinovali pracovníčky a pracovníci Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a prvou monografiou spracúvajúcou priezviská Slovákov Békešskej Čaby bola kolektívna monografia *Čabianske priezviská* z roku 2015. O dva roky neskôr ten istý autorský kolektív pripravil monografiu *Komlóske priezviská* (2017)⁷ a v roku 2022 pripravili J. Chlebnický, J. Krško, F. Kutas a T. Mótyán kolektívnu dvojjazyčnú monografiu *Sarvašské priezviská / Szarvasi családnevek* (2022).

Ako spomína J. Sirácky (1971) v súvislosti so sťahovaním Slovákov do Békešskej Čaby „[s]právy o veľkom množstve neobrábanej pôdy v týchto končinách prenikli na Slovensko zrejme skôr než to Harruckern dostal spomínané majetky, lebo už v r. 1717 hlásili sa u komorského prefekta v Segedíne traja lokátori (impopulátori), a to Ján Duna z (východonovohradskej Mýtnej, Ján Sekerka z (východonovohradského Hradišťa a Ján Valent z (východohontianskych) Čeloviec...“ (Sirácky, 1971, s. 131). Uvedení lokátori s veľkou pravdepodobnosťou lákali do oblastí Dolnej zeme ľudí, ktorých poznali zo svojej obce, prípadne z blízkeho okolia. V monografii *Čabianske priezviská* (2015) je na s. 164 uvedená mapa č. 1 s lokalitami, odkiaľ migrovali Slováci do Čaby na základe analýzy ich priezvisk. Podobne je to aj v monografii *Komlóske priezviská* (2017) – tam je podobná mapa uverejnená na s. 149. V štúdiu *O priezviskách z Békešskej Čaby* o niektorých analýzach priezvisk spájaných so slovenskými ojkonymami ako motivantami novoprijatých priezvisk I. Valentová píše: „[n]apríklad najpravdepodobnejší pôvod priezviska *Žibrita* (zapísaného v Békešskej Čabe maďarským pravopisom *Zibrita, Zsibrita*) je z nemeckého zloženého mena *Siegfried* zo slov *sigu* vo význame ‚víťazstvo‘ a *fridu* vo význame ‚mier‘ (porov. napr. Moldanová, 1983, s. 268; Kotík, 1897, s. 36, priezvisko *Žibřid*; Vörös, 2010, s. 10), keďže neobsahuje slovenské sufixy *-ský, -(c)ký* ani maďarský sufix *-i*, ktoré v obidvoch jazykoch majú základný význam pri pomenovaní osôb ‚poukaz na pôvod‘. Prispieva k tomu aj poznatok, že prosté zakončenie na hlásku *a* alebo na príponu *-a* je typické pre priezviská, ktoré sa utvorili z rodných (krstných) mien, napr. *Antala, Beňa, Cipra, Fedora, Jura, Petera, Šebesta, Zachara, Žiga* a i. (Majtán, 2014, s. 27). Pri väčšine rodín toto priezvisko naozaj mohlo mať takúto motiváciu, ktorá vyplýva aj z čisto lingvistického pohľadu na proprium. Osobné mená, resp. všeobecne propriá však majú nielen lingvistický, ale aj onomastický status (Blanár, 1976, 1996), preto treba prihliadať aj na to, že sú prvkami určitého druhu onymie a na ich vznik vplývali rozličné mimojazykové faktory. V tomto prípade treba uvažovať aj o možnej motivácii z osadného názvu. V Česku by to boli napríklad obce *Žibřidovice, Žibkov* (Kotík, tamže), na Slovensku a následne aj v Maďarsku obec *Žibritov* (ako bolo zistené výskumom pôvodu rodiny z Békešskej Čaby). Na druhej strane napríklad prípony *-ský, -(c)ký*, resp. *-ovský* nemusia vždy poukazovať na priezvisko podľa pôvodu (hoci vo väčšine prípadov to tak je), ale môžu poukazovať na príslušnosť k rodine (*Žibritovský* teoreticky mohol patriť k rodine *Žibritu*).“⁸ S jej konštatovaním možno súhlasiť, pretože analýza ojkonyma *Žibritov* potvrdzuje motiváciu nemeckým osobným menom *Siegfried* a ojkoformant *-ov* poukazuje na prívlastňovaciu podobu názvu (pozri aj Barabás⁹).

⁷ DIVIČANOVÁ, Anna et al.: *Komlóske priezviská*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2017. 184 s.

⁸ VALENTOVÁ, Iveta: O priezviskách z Békešskej Čaby. In: *Kultúra slova*, 2016, roč. 50, č. 3, s. 141 – 151.

⁹ BARABÁS, Ladislav: O miestnych názvoch *Žibritov, Žibrica, Žibrid* a *Lašid*. (dostupné: Etymologie: 2012 (ladislavbarabas.blogspot.com))

Na druhej strane však čabianske priezviská Lehoczki, Opauszki, Vrbovszki sú určite detoponymické (dekatojkonymické) antroponymá (pozri napr. Pleskalová, 2017¹⁰; Ološtiak, 2021¹¹), pretože výskum antroponým hradu Čabrad'¹² potvrdil ich funkčné previazanie s pôvodným osadným názvom (katojkonymom). Pri výskume pôvodu priezvisk Slovákov z Dolnej zeme môže pomôcť súpis poddaných hradu Čabrad' z roku 1476. Ide o súpis 300 mien poddaných v 26 sídlach (prevažne v dedinách, ojedinele v majeroch či samotách) hradu. Súpis vznikol na rozhraní rokov 1475 a 1476 ako dôsledok del'by Čabradského panstva medzi vtedajšími vlastníkmi Petrom Horvátom a jeho švagrinou Eufrozínou, vdovou po Damiánovi Horvátovi. Strany zúčastnené na del'be potrebovali spísať všetok majetok aj s poddanými (hlavami jednotlivých rodín), od ktorých vymáhali dane a plnenie poddanských robôt. V súpisoch sú postupne vymenovaní zástupcovia jednotlivých usadlostí. Medzi obce panstva Čabrad' patril aj Žibritov. Na základe rozboru mien súpisu poddaných hradu Čabrad' dospeli autori štúdie k dôležitému zisteniu, že vo viacerých poddanských obciach boli prímenná minimálne jednej osobe v obci motivované názvom obce, v ktorej osoba žila. „Podľa súpisu z roku 1476 mala osada Lehôtka jedinú obývanú usadlosť, v ktorej je zapísaný *Blasius Lehothkay*. Katojkonymum Lehotský (maď. Lehotkai) je celkom prirodzené v hľadiska lokalizácie bývania tohto poddaného. Ale katojkonymum nebolo potrebné, pretože v obci žil len jeden obyvateľ, na identifikáciu ktorého postačovalo jeho rodné meno. Rovnaký prípad nachádzame v (dnes zaniknutej) osade Teplička – tu sa v súpise z roku 1476 spomína *Georgius Thepliczey* (Teplický). V Opave sme medzi menami štyroch poddaných zaznamenali meno *Lucas Apoway* (Opavský) a v Čabradskom Vrbovku je v tom istom roku zapísaný *Jacobus Warbok* (Vrbovský, resp. Vrbovok). Zaujímavosťou týchto prímenn katojkonymického pôvodu je, že označujú jednotlivcov pochádzajúcich z rovnomenných obcí, v ktorých by mal mať každý obyvateľ rovnaké prímenn tohto typu.“ (Maliniak – Krško, 2019, s. 347). Motiváciou týchto prímenn bolo vyjadrenie vzťahu obyvateľov týchto obcí voči hradu, t. zn., že išlo o osoby, ktoré sprostredkovali kontakt medzi obcou a hradom.

Súpis mien poddaných hradu Čabrad' pochádza z rokov 1475 a 1476 – obsahuje mená obyvateľov obcí, z ktorých (podľa detoponymických priezvisk) pravdepodobne prišli Slováci na Dolnú zem. Časový rozdiel medzi vznikom súpisov a prvou migračnou vlnou je 215 rokov, resp. 235 rokov medzi druhou migračnou vlnou, čo predstavuje zhruba 5 až 6 generácií. Podľa výskumov sa prímenná začali ustalať a dediť v 15. storočí, čím sa stávali základom formujúcich sa priezvisk. Je však celkom možné, že v novom prostredí mohol jednotlivec dostať nové prímenn, pretože došlo ku zmene motivácie zo strany kolektívu (tak aj Valentová, 2016, s. 143).

Priezvisko (v tej dobe ešte len prímenn) *Žibrita* nemusí poukazovať na pôvod z obce *Žibritov*, ale v poddanských súpisoch v rokoch 1467 a 1476 sa prímenn *Žibrita* objavuje v susednej obci Devičie (Pavol *Žibrita* – *Paulus Sybreth/Sybrith*, Marko *Žibrita* – *Sybryth Marco* a Ondrej *Žibrita*

¹⁰ PLESKALOVÁ, Jana: Vlastní jméno deonymické. In: *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. URL: https://www.czechency.org/slovník/VLASTNÍ_JMÉNO_DEONYMICKÉ (poslední přístup: 15. 10. 2023)

¹¹ OLOŠTIAK, M. 2021. Vlastné meno v kontexte nominačných vzťahov (prípad eponým). In: *Jazykovedný časopis*, 2021, roč. 72, č. 1, s. 80-100. DOI 10.2478/jazcas-2021-0015

¹² MALINIÁK, Pavol – KRŠKO, Jaromír: Medzi zmenou a kontinuitou. Mená poddaných hradu Čabrad' v neskorom stredoveku. In: *Konvergenie a divergenie v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia (Banská Bystrica 26. – 28. júna 2017)*. Zborník referátov. Eds. A. Chomová – J. Krško – I. Valentová. Banská Bystrica : Filozofická fakulta UMB; Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, s. 343-351.

– *Andreas Sybryth*). Na rozdiel od spomínaných prímien *Blasius Lehothkay*, *Georgius Thepliczey*, *Lucas Apoway*, *Jacobus Warbok*, ktoré plnili funkciu označenia kontaktných osôb v komunikácii s hradom, prímená *Žibrita* charakterizovali osoby pochádzajúce z obce Žibritov a žijúce v susednej obci Devičie. Takže Slováci s priezviskom *Žibrita* mohli byť potomkami Žibritovcov pochádzajúcich z Devičia a nie zo Žibritova. Preto treba súhlasiť s názorom I. Valentovej, že na presné (resp. presnejšie) nájdenie motivácie antroponyma môže pomôcť dôsledný genealogický výskum jednotlivých rodov. Ale ani ten najdôslednejší výskum nezaručí stopercentnú istotu motivácie.

Základná a najjednoduchšia definícia komunikácie je, že komunikácia je sociálna interakcia. Súčasťou verbálnej komunikácie sú aj vlastné mená a do sociálnej interakcie vstupujú okrem iného aj city a citové väzby. V propriách sa citové väzby vyjadrujú predovšetkým v rodných menách vo forme ich hypokoristických podôb. Hypokoristická podoba sa však môže použiť aj v toponymii (napr. Orava > Oravienka, Krakov > Krakovček, Dunaj > Dunajček, Bystrica > Bystrička), čím sa zvyrazňuje citový vzťah k rodnému kraju, mestu a pod. Slováci z Dolnej zeme sa v minulosti snažili vyjadriť (či presnejšie zachovať si) citovú väzbu k svojej rodnej obci vo forme priezviska motivovaného priamo katojkonymom: *Kokavec* < Kokava nad Rimavicou/Liptovská Kokava, *Boksán* < Bokša, *Mitnyán* < Mýtňa, *Sajben* < Šajba, dnes Strelníky alebo bolo priezvisko motivované ojkonymom – tu však už pomocou derivačnej prípony (maďarskej adjektívnej prípony *-i* alebo slovenskej adjektívnej prípony *-ský/-sky*, *-(c)ký/-(c)ky*): *Feledi*, *Felegyi* < ojkonymum Feled (maďarský názov Felediniec dnešné Jesenské); *Nemcsényi* < Nemčičany, *Lévai* < Léva (maďarská podoba ojkonyma Levice). Mnohé priezviská zachovávajú slovenské prípony s rovnakým významom: *Bagyinszky* < Badín, Dolný Badín, Horný Badín, *Benyovszki* < Beňov, *Hankovszki* < Hankovce, *Litauszki* < Litava, *Opauzski* < Opava, *Ponczizki* < Poniky atď. Odchod z pôvodnej domoviny a usadenie na novom mieste (najmä po úteku) sa stalo dôležitým impulzom a možnosťou na zmenu mena a teda aj zmenu identity. Zmena mena zároveň znamenala aj symbolický začiatok novej etapy života na Dolnej zemi. Citové väzby k pôvodnej obci a domovu sa tak stali dôležitým impulzom k hľadaniu motivácie vytvorenia nového priezviska. V čase príchodu Slovákov na Dolnú zem už bola ustálená dvojmenná antroponymická sústava a z pôvodného živého člena – prímena sa stal dedičný člen – priezvisko. Zákonnú podobu dvojmennej sústavy uzákonil cisár Jozef II. vo svojich reformách nariadením z 23. 7. 1787.

Národopisné aspekty Obecného a cirkevného poriadku Mateja Markovica st. (1750)

JURAJ RÁGYANSZKI

Katedra slovanských filológií Univerzity Loránda Eötvösa (ELTE), Budapešť

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba

Ethnographical Aspects of Municipal and Ecclesiastical Order by Mátyás Markovic Sr. (1750)

Abstract: Mátyás Markovitz Sr., Lutheran pastor of Szarvas, published his work, *Municipal and Ecclesiastical Order* in 1750. Markovitz originally compiled a 15-page manuscript, but the original copy has been lost over time. The contents of the *Municipal and Ecclesiastical Order* are known from the memoir of Sámuel Tessedik as an abridged version preserved in the so-called *Kristóffy Protocollum*.

Markovitz's provisions are of source value for the ethnography of Slovaks in Hungary. Markovitz's provisions concern the life events of the Slovaks in Szarvas (baptisms, weddings, and funerals), and we can also learn about the town's folk medicine and beliefs (witches, diviners, fortune tellers, healers by whispering in the ear).

Keywords: 18th century, Lutheran Church, folk healing, Mátyás Markovitz Sr., beliefs, Szarvas, life stages.

Životopis Matej Markovic st.

Mesto Sarvaš (Szarvas) v Békešskej župe bolo znovu založené v roku 1722 po oslobodení južných území Uhorska spod moci Turkov. Z ranej histórie mesta je širšej verejnosti známe najmä meno evanjelického farára Samuela Tešedíka ml. Málokto vie, že jeho predchodca a svokor Matej Markovic st.¹ je v slovenskej literárnej historiografii označovaný ako prvý slovenský spisovateľ na Dolnej zemi.² Markovic sa narodil v stredoslovenskej obci Dobrá Niva 27. februára 1707. Ľudovú školu navštevoval v Dobroči (1715 – 1716). V štúdiu pokračoval v Banskej Štiavnici, v Dvorníkoch, v Banskej Bystrici a v Bratislave. V rokoch 1731 – 1733 študoval teológiu v Jene.

¹ V prvých vydaniach a rukopisoch Markovicových diel sa objavujú dve podoby jeho mena Markowitz alebo Markovic. Spojenie grafém *tz* sa v maďarskom protestantskom používalo na označenie hlásky *c*. V praxi slovenskej literárnej historiografie sa však používa tvar *Markovič*.

² Archív Cirkevného zboru Starého evanjelického kostola v Sarvaši, BRTÁŇ, Rudo: *Literatúra a kultúra slovenských evanjelikov v Sarvaši (1722 – 1918)*. bez roku a sign., s. 182; BRTÁŇOVÁ, Erika: Markovičov biblický obraz ženy. In: *Slovenská literatúra*, tom. 66, 2019, vol. 5, s. 332.

Krátky čas pôsobil ako vychovávateľ v rodine Podmaniczkých a ako kazateľ v Štítniku. Od roku 1734 bol farárom v Sarvaši a na tejto pozícii zotrval až do svojej smrti 14. apríla 1762.

Bol agilným evanjelickým farárom, v roku 1754 zvoleným za seniora Békešskej župy. Ako farár mal okrem svojich bežných povinností aj ďalšiu dôležitú úlohu: organizovať život novoza-
loženého Sarvaša a zaviesť primeraný poriadok v meste. Žiaľ, o jeho práci sa zachovalo len málo
primárnych zdrojov. S ranou históriou Sarvaša, ktorá je reflektovaná aj Markovicovom diele, sa
možno oboznámiť najmä na základe historických spisov Samuela Tešedíka ml. z roku 1805.³

Obecný a cirkevný poriadok

Markovicovou veľkou zásluhou je, že zaviedol prvý obecný a cirkevný poriadok. Poriadok bol vyhlásený na deň svätého Michala v roku 1750. Podľa doložky poriadku: „Zpráva táto a Porádek Cirkvi Sarvašské sepsan jest skrze Mateje Markovitze kazatele jejího, vlastní jeho rukau a to Roku Pane MDCCL k tomu cíli a konci aby jedenkrát každoročně v Nedeli na Nešpor, v přítomnosti celého zboru, částka z neho byla přečtená, tak dlaho, dokudby se celý porádek po nekolika vedel nepřečítal.“⁴

Pôvodný 15-stranový rukopis Markovicovho poriadku sa nezachoval. V Archíve Cirkevného zboru Starého evanjelického kostola v Sarvaši (Szarvas-Ótemplomi Evangélikus Egyházközség Levéltára) môžeme nájsť iba skrátený prepis originálneho rukopisu v tzv. *Protokole Kristoffyho*.⁵ Protokol je zviazanou knihou, ktorý obsahuje rukopisné záznamy z obdobia 1734 – 1833. Prepis poriadku je na stranách 616-622.⁶ Prepis bol vyhotovený viac ako 80 rokov po vyhlásení pôvodného poriadku. Datovať ho môžeme podľa toho, že na predchádzajúcich stranách knihy sú zápisy aj z roku 1833, napr. prejav satmárskeho poslanca Ferenca Kölcseyho.

Na základe jazykových črt textu možno tiež predpokladať, že text bol prepracovaný. Zachovalo sa viac pôvodných Markovicových rukopisov a tlačенých kníh. Písal ich v biblickej češtine a texty sa nevyznačujú množstvom slovakizmov. Naproti tomu prepis poriadku obsahuje oveľa viac fonetických slovakizmov. Pisár ojedinele používal grafémy ř a ě. Časový rozdiel medzi originálom a prepisom potvrdzujú aj pisárove latinské komentáre. Pisár zvyčajne na konci viet po latinsky poznamená, ktoré ustanovenia a zvyky sa zmenili od Markovica, napr.: „Baba jak náhle se díte narodí, má oznámiti kazatelovi. – *Nunc non currit* (Teraz sa neponáhľa)“ alebo „Sobaš se u nás deje v nedeli a všichni svadebníci na kázání jdau – *nunc 1808 dies Martis* (Teraz utorok, 1808.).“

Poriadok Mateja Markovica st. je druhým cirkevným poriadkom, ktorý bol zostavený na Dolnej zemi. Prvý poriadok bol písaný evanjelickému cirkevnému zboru v Békešskej Čabe (Békéscsaba). Zostavil ho čabiansky evanjelický farár Samuel Tešedík st. v roku 1744. Pri príležitosti 200. výročia vydania čabianskeho cirkevného poriadku Adam Mekiš uverejnil jeho pramennú

³ Tešedík svoju kroniku mesta Sarvaš napísal v nemčine. Kronika vyšla len v maďarskom preklade. Prvé vydanie prekladu: TESSEDIK, Sámuel: *Szarvasi nevezetességek, azaz Szarvas mezőváros gazdasági krónikája*. Ed. Gyula Ortutay, Prel. Jenő Nádor. Budapest : Magyarságtudomány, 1938, 152 s.

⁴ Citáty z rukopisa *Obecného a cirkevného poriadku* Mateja Markovica st. uvádzame v prepísanej podobe.

⁵ Protokol je pomenovaný po sarvašskom učiteľovi Jurajovi Kristoffym (1797 – 1831).

⁶ Archív Cirkevného zboru Starého evanjelického kostola v Sarvaši, *Szarvas Kristoffy protokollum 1734 – 1833*. bez sign.

edíciu v časopise *Evanjelický hlásnik*.⁷ Podľa Mekisa: „Thessedik každý rok v nedeľu mäso pôstnu a v nedeľu XII. po Sv. Trojici s kazateľnice pod celým cirkevným shromaždením prečítal poriadok.“⁸ Tešedík chcel regulovať bežný a náboženský život svojich veriacich. Markovicove dekréty sú podobne rôznorodé. Upravujú každodenný život a zvyky členov komunity, ale okrem pravidiel pre jednotlivcov Markovic formuloval aj kolektívne pravidlá o fungovaní lokálnej spoločnosti a cirkvi. V príspevku sa budeme venovať len výraznejším nariadeniam, ktoré sú relevantné z etnografického hľadiska.

Markovic sa snažil obmedziť poverové praktiky, o ktorých píše nasledovne: „čarodejstvá, veštení, strigunství, diabelníctví, čítání, jakové pri nemocných vykonávají staré šeptavé ženy, docela se nemá v této naše Cirkvi nacházeti.“ Markovicov zákaz je cenným zdrojom pre slovenské ľudové liečiteľstvo v Maďarsku. Z neskorších etnografických výskumov vieme, že zákazy neboli úplne úspešné. Ondrej Krupa dokázal ešte v 80. rokoch 20. storočia zozbierať dáta o mýtických bytostiach a kozmogonických poznatkoch v sarvašských viniciach⁹ a Mária Žiláková mala v roku 1996 sarvašské respondentky, ktoré mali skúsenosti s ľubostnými čarami a čiernou mágiou.¹⁰ *Staré šeptavé ženy* sú dodnes živým fenoménom ľudového liečenia aj v ďalších slovenských lokalitách v Maďarsku. V etnografických zbierkach Domonkosa Voltera v Pišpeku (Püspökhatvan) nájdeme tiež také liečiteľky, ktoré *začítujú* do ucha pacientov.¹¹

Vzhľadom na krátky rozsah zachovaného prameňa nie je možné získať podrobnejšie informácie o tom, kedy Sarvašania vykonávali poverové praktiky. Markovicov poriadok možno porovnať s Tešedíkovými nariadeniami, ktoré sú oveľa podrobnejšie: „Pohanské blazniwé Fašankowání, Preoblekání se do rucha cyziho, oblewání, které se děje na Wělikau Noc, Čarodejníctwí, a jakékolwěk Boboni a Kaužedlníctwí, které se konají na Luciu a jindi; Přisahání daremné, Proklinání, Zlolejštwí, Dušení, a těmto jiné podobné wěcy, pro které se Bůh hněwá na nás, nechať ani jmenované nebudau mezi wámi... Pomerkowalliby nekterý saused a sauseda, nej jiný kterýkolwěk člověk w obci, na swým sausedu aneb jiném čloweku netco zlého, že se ku příkladu w kurewstwí a Cizoložstwí, w krádeži, Čarodejníctwí, w ustawičných wadách obírá, a w obci pohoršitedlne žije, takowu prašiwu owcu nesluší zakríwat aneb utajít, ale máte takowého wyzradit a wrchnosti oznámit.“¹² Nariadenia Tešedíka a Markovica odkazujú na najstaršie povery dolnozemských Slovákov, ktoré si slovenskí osadníci priniesli so sebou z územia dnešného stredného Slovenska. Napríklad podľa etnografických zbierok Ondreja Krupu: „dievčatá z južnej oblasti Dolnej zeme každý deň od Lucie do Vianoc zahryzli do jablka, ale nezašili ho do zástere, len si ho zatiaľ odložili. Na Štedrý večer aj tu sa postavili do bránky, kde zjedli jablko, a čakali, aké meno bude mať okoloidúci muž, podľa toho predpovedali budúceho manžela rovnakého mena.“¹³ Slováci neskôr vplyvom interetnických kontaktov adaptovali mnohé maďarské povery. Známa je aj zložitá ľubostná praktika z Dolnej zeme, varenie cestovín. Dievčatá si veštili buď spoločne alebo každá zvlášť. Lístky

⁷ Pramenná edícia *Cirkevný poriadok pred 200 rokmi* bola publikovaná v pokračovaniach v *Evanjelickom hlásniku*. Prvá časť vyšla v 12 čís. 13. roč. v roku 1943 a ostatné v prvých piatich číslach 14. roč. v roku 1944.

⁸ MEKIS, Adam: *Cirkevný poriadok pred 200 rokmi*. In: *Evanjelický hlásnik*, tom. 13., 1943, vol. 12, s. 189.

⁹ KRUPA, Ondrej: *Mýtické bytosti a kozmologické poznatky v sarvašských viniciach*. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, tom. 8, 1990, s. 63-89.

¹⁰ ŽILÁKOVÁ, Mária: *Ľudové liečenie Slovákov v Maďarsku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2020, s. 240-241.

¹¹ VOLTER, Domonkos: *Ľudová religiozita v Pišpeku = Püspökhatvan népi vallásossága*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2021, s. 149.

¹² MEKIS, Adam: *Cirkevný poriadok pred 200 rokmi*. In: *Evanjelický hlásnik*, tom. 13., 1944, vol. 4, s. 57-58.

¹³ KRUPA, Ondrej: *Kalendárne obyčaje I. Jeseň, predvianočné obdobie*. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav, s. 152.

obsahujúce 13 chlapeckých mien zabalili do cesta alebo do guliek. Hodily ich do vody, a ktorá sa vynorila prvá, tú vybrali. Skryté meno prezrádzalo meno nastávajúceho manžela.¹⁴ Po druhej svetovej vojne, v dôsledku výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a drastickej zmene spôsobu života, Slováci v Maďarsku postupne opúšťali zvyky súvisiace s ľudovými poverami.¹⁵

Markovic reguloval zvyky jednotlivých životných etáp. Čo sa týka narodenia a krstu chcel usmerniť činnosť pôrodných báb. Zakázal prehnane krstné hody, nočné zábavy v krčmách a rušenie poriadku počas svadiieb. O tanečnej kultúre mal veľmi zlú mienku. Tanečné zábavy povolil len pri príležitosti svadiieb, zakázal aj priadky. Samuel Tešedík st. bol v tejto otázke o niečo zhovievavejší, nemal až také prísne zákazy: „Podobným spôsobom poněwádz skrze *Musiku a Tance* w Nedelny den a výročité Slawnosti weliká potupa Božímu jménu se děje, diablu pak wůle se plní, a proto takové wěcy zabraňují se Wšechněm, a ktery postížení budau, mají pro neposlušnost potrestání býti.“¹⁶ Markovic argumentoval proti tancu vehementnejšie, odvolával sa na viacerých kresťanských a antických autorov podľa ktorých: „není větší bláznivosti v celém svete, jako jest tanec alebo žádný který není opilý, netancuje kromě jestli se blázní.“ Markovic sa vo svojich literárnych spisoch často odvoláva na antických autorov, čo Erika Brtáňová považuje „za jeden z významných dokladov zásadného vplyvu antickej a humanistickej literatúry na slovenskú literárnu tvorbu písanú v domácom jazyku v polovici 18. storočia.“¹⁷ Pri formulovaní svojich pravidiel cituje aj príslušné pasáže Svätého Písma. Z teologického hľadiska je pozoruhodné, že cituje také knihy Biblie, ktoré sú vynechané z protestantského kánonu, ale pred tým ešte boli zahrnuté do Kralickej Biblie (Knihy Makabejské).

Markovic dbal na kultivovaný prejav svojich veriacich. Snažil sa ich odučiť od preklínania a používania hrubých výrazov a nechcel, aby holdovali alkoholu: „Hnevu nedávej místa v svém srdci. Jazyk necht neprivíka k zlému mluvení mnohý Sarvašan ne jen po slovensky, po uhersky, a po olášsky, ale i po nemecky, a po francauzky zná ohavně zlorečiti: Mordieu!, to jest všemohauci Bůh, hundšfaut.“¹⁸ Poučoval ich o správnej výchove detí, o význame vzdelania, ktoré je predpokladom dobrého povolania a o zdravej životospráve. Reguloval aj život sarvašskej komunity. Samostatnú kapitolu venoval cirkevným a mestským hodnostárom a fungovaniu škôl.

Neskôršie zákazy

Neskôr sa Markovic postaral aj o ďalšie reformné opatrenia. V roku 1760 zakázal tzv. *hostitáciu* čiže navštevovanie domov žiakmi v predvianočnom čase, keď podľa tradície chodili z domu do domu, rozdávali oblátky a v mene svojho učiteľa želali rodinám veselé sviatky. Učiteľ mal tak naturálnu mzdu (dostával múku, fazuľu, klobásu, vajcia, atď.) a získal aj dodatočné voľno. Zároveň ale dostával náhradu z obecnej a cirkevnej pokladne. Počas obchôdzok domácností žiaci

¹⁴ KRUPA, *Kalendárne obyčaje I...*, s. 154.

¹⁵ KRUPA, András: *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál*. Békéscsaba : Békés megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya, 1971, s. 4.

¹⁶ MEKIS, *Cirkevný poriadok...*, s. 57.

¹⁷ BRTÁŇOVÁ, *Markovičov biblický obraz ženy...*, s. 344.

¹⁸ Nem. *hundsfutt* (Hund znamená pes, resp. psia a Fut je ženský pohlavný orgán). V 18. storočí malo slovo *huncút* v slovenčine pejoratívnu konotáciu. Podľa *Historického slovníka slovenského jazyka* (HSSJ) označovalo ničomníka, podliaka, naničodníka (HSSJ 1991: 457).

nechodili do školy tri až štyri týždne a z dôvodu pečenia oblátok sa často dopúšťali krádeže dreva. Oblátky sa piekli v noci, čo dávalo príležitosť k prestupovaniu zavedeného poriadku. O rok neskôr Markovic zrušil aj *blažeáciu* či koledovanie žiakov. Zákazu predchádzal incident, keď sa niekoľkí žiaci vlámali do jeho pracovne, roztrhali obrázky a mapy a rozbili glóbus. Markovicove nariadenia poukazujú na ambivalentný vzťah cirkvi ku kalendárnym obyčajom. Protestantští farári v 18. storočí niektoré tradičné obyčaje povoľovali, ale iné sa snažili zakázať, ako o tom hovoria aj vyššie uvedené príklady. Za ich konaním však netreba vidieť len protestantské puritánstvo, ale aj ich osvietenenské náhľady.¹⁹

Záver

Matej Markovic položil svojím *Obecným a cirkevným poriadkom* základ toho, aby sa Sarvaš stal v polovici 18. storočia osvietenským mestom na Dolnej zemi. Nemáme veľa prameňov o tom, ako ho prijala miestna komunita, ako poslúchali napomenutia a zákazy svojho farára. Vo svojich memoároch Samuel Tešedík ml. uvádza, že mal veľa konfliktov so svojím cirkevným zborom kvôli svojim osvietenským reformám. Pravdepodobne rovnako fungoval systém vzťahov medzi duchovným a zborom aj za čias Markovica.

Markovicov poriadok je dôležitým etnografickým prameňom o Sarvaši v 18. storočí. Skrátená verzia poriadku, hoci stručne, ale predsa dokumentuje zvyky z každej životnej etapy človeka, od narodenia až po pohreb. Vďaka Markovicovým zákazom môžeme zistiť, kto sa v lokalite venoval ľudovému liečiteľstvu a aké boli povery Sarvašanov.

¹⁹ TÁTRAI, Zsuzsanna: Adalékok a népszokások történetéhez a 18. századból (Az evangélikus egyházs és a népszokások kapcsolatahoz. In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XVIII. Folklórműveltség a 18. századi Magyarországon*. Ed. A. Paládi Kovácsi, Budapest : Akadémiai Kiadó, 1995, s. 249.

Historické a kultúrnohistorické výskumy vo Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku

Mgr. KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba (Maďarsko)

Eötvös Loránd Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, Budapešť

Historical and cultural-historical research at the Research Institute of the Slovaks in Hungary

Abstract: The study presents the work and main research areas of 3 historians and one cultural historian working at the Research Institute of the Slovaks in Hungary during its 33 years of existence. Since the establishment of the institution, the current historical and cultural historical program largely depends on the research field of the current researchers. In addition, the origin of the researchers could also determine the direction of their research. Of course, there are exceptions, but for three out of four researchers it is true that their main research topic was either the history of their birthplace or the birthplace of their ancestors. However, the final conclusion of the study is that the historians who worked here between 2001 and 2023 happened to specialize in different historical periods, so they could also examine different aspects of history and life of the Lower Land Slovaks or Slovaks living in Hungary since they moved to their new homeland in the 17th or 18th century, through the 19th and 20th centuries to the present day.

Keywords: Research Institute of the Slovaks in Hungary, János Gombos, József Demmel, Anna Kovács, Krisztina Eszter Szuda, historical publications

Úvod

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku vznikol ako spoločenskovedný ústav interdisciplinárneho charakteru. Inštitúcia bola založená z iniciatívy čabianskej slovenskej inteligencie v roku 1990 ako Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe, ktorý je od roku 2001 inštitúciou Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku (CSSM) a pôsobí pod názvom Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.

Pôvodne stanoveným cieľom ústavu bolo, aby v záujme zachovania jazyka, kultúry a tradícií slovenskej národnosti žijúcej v Maďarsku vedecky analyzoval spoločenské procesy týkajúce sa jej minulosti a súčasnej situácie. Preto sa jeho pracovníci zameriavali v minulosti aj na výskum národopisu a kultúrnej antropológie. V súčasnosti vedecí pracovníci skúmajú históriu Slovákov

v Maďarsku, analyzujú jazyk Slovákov žijúcich v Maďarsku, venujú pozornosť sociolingvistic-
kému a sociologickému výskumu, pričom inštitúcia rozvíja aj bohatú vydavateľskú činnosť.

Popri výskume a edičnej činnosti ústav ponúka rôzne vedecké a vedecko-popularizačné
programy pre inteligenciu, predovšetkým pre výskumníkov, pedagógov, študentov, ale aj pre širšiu
verejnosť, ktorým poskytuje podľa potreby aj odbornú pomoc. V neposlednom rade sprostred-
kuje, šíri a popularizuje výsledky vedeckovýskumnej činnosti v kruhu slovenských a maďarských
odborníkov, študujúcej mládeže a iných záujemcov.

Počiatky historického a kultúrohistorického programu

Medzi hlavnými vedeckovýskumnými projektmi ústavu je od začiatku zaradený aj histo-
rický a kultúrohistorický program. Totiž od založenia inštitúcie formovali aktuálne témy a oblasti
výskumných projektov celého ústavu najmä výskumné oblasti vedeckých pracovníkov. Zároveň
môžeme na začiatku vysloviť, že spoznávaním výskumných oblastí troch historikov a jednej kul-
turologičky, ktorí doteraz pracovali v ústave (2001 – 2023) vo väčšine aj ich pôvod určil témy ich
výskumu, lebo traja z nich sa vo väčšine venovali výskumom histórie ich rodiska alebo rodiska
ich predkov.

Predtým ako by som rozoberala rôzne výskumy počas uplynulých 33 rokov existencie ústavu,
treba hovoriť aj v krátkosti o začiatkoch. Prvá riaditeľka ústavu prof. Anna Divičanová, Dr. Hab.
CSc. (vo funkcii v 1990 – 2002),¹ spolu s Dr. Ondrejom Krupom, CSc.,² etnografom – folklo-
ristom ústavu (1990 – 2000) a s Mgr. Jánom Chlebnickým vedeckým tajomníkom VÚSM (1990
– 2005) položili základy aj historických výskumov VÚSM. Výskumnou oblasťou Divičanovej
bola ľudová, cirkevná a vysoká kultúra Slovákov žijúcich v Maďarsku. Okrem toho skúmala aj
vzájomnosť majoritnej a minoritnej kultúry resp. vzťah jazyka a kultúry, teda dvoj-, resp. viac-
kultúrnosť. Krupa skúmal poverový svet, ľudové zvyky, ľudové rozprávky, ľudové spevy, detské
hry Slovákov žijúcich v Maďarsku. Publikoval ale aj v téme vzájomných interetnických vzťahov
Slovákov, Maďarov a ostatných etnických skupín – známe sú jeho výskumy na ľudské príbehy
počas výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom.

Popri vedeckých výskumov mali na zreteli aj popularizáciu histórie a kultúry Slovákov
v Maďarsku. Možno aj preto vydali dodnes veľmi vyhľadávané publikácie ako zborník štúdií
Divičanovej *Jazyk, kultúra, spoločenstvo*³ alebo popularizujúcu príručku pre záujemcov, ktorá
vyšla dokonca v troch jazykoch ako *Slováci v Maďarsku*.⁴

¹ Bola univerzitnou profesorkou na Katedre slovanských jazykov Filozofickej fakulty Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti (1974 – 2010), neskôr sa stala titulárnou vedeckou poradkyňou VÚSM

² Dr. Ondrej Krupa, CSc. (*1934 – † 2015) bol aj titulárnym hlavným vedeckým spolupracovníkom VÚSM

³ DIVIČANOVÁ, Anna: *Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku*. Békésska Čaba – Budapešť : Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku, 1999, 335 s.

⁴ DIVIČANOVÁ, Anna – KRUPA, Ondrej: *Slováci v Maďarsku*. Budapest : Press Publica, 1998, 128 s.; GYIVICSÁN, Anna – KRUPA, András: *The Slovaks of Hungary*. Budapest : Press Publica, 1998, 128 s. GYIVICSÁN, Anna – KRUPA, András: *A magyarországi szlovákok*. Budapest : Útmutató, 1997, 128 s.

Okrem tých aj edičná činnosť ústavu bola v 90. rokoch až do roku 2002 bohatá na jubilejných publikácií na počesť znovuzaloženia dolnozemských slovenských miest (Békešská Čaba,⁵ Sarvaš⁶ a Slovenský Komláš⁷), ktoré sú dodnes často prelistované. Redaktorom rôznych miestno-historických kníh a dvojjazyčných čítaniek⁸ bol vo väčšine Ján Chlebnický.

Historický a kultúrohistorický program VÚSM (2001 – 2023)

Keď si pozrieme na webovú stránku VÚSM,⁹ zistíme, že súčasný historický a kultúrohistorický program tiež v nadmernom spôsobom závisí od výskumnej oblasti súčasných výskumníkov, ale čerpá aj z minulosti. Cieľom historikov bolo od začiatku skúmanie a spracovanie dejín, kultúrnych dejín, spoločenského života, ale aj významných osobností Slovákov v Maďarsku vrátane Budapešti a jeho okolia. Ján Gomboš robil aj genealogické výskumy v kontexte migrácie slovenského obyvateľstva na Dolnú zem v 18. – 19. storočí. V súčasnosti sa prebiehali aj genealogické alebo aj sociologické výskumy s ohľadom na presídlených Slovákov z rokov 1946 – 1948. Historici taktiež preskúmali historické kontexty súčasných výskumných projektoch, preto sa začala aj napr. výskum dejín slovenského školstva v Uhorsku a v Maďarsku v 19. – 21. storočí.

Každý historik sa pravidelne zúčastnil rôznych domácich a zahraničných konferencií alebo vedeckých sympózií, kde prednášali v maďarčine, slovenčine, angličtine alebo nemčine. Uskutočnili výskumné cesty prevažne do rôznych archívov a knižníc na Slovensku, ale robili aj terénny výskumy v rôznych evanjelických farnostiach na Slovensku ako aj v Maďarsku. Výsledky ich výskumov vydali v samostatných monografiách, alebo časť ich výskumov publikovali aj v slovenských aj maďarských vedeckých časopisoch, rôznych tematických alebo konferenčných zborníkoch. Samostatne alebo spoluredigovali viac konferenčných zborníkov VÚSM, organizovali rôzne tematické konferencie, podelili sa v rôznych konkurzoch a projektoch ústavu, taktiež sa zúčastnili dvojročne organizovaných interdisciplinárnych výskumných táboroch VÚSM v rôznych slovenských lokalitách v Maďarsku. Okrem tých sa snažili aj predstaviť a popularizovať históriu a kultúrnu históriu Slovákov v Maďarsku aj v kruhu maďarských kolegov ako aj na Slovensku, preto často publikovali aj popularizačné alebo vedecko-populárne články v rôznych časopisoch a novinách.

⁵ *275 rokov v Békešskej Čabe. Prednášky Sympózia o Slovákoch v Maďarsku* (1993). Ed. O. Krupa. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 1995, 213 s.

⁶ *275 rokov v Sarvaši. Sympóziu o Slovákoch v Maďarsku* (Sarvaš, 1997). Ed. J. Chlebnický. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 2001, 191 s.

⁷ *250 rokov v Slovenskom Komláši. Prednášky zo sympózia o Slovákoch v Maďarsku* (1996). Ed. J. Chlebnický. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 2000, 186 s.

⁸ *Čabianska čítanka I. – Csabai olvasókönyv I.* Ed. J. Chlebnický. Békešská Čaba – Békéscsaba : Slovenský výskumný ústav, 1996, 267 s.; *Sarvašská čítanka – Szarvasi olvasókönyv.* Ed. J. Chlebnický. Békešská Čaba – Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2002, 291 s.; *Komlášska čítanka – Komlősi olvasókönyv.* Ed. J. Chlebnický. Békešská Čaba – Békéscsaba : Slovenský výskumný ústav, 2000, 212 s.

⁹ <http://vusm.slovaci.hu/sk/o-ustave>

1) † **Dr. Ján Gomboš, PhD. (1955 – 2009)** historik a archivár, vedecký pracovník VÚSM (2001 – 2009)¹⁰

Prvým oficiálnym historikom ústavu bol †Dr. Ján Gomboš, PhD. (1955 – 2009), vedecký pracovník VÚSM. Ako som už vyššie uviedla, výskumná oblasť historikov môže predestinovať aj ich pôvod – nebolo to inak ani v prípade Gomboša. Bol síce Čabänom, ale z matkinej strany pochádzal zo Slovenského Komlóša a keď si pozrieme na jeho výberovú bibliografiu, zistíme, že Slovenskému Komlóšu a preskúmaním pôvodu a histórie prvých slovenských osadníkov tohto dolnozemskeho mestečka zostal verný až do konca jeho života.

Dizertačnú prácu písal o sťahovaní Slovákov do Slovenského Komlóša a o prvé desaťročia osídlenej obce.¹¹ V roku 1996 ho Juraj Szincsook poprosil o napísanie okolností založenia Slovenského Komlóša a dejiny obce do roku 1867 do jubilejného dvojzväzkového historického zborníka na počesť 150. rokov znovuzaloženia obce.¹² Taktiež vyšlo v slovenčine jeho štúdia o prvých desaťročiach Slovenského Komlóša v slovenskom zborníku vybraných príspevkov tohto dvojzväzkového zborníka o rok neskôr v Bratislave.¹³

V 80. rokoch publikoval prevažne v maďarčine o sťahovaní sa Slovákov na Dolnú zem v rôznych konferenčných zborníkoch a národopisných časopisoch,¹⁴ ale v slovenčine aj vo vedeckej ročenke *Slováci v zahraničí*.¹⁵ Okrem tejto témy publikoval aj o aplikovaní rôznych druhov prameňov, akým boli napríklad priezviská slovenských rodín,¹⁶ genealógia jednej slovenskej rodiny,¹⁷ alebo rôzne jazykové pamiatky z 19. storočia (truhloreče a hospodárska zápisnica).¹⁸ Odhalil aj príbeh pomocou vyzdvihnutia prípadu jednej rodiny zo súpisu poddaných so snahou rekonštruovať

¹⁰ Získal diplom stredoškolského učiteľa na Filozofickej fakulte Eötvösa Loránda (ELTE) v Budapešti z odboru dejepis-slovenčina, 1980 – 1983 bol historikom Múzea Mihálya Munkácsyho v Békešskej Čabe, 1983 – 2001 vedúcim odbočky Župného archívu v Békési, 1990 získal titul PhDr. a 1997 titul PhD. na ELTE v Budapešti

¹¹ *Slovenský Komlós. Az újratelepült Tótkomlós első fél évszázada*. Tótkomlós, 1987. (doktori disszertáció) 56 s.

¹² GOMBOS, János: A község alapításának körülményei. In: *Tótkomlós története és néprajza I*. Ed. J. Szincsook. Tótkomlós, 1996, s. 41-76; GOMBOS, János: A benépesült falu első évtizedei. In: *Tótkomlós története...*, s. 77-116; GOMBOS, János: A reformkortól a kiegyezésig. In: *Tótkomlós története...*, s. 117-133.

¹³ GOMBOŠ, Ján: Založenie a prvé desaťročia osady (1746 – 1800). In: *Z minulosti Slovenského Komlóša 1746 – 1996*. Ed. J. Gerbócová. Bratislava : Národné literárne centrum, 1997, s. 27-82.

¹⁴ GOMBOS, János: Újabb eredmények és problémák a tótkomlói szlovákság XVIII. századi történetének kutatásában. In: *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Budapest – Békéscsaba : Kiadja a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, 1986, s. 428-435.

¹⁵ GOMBOŠ, Ján: Slovenskí osadníci na Dolnej zemi. In: *Slováci v zahraničí 16*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 47-62.

¹⁶ GOMBOS, János: A családnév, mint a dél-alföldi szlovákság 18. századi történetének lehetséges forrása. In: *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej – Az identitás összefüggései. Köszöntő könyv Gyivicsán Anna tiszteletére*. Ed. E. Kerekovics, A. Uhrinová, M. Žiláková. Békešská Čaba : Celoštátna slovenská samospráva, Katedra slovenskej filológie Filozofickej fakulty Eötvösa Loránda v Budapešti, Ústav etnológie SAV, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2010, s. 265-268; GOMBOŠ, Ján: Myšlienky o prechádzajúcich a neskorších dejinách na Komlóši sa usadených Slovákov v súvislosti s jedným komlóšskym rodinným menom. In: *250 rokov v Slovenskom Komlóši. Prednášky zo sympózia o Slovákoch v Maďarsku* (1996). Ed. J. Chlebnický. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 2000, s. 72-79.

¹⁷ GOMBOS, Ján: Dejiny jednej komlóšskej poddanskej rodiny v zrkadle prameňov v XVIII. storočí. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 15*. Budapešť, 1999, s. 79-87; GOMBOŠ, Ján: Náčrt dejín Roskošovcov (17. –18. storočia). In: V službách etnografie na počesť sedemdesiatky Ondreja Krupu. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004, s. 478-484.

¹⁸ GOMBOŠ, Ján: Hospodárska zápisnica ako jazyková pamiatka z 19. storočia. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 16-17. októbra 2003. Ed. A. Uhrinová, M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004, s. 387-391; GOMBOŠ, Ján: Hlásenie o mŕtvych ako jazyková pamiatka z rozhrania 18. a 19. storočia In: *Slovenčina v menšinovom prostredí II*. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 17.-18. októbra 2007. Ed. A. J. Tóth, A. Uhrinová. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, s. 263-269.

ich cestu do Sarvaša.¹⁹ Publikoval aj vedecko-populárne články o známych Čabänoch,²⁰ alebo o politických udalostiach v Békešskej župe v 19. – 20. storočí²¹ uverejnených v Čabianskom kalendári v rokoch 2003 – 2008.

Medzi rokmi 2002 – 2004 písal o *Prípade útekov poddaných v zrkadle prameňov zo 17. – 18. storočia* a to v pokračovaní.²² Posledná jeho veľká práca bola dvojjazyčná monografia, ktorú plánoval za prvý zväzok päťzväzkovej série pod názvom *Slováci v južnej časti Dolnej zeme. – Szlovákok a Dél-Alföldön*.²³ Avšak jeho smrť mu zabránila dokončiť tento plán.

2) **Anna Kováčová, PhD.**,²⁴ kulturologička (2006 – 2017), riaditeľka VÚSM (2010 – 2016)

Popri Jánovi Gombošovi začala v ústave pracovať aj Anna Kováčová, PhD. najprv ako kulturologička, neskôr aj ako riaditeľka, a v súčasnosti je externou vedeckou spolupracovníčkou VÚSM. Do jej výskumnej oblasti patria prevažne problematiky národnostného a spoločenského života slovenskej minority v hlavnom meste Uhorska a v jeho okolí v 19. storočí. Jej výskumnou oblasťou je duchovný a spoločenský život Slovákov v Budapešti, kultúrna topografia „slovenskej“ Budapešti a Dolnej zeme. Väčšina jej výskumov sa zaoberá s obdobím dualizmu, pričom zameriava sa na históriu a život pešťbudínskych Slovákov.²⁵ Preskúmala život a činnosť významných reprezentantov slovenskej minority v Budapešti, resp. na Dolnej zemi: písala monografie samostatne alebo aj v spoluautorstve o Jánovi Nepomukovi Bobulovi, o Jánovi Alojzovi Wagnerovi, o Ľudovítovi Izákovi.²⁶ Skúmala aj činnosť slovenských spolkov v Budapešti ako aj históriu peštianskeho evanjelického cirkevného zboru.²⁷

¹⁹ GOMBOŠ, Ján: Cesta a zakotvenie niekoľkých na Sarvaši sa uvedených rodín v zrkadle súdobých súpisov. In: *275 rokov v Sarvaši. Sympóziium o Slovákoch v Maďarsku* (Sarvaš, 1997). Ed. J. Chlebnický. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 2001, s. 29-35.

²⁰ HAAN, Ľudovít Augustín: Spomienky na starú Čabu. Úryvok z denníka. (prekladal Ján Gomboš z maďarčiny) In: *Čabiansky kalendár na rok 2003*. roč. 41/13, Békešská Čaba, 2003, s. 73-75; GOMBOŠ, Ján: Matej Jantyik a Jantyikovci. In: *Čabiansky kalendár na rok 2004*. roč. 42/14, Békešská Čaba, 2004, s. 52-53; GOMBOŠ, Ján: Július Dedinsky (Hložany 24. marec 1905 – Békešská Čaba, 22. máj 1994). In: *Čabiansky kalendár na rok 2005*. roč. 43/15, Békešská Čaba, 2005, s. 69-71.

²¹ HAAN, Ľudovít: Politický a verejný život v Békešskej župe pred rokom 1848/49. (prekladal Ján Gomboš z maďarčiny). In: *Čabiansky kalendár na rok 2007*. roč. 45/17, Békešská Čaba, 2007, s. 30-31; GOMBOŠ, Ján: Udalosti z roku 1918 v Slovenskom Komlóši očami miestneho evanjelického farára. In: *Čabiansky kalendár na rok 2008*. roč. 46/18, Békešská Čaba, 2008, s. 44-46.

²² GOMBOŠ, Ján: Prípady útekov poddaných v zrkadle prameňov zo 17.-18. storočia (Znovuzrodenie Békešskej župy) I. časť. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 18*. Budapešť, 2002, s. 67-87; GOMBOŠ, Ján: Prípady útekov poddaných v zrkadle prameňov zo 17.-18. storočia (Slováci v Békešskej župe II. časť). In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 19*. Budapešť, 2003, s. 29-49; GOMBOŠ, Ján: Prípady útekov poddaných v zrkadle prameňov zo 17.-18. storočia (Znovuzrodenie Békešskej župy, III. časť). In: *Národopis Slovákov v Maďarsku 20*. Budapešť, 2004, s. 169-189.

²³ *Slováci v južnej časti Dolnej zeme / Szlovákok a Dél-Alföldön*. Ed. J. Gombos. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, 153/168 s.

²⁴ Získala diplom učiteľky slovenčiny a ruštiny v Segedíne, 1981 diplomu stredoškolskej učiteľky na ELTE v Budapešti z odboru slovenský jazyk a literatúra, 2003 titul PhD. na ELTE v Budapešti

²⁵ KOVÁČOVÁ, Anna: *Po stopách slovenskej minulosti Budapešti*. Budapest – Békešská Čaba: Výskumný ústav Celostátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, 2014, 347 s; KOVÁČOVÁ, Anna: *Slováci v Uhorsku. Slovenský spolok v Budapešti*. In: *Historická revue*, roč. 22, 2011, č. 1, s. 42-46.

²⁶ KOVÁCS, Anna – SZABÓ, Orsolya: *Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapest / Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu. Ján Nepomuk Bobula * Milan Hodža*. Budapest : MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat, 2003, 54/52 s; KOVÁČOVÁ, Anna: *Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867 – 1918) / KOVÁCS, Anna: A szlovákok élete és kultúrája Budapestben a dualizmus korában*. Pons Strigoniensis studia VI. Piliscsaba – Esztergom : Katolícka univerzita Petra Pázmánya, 2006, 161/164 s; KOVÁČOVÁ, Anna: *Ľudovít Izák. Emblematická postava slovenskej spoločnosti*. Budapešť – Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2012, 176 s; KOVÁČOVÁ, Anna: Ján Alojz Wagner ako reprezentant slovenských vzdelanostných kruhov v Budapešti. In: *Mosty priateľstva – osobnosti Slovenska v kontexte vzťahov so zahraničím*. Ed. S. Šváčová. Banská Bystrica : ŠVK, 2013, s. 265-276.

²⁷ KOVÁCS, Anna – MATUS, László: *Utrpenie Jóna – peripetie jedného evanjelického zboru. Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru / Jón megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulói. A pesti szlovák ev. gyülekezet emlékkönyve*. Budapest : Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség / Slovenský evanjelický zbor v Budapešti, 2012, 236 s.

Považovala za dôležité, aby publikovala aj o podobnostiach a rozdieloch medzi dolnozemskými a budapeštianskymi Slováckmi,²⁸ odhalila aj podiel dolnozemských vzdelancov pri zakladaní a podpore Matice slovenskej.²⁹ Okrem obdobia dualizmu skúmala aj život a činnosť predstaviteľov slovenského spoločenského života v Budapešti aj v medzivojnovom období.³⁰ Ako členka rodiny, ktorú postihli následky československo-maďarskej výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1948 publikovala aj rodinnú históriu v konferenčnom zborníku VÚSM vydaného na počesť 70. výročia udalosti.³¹

Ako riaditeľka redigovala viac konferenčných zborníkov samostatne, alebo spolu s bývalými riaditeľkami ústavu.³² Za jej riaditeľstva vyšli 9 z 12 kníh knižnej série *Kor/ridor*. Dodnes aktívne publikuje, má konferenčné prejavy o budapeštianskych Slováckoch a o Slováckoch v Maďarsku v 19. – 20. storočí vôbec.

- 3) **József Demmel, PhD.,**³³ historik VÚSM (2011 – 2021), redaktor časopisu *Kor/ridor* (2014) a série kníh *Kor/ridor* (2014 – 2018), redaktor knižnej série *Bibliotheca Ludovici Haan* (2020 – 2022)

Výnimkou spomedzi historikov a kulturológov z rady Slováckov v Maďarsku reprezentuje József Demmel, Phd., keďže pochádza z maďarského prostredia. Napriek tomu pri pohľade na jeho doterajšiu vedeckú prácu však môžeme povedať, že má neodcudziteľné zásluhy v tom, že nielen maďarskí historici, ale aj Historický ústav SAV v Bratislave a slovenská verejnosť na Slovensku sa opäť začali prejavovať vyšší záujem o Slováckoch v Maďarsku. Počas vypracovaní jeho príspevkov o dolnozemských Slováckoch používal svoj typický štýl spracovania prípadových štúdií, na aký boli zvyknutí jeho čitatelia jeho monografií, ktoré sa týkali Ľudovíta Štúra,³⁴ Jozefa Justha³⁵ či rôznych

²⁸ KOVÁČOVÁ, Anna: Hlavnomestskí a dolnozemske Slováci očami cestovateľov. In: *Romanoslavica*, Vol. XLVII, nr. 4 Zborník Univerzity Bukurešti. Ed. D. M. Anoca. 2011, s. 253-263.

²⁹ KOVÁČOVÁ, Anna: Dolnozemske vzdelanci ako zakladatelia a podporovatelia Matice slovenskej. In: *Matica slovenská v národných dejinách. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Matica slovenská v národných dejinách*. Ed. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 417-428.

³⁰ KOVÁČOVÁ, Anna: Predstavitelia slovenského spoločenského života v Budapešti v medzivojnovom období. In: *Slavica Szegediensia*. Ed. Z. Györke, K. Maruzsné Sebó. Szeged : Felsőoktatási Kiadó, 2011 – 2012, s. 114-126.

³¹ KOVÁČOVÁ, Anna: Regionálna problematika vysídlenia do Československa. Príčiny a priebeh presídľovania Slováckov z Komárňansko-ostrihomskej župy. In: „*Mať volá?*“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948*. Acta Partis Minoris Slovacae. Ed. M. Žiláková, J. Demmel. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slováckov v Maďarsku, 2018, s. 249-275.

³² *Identita, história a kultúra. Dejiny Slováckov na Dolnej zemi*. Ed. A. Kováčová. Budapešť – Békešská Čaba : Výskumný ústav Slováckov v Maďarsku, 2011, 174 s; *Cirkevná kultúra Slováckov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája*. Otázky vývoja kultúry II. – A kultúrafejlődés kérdései II. Ed. A. Divičanová, A. Kováčová. Békešská Čaba – Békéscsaba : Výskumný ústav Slováckov v Maďarsku – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2011, 314 s; *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*. Ed. A. Kováčová, A. Uhrinová. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slováckov v Maďarsku, 2013, 378 s.

³³ V roku 2009 získal diplom historika, 2012 titul PhD. na Filozofickej fakulte Eötvösa Loránda (ELTE) v Budapešti, od 2017 je historikom Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave, od 2020 externým zahraničným spolupracovníkom Centra pre výskum dejín a kultúry dolnozemských Slováckov na FF UMB v Banskej Bystrici, od 2022 vedeckým pracovníkom Výskumného ústavu Stredoeurópskych štúdií Výskumného centra Józsefa Eötvösa Národnej univerzity verejnej služby v Budapešti

³⁴ ŠTÚR, Ľudovít: *A szlovák és a jövő világa. Válogatott írások és beszédek*. Ed. J. Demmel. Pozsony : Kalligram, 2012, 798 s; DEMMEL, József: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony : Kalligram, 2011, 373; DEMMEL, József: *Ludovít Štúr. Zrod moderného slovenského národa v 19. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2015, 367 s. (Preklad: Galina Sándorová)

³⁵ DEMMEL, József: *Pánszlávok a kastélyban. Justh József Turóc megyei alispán és a szlováknyelvű magyar nemesség elfeledett története*. Pozsony : Kalligram, 2014, 283; *Panslávci v kaštieli. Životná dráha Jozefa Justha a neznámy príbeh slovenského národného hnutia*. Bratislava : Kalligram, 2016, 240 s.

iných prominentných ľudí, ktorí síce zastávali dôležité pozície aj v maďarskom politickom svete, ale boli slovenského pôvodu.³⁶

V roku 2014 bol zodpovedným redaktorom a iniciátorom Slovensko-maďarského historického časopisu *Kor/ridor*, ktorého vyšli 4 ročníky, dve slovenské a dve maďarské. Spoluvydavateľom boli Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Fórum inštitút pre výskum menšín, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.³⁷ Cieľom bolo podporovať zblíženie historikov oboch národov, vytvárať medzi nimi vedecký dialóg, čo sa odrážalo aj z názvu samotného časopisu. Podporovateľom tejto myšlienky bol vtedajší predseda CSSM Ján Fuzik.

Výskumnou oblasťou Demmela je spoločenskovedná história Slovákov v Uhorsku v 19. storočí. Ako historik VÚSM počas jeho výskumoch sa sústredil najmä na čabianskych slovenských inteligentov, evanjelických farárov/dekanov ako aj superintendentov. Takto spracoval v roku 2014 veľmi dôležitú problematiku menšiny: akú cenu treba zaplatiť za dvojité identity. Môžeme si prečítať pomocou monografie o Gustáve Szeberényiho, že v 19. storočí v čabianskom evanjelickom zbore ako sa objavila národnostná otázka a vlastne ako pretransformovala národnostná príslušnosť mužských členov Szeberényiovskej rodiny počas troch generácií.³⁸

Ako redaktor série kníh *Kor/ridor* (2014 – 2018) sa snažil osloviť aj maďarskú verejnosť a popularizovať pre nich možno aj zabudnuté, ale veľmi dôležité dejiny slovenskej menšiny v Maďarsku. Pre cieľ sa mu podarilo osloviť takých odborníkov, ako sú Alica Kurhajcová, Eva Kowalská, Ľuboš Kačírek, alebo Gejza Pálffy, ktorí tiež publikovali v tejto sérii buď v slovenčine alebo v maďarčine. Vyšli aj monografie Demmela o Ľudovítovi Štúrovi v maďarčine a slovenčine,³⁹ ako aj zborník rôznych štúdií, ktoré sa týkali slovenských politických aspirácií v Uhorsku medzi rokmi 1860 – 1872.⁴⁰ V sérii vyšlo spolu 12 kníh, z toho 5 slovenských a 7 maďarských.⁴¹

Získal pre spoluprácu aj Historického ústavu Výskumného centra humanitných vied Maďarskej akadémie vied (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

³⁶ DEMMEL, József: „...Egész Szlovákia elfért egy tutajon...” *Tanulmányok a szlovák történelemről a 19. századi Magyarországon*. Pozsony : Kalligram, 2009, 242 s.

³⁷ *Kor/ridor: Szlovák-Magyar Történelmi Folyóirat*. Zodp. red. J. Demmel. Békéscsaba : Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, roč. 1, 2014, č. 1, 102 s; *Kor/ridor: Slovensko-maďarský historický časopis*. Zodp. red. J. Demmel. Békešská Čaba : Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Fórum inštitút pre výskum menšín, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, roč. 1, 2014, č. 2, 99 s; *Kor/ridor: Szlovák-Magyar Történelmi Folyóirat*. Zodp. red. J. Demmel. Békéscsaba : Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, roč. 1, 2014, č. 3, 106 s; *Kor/ridor: Slovensko-maďarský historický časopis*. Zodp. red. J. Demmel. Békešská Čaba : Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Fórum inštitút pre výskum menšín, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, roč. 1, 2014, č. 4, 92 s.

³⁸ DEMMEL, József: *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. *Kor/ridor* könyvek 1. Békéscsaba : Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2014, 163 s.

³⁹ *Az ismeretlen Ludovít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról*. *Kor/ridor* könyvek 6. Ed. J. Demmel. Békéscsaba : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016, 104 s; *Neznámy Ľudovít Štúr. Maďarské štúdie o najväčšom Slovákovi*. Ed. J. Demmel. *Kor/ridor* knihy 7. Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016, 96 s.

⁴⁰ DEMMEL, József: *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860 – 1872)*. *Kor/ridor* könyvek 5. Békéscsaba : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016, 272 s.

⁴¹ Pozri tu: <http://vusm.slovaci.hu/sk/nase-publikacie/2019-01-24-11-38-49>

Történettudományi Intézet). Takto publikoval veľmi vzácny denník a listy Ľudovíta Haana, pričom analyzoval aj rodinný život samotného Haana.⁴²

Zapájal sa aj do rôznych výskumoch VÚSM, publikoval v konferenčných a jubilejných zborníkoch, prednášal na domácich a medzinárodných vedeckých konferenciách, taktiež redigoval konferenčné zborníky VÚSM aj okrem knižnej série Kor/ridoru. Ako historik, ktorý sa síce špecializoval na 19. storočie v rámci terénnych výskumoch počas interdisciplinárnych táboroch vo vedeckých štúdiách sa mu podarilo preskúmať aj dopad výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom na školskú dochádzku v Tardoši a Číve – v Pilíšskych a Komárňansko-ostrihomských župách Maďarska, pomocou školských matrik a poznámkach učiteľov slovenského jazyka.⁴³

V roku 2020 inicioval založenie novej knižnej série, ktorá dostala pomenovanie po čabianskemu miestnemu historikovi a ev. farárovi Ľudovítovi Haanovi *Bibliotheca Ludovici Haan*, ktorej bol aj prvým redaktorom (2020 – 2022). V sérii vychádzajú monografie, zborníky a edície prameňov z minulosti Slovákov v Maďarsku od maďarských a slovenských odborníkov. Doteraz vyšli ich 5: zborník štúdií Lászlóa Matusa v maďarčine, Bobulove listy od Ľuboša Kačírka v slovenčine, pramenná edícia Kristíny Estery Szudovej v slovenčine a v maďarčine. Aj Demmel publikoval dvojazyčnú publikáciu, v ktorej uverejnil zápisnicu Ľudovíta Haana z roku 1851 z Nadlaku, kde autor vo vedeckej štúdie spracoval rôzne rodinné konflikty, ktoré sa objavili v zápisnici. Názov publikácie v slovenskom preklade je „*Rodinné konflikty v luteránskej farnosti dolnozemskeho mestčka v polovici 19. storočia.*“⁴⁴

4) **Mgr. Kristína Estera Szudová**,⁴⁵ historička, vedecká spolupracovníčka (2018 – 2023)

Ako poslednú z radov domácich historikov ústavu by som mala spomenúť seba, a preto by som stručne zhrnula svoju doterajšiu vedeckú činnosť. Moju výskumnú oblasť do značnej miery formoval jednak môj pôvod zo Slovenského Komlóša, v druhom rade aj mesto univerzitného štúdia. Preto som si zvolila aj vo svojej dizertačnej práci preskúmať dejiny dolnozemskejších Slovákov v Maďarsku v medzivojnovom období predovšetkým pomocou archívnych dokumentoch uložených v archívoch v Bratislave, v Martine a v rôznych maďarských archívoch. Začala som spracovať doteraz nie veľmi známu činnosť Kultúrnej jednoty Slovákov z Maďarska so sídlom v Bratislave (1921 – 1931). Taktiež sa zaoberám s činnosťou dolnozemskejších Slovákov počas

⁴² *Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana. Kor/ridor knihy 9.* Ed. J. Demmel, Cs. Katona. Békéscsaba – Budapest : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016, 150 s; „*aki tót pap létére is magyar írót.*” *Haan Lajos emlékiratai és levelezése.* Kor/ridor könyvek 10. Ed. J. Demmel, Cs. Katona. Békéscsaba – Budapest : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017, 419 s.

⁴³ DEMMEL, József: Identita v rubrikách. Národnosť a materinský jazyk v tardošských školských matrikách (1929 – 1956). In: *Slovenské inšpirácie z Tardoša.* 35. interdisciplinárny výskumný tábor VÚSM. *Studia Interdisciplinaria.* Ed. T. Tušková, M. Žiláková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018, s. 145-159; DEMMEL, József – SZUDOVÁ, Kristína Estera: „Doma deti [...] nikdy nehovoria po maďarsky.“ Vzdelávanie v maďarčine v kruhu slovenských žiakov v Číve v 40. a 50. rokoch 20. storočia. In: *Slovenské inšpirácie z Čívu.* 36. interdisciplinárny výskumný tábor VÚSM. *Studia Interdisciplinaria.* Ed. T. Tušková, J. Rágyanszki. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, s. 291-308.

⁴⁴ DEMMEL, József: *Családi konfliktusok egy dél-alföldi mezőváros evangélikus egyházközségében a 19. század közepén.* *Bibliotheca Ludovici Haan.* Ed. J. Demmel Békéscsaba : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2020, 124 s.

⁴⁵ V roku 2014 získala magisterský titul na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave z odboru história, 2017 absolutorium z doktorandských štúdií na FIF ELTE v Budapešti, od 2020 je externou zahraničnou spolupracovníčkou Centra pre výskum dejín a kultúry dolnozemskejších Slovákov na FF UMB v Banskej Bystrici, 2022 – 2023 bola koordinátorkou spoločného ERASMUS+ projektu za Maďarsko (s FF UMB v Banskej Bystrici a Slovenským kultúrnym klubom v Srbsku), je čakaiteľkou PhD. titulu na FIF ELTE v Budapešti

rumunskej okupácie Békešskej župy v rokoch 1919 – 1920, ktorú som začala odhaliť pomocou materiálov uložených v osobnom fonde Ľudovíta Žigmunda Szeberényiho v OSZK v Budapešti. Skúmam právne podstavenie Slovákov v Maďarsku, interetnické vzťahy, ako aj medzinárodné vzťahy medzi Československom a Maďarskom v medzivojnovom období. A keďže sa zaoberám prevažne evanjelickými Slovákami, skúmam aj vplyv etnokonfesionality, ako aj priamu a nepriamu informačnú sieť slovenských evanjelikov v tomto období.⁴⁶

Vo svojom výskume sa sústredím predovšetkým na život a činnosť Ľudovíta Jaroslava Hrdličku, bývalého ev. farára v Slovenskom Komlóši, ktorý sa usiloval o udržanie a aktivizáciu národného povedomia dolnozemsých Slovákov, a ktorý musel emigrovať do Bratislavy v roku 1920. Preskúmala som roky mladého farára a pozadie jeho tzv. panslavizmu a ako prešiel z Turčianskej stolice na Dolnú zem.⁴⁷ Taktiež som spracovala aj jeho účasť na 7. kongrese európskych menšín v Ženeve v auguste 1931.⁴⁸ Moje najnovšie výskumy sa týkajú jeho rodinného zázemia a osobných stykoch.⁴⁹

Ako historička špecializovaná na dejiny 20. storočia som robila výskumy aj na tému výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, zvolila som si ale inú perspektívu: skúmala som predovšetkým jej následky na ľudské osudy. Slovenské a maďarské konferenčné prednášky a publikácie sa týkali motiváciu dolnozemsých Slovákov na presídlenie,⁵⁰ ako aj mienku Antona Granatiera na ľudskú stránku výmeny obyvateľstva, ktorý bol jedným z iniciátorov myšlienky.⁵¹

⁴⁶ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Reakcia Komlóšanov na rozpad Rakúsko-Uhorska. In: *Dolnozemsí Slováci a rok 1918: Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie*. Ed. I. M. Ambruš, P. Hlásnik, B. Unc. Nadlak : Vydavateľstvo - Editura Ivan Krasko, 2019, s. 252-258; SZUDOVÁ, Kristína Estera: Možnosti zachovania slovenskej jazykovej a národnej identity v kruhu evanjelickej pospolitosti v medzivojnovom období v zrkadle dobových dokumentov. In: *Konfesia a národ. Kontexty konfesionalnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí*. Kor/ridor knihy 11. Ed. M. Žiláková, K. E. Szudová, J. Demmel. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2017, s. 39-63; SZUDA, Krisztina Eszter: A nemzetiségi törvények hatása a dél-alföldi szlovákság mindennapjaira a két világháború közötti Magyarországon. In: *Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciája (2016) Tanulmánykötet*. Komárom, 2017, s. 718-733; SZUDOVÁ, Kristína Estera: Činnosť dolnozemsých slovenských evanjelikov v československej emigrácii v medzivojnovom období. In: *Vplyv reformácie na Nadlak a Dolnú zem. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie a osláv 500. výročia reformácie, ktoré sa konali v Nadlaku 5. - 6. mája 2017*. Ed. J. D. Vanko. Nadlak : Evanjelický luteránsky cirkevný zbor v Nadlaku, 2018, s. 281-289.

⁴⁷ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Proces kvôli panslavizmu – Príklad evanjelického farára a učiteľa v Slovenskom Komlóši (1905 – 1908). In: *INTERKULT 2021. Thematic proceedings. Selected Papers from the Seventh International Conference Interculturalism in Education 2021 held 2nd October, 2021 in Novi Sad*. Zborník 16. Ed. S. Ilić. Novi Sad : Pedagogical Institute of Vojvodina, 2022, s. 225-239; SZUDOVÁ, Kristína Estera: Z turianskej ev. fary do „Svätoplukovho hniezda“. Ľudovít J. Hrdlička, slovensko-komlóšsky farár. In: *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM*. Acta Partis Minoris Slovacae. Ed. J. Demmel, K. E. Szudová, T. Tušková, A. Uhrinová (zodp.). Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2021, s. 185-201.

⁴⁸ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Účasť Slovákov v Maďarsku na Kongrese európskych menšín v Ženeve v roku 1931 v zrkadle dobových novinových článkov. In: *Fiatat Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája VIII*. Ed. Gy. Rágyanszki. Budapest : ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, 2020, s. 89-93.

⁴⁹ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Genealogický výskum rodinných príslušníkov Ľudovíta Jaroslava Hrdličku. In: *Naši predkovia na stránkach dolnozemsých matrik*. Zborník príspevkov z odbornej konferencie. Galanta : Občianske združenie pre genealogický výskum dolnozemsých Slovákov so sídlom v Galante, 2022, s. 85-113; SZUDOVÁ, Kristína Estera: Rôzne spisovateľské roly Ľudovíta Jaroslava Hrdličku. In: *Osobnosti dolnozemsých Slovákov v literatúre a umení*. Zborník prijatých prác na rovnomennej medzinárodnej konferencii v Nadlaku 19.-22. mája 2022. Ed. M. Babiak, P. Hlásnik, L. Šomráková, B. Unc. Nadlak : Vydavateľstvo - Editura Ivan Krasko, 2022, s. 110-120.

⁵⁰ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Motivácia dolnozemsých Slovákov na presídlenie a vplyv tejto migrácie na vývoj počtu obyvateľstva s osobitným pohľadom na Slovenský Komláš. In: *„Mat' volá?“ Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948*. Acta Partis Minoris Slovacae. Eds. M. Žiláková, J. Demmel. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018, s. 207-233.

⁵¹ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Pisomnosti Antona Granatiera o problematike výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. In: *Zmeny hraníc a pohyb obyvateľstva v Európe po druhej svetovej vojne*. Ed. Š. Šutaj. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach Filozofická fakulta, 2020, s. 181-194.

Doteraz som spoluredigovala 2 konferenčné zborníky VÚSM.⁵² Samostatne som redigovala reprintové vydanie memoárovo-dokumentačného diela Ľudovíta Jaroslava Hrdličku z roku 1945, ktorý vyšiel ako prvý zväzok spomínanej edície *Bibliotheca Ludovici Haan* v roku 2020 v slovenčine.⁵³ V roku 2022 bola publikovaná aj jeho maďarská verzia,⁵⁴ v ktorej text Hrdličku prekladal Ján Chlebnický, ostatnú časť knihy som prekladala ja. Kniha sa skladá z troch častí. Prvá je publikovaný originálny memoár Hrdličku, druhá je moja štúdia, v ktorej som spracovala tie roky života o ktorých sa Hrdlička v memoáre nezmienil (študentské, kaplánske a mladé farárske roky, rodinný život, kamaráti z teológie).⁵⁵ Tretia časť je chronológia života, kde sú chronologickým spôsobom zaznamenané hlavné udalosti z jeho života resp. úryvky z hlavného textu.⁵⁶

Slovenská verzia je mimoriadnou aj preto, lebo štúdia sa písala v lockdowne počas COVID-19, preto som bola odkázaná na predchádzajúce archívne výskumy a na maďarskú online databázu Arcanum a Hungaricana. Preto knihu sa dá zaradiť aj do radov kníh z historiografie Arcanum, ako sa začali nazvať tieto publikácie maďarskí historici. Publikácia je príkladom aj toho, že výskumná metóda historikov VÚSM pomerne rýchlo sa musela prispôbovať aj k výskumu hybridného alebo moderného spôsobu, čo znamená, že popri klasického výskumu v archívoch a knižnic častejšie využívame aj dostupné digitálne databázy.

Záver

Treba dodať, že v predkladanej štúdií samozrejme nedalo sa uverejniť všetky monografie a historické príspevky štyroch výskumníkov VÚSM. V poznámkovom aparáte sú uverejnené iba výberové bibliografie jednotlivých autorov, alebo tie, ktoré vo väčšine znázorňujú ich hlavné výskumné oblasti.

Keby sme chceli stručne zrekapitulovať vyššie uvedené informácie o historických a kultúrohistorických výskumov VÚSM je naozaj zaujímavé zistenie, že tu pracujúci historici od 2001 až do 2023, sa špecializovali na rôzne historické obdobia od 17. až do 20. storočia. Možno aj táto skutočnosť mohla zapríčiniť širokospektrálnosť ich historických monografií a štúdií, a preto mohol oboznámiť historický a kultúrohistorický program VÚSM pomocou ich výskumoch širokú verejnosť s rôznymi aspektami histórie a života dolnozemskej Slovákov resp. Slovákov žijúcich v Maďarsku presne od ich sťahovania do novej vlasti z 17. resp. 18. storočia, cez 19. a 20. storočia až po súčasnosť. Či to bolo zámerné alebo čistá náhoda, bude už témou výskumu nasledujúcej generácie historikov VÚSM

⁵² *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM.* Acta Partis Minoris Slovacae. Ed. J. Demmel, K. E. Szudová, T. Tušková, A. Uhrinová (zodp.). Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2021, 536; *Konfesia a národ. Kontexty konfesionálnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí.* Kor/tridor knihy 11. Ed. M. Žiláková, K. E. Szudová, J. Demmel. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2017, 253 s.

⁵³ HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav: *Spoved' a účtovanie exulanta.* Bibliotheca Ludovici Haan. Ed. Kristína Estera Szudová. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, 236 s.

⁵⁴ HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav: *Egy száműzött gyónása és számvetése.* Bibliotheca Ludovici Haan. Ed. K. E. Szuda. Békéscsaba : Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2022, 236 s.

⁵⁵ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Čo sa zo Spovede vynechalo. Neznámy svet Ľudovíta Jaroslava Hrdličku. In: HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav: *Spoved' a účtovanie exulanta.* Bibliotheca Ludovici Haan. Ed. K. E. Szudová. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, s. 85-208.

⁵⁶ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Chronológia života Ľudovíta Jaroslava Hrdličku. In: HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav: *Spoved' a účtovanie exulanta.* Bibliotheca Ludovici Haan. Ed. K. E. Szudová. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, s. 209-226.

Genéza výskumu priezvisk Slovákov v Maďarsku

Mgr. IVETA VALENTOVÁ, PhD.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., v Bratislave

The genesis of the research on surnames of Slovaks in Hungary

Abstract: The first part of the article contains a brief overview of the research on personal names in the territory of the so-called Lower Land (especially in present-day Hungary and Serbia) with a characterization of mainly monographic works on this topic and their merits. In the next part, the author presented the project of the Research Institute of Slovaks in Hungary in Békéscsaba, which is focused on the research on surnames of Slovak families in Hungary. She described the basic principles of the initial draft of the concept. She also summarized the possibilities of processing the surnames of Slovak families in Hungary, which emerged from the papers and mutual discussion at the joint instructional and methodological seminar organized by the Ľ. Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences. The article deals with the description the way of the project implementation, its results so far, ongoing works and visions for the future. In the conclusion, the importance of research and analysis of the surnames of Slovaks in Hungary not only for experts and scientists, but also for the wider public, is presented.

Keywords: anthroponomastics, surname, personal name, Lower Land, Slovaks in Hungary

1. Výskum osobných mien Slovákov na Dolnej zemi v minulosti

Hoci podľa A. Divičanovej¹ niektorí farári a učitelia si všimli zvláštnosti pomenúvania Slovákov po ich usídlení sa na Dolnej zemi (po porážke a odchode osmanských Turkov) vo viacerých osadách (slovenských jazykových enklávach) v Maďarsku, tieto ich postrehy ostali len v rukopisoch. Možno povedať, že prvý väčší výskum osobných mien urobil V. Blanár v r. 1946 v rámci kolektívneho „sociografického“ výskumu slovenskej menšiny v Maďarsku. Sústredil sa nielen na priezviská, resp. úradné osobné mená, ale aj na tzv. živé (neúradné) mená a terénne názvy² z 53 slovenských obcí. Výsledky rozboru získaného antroponymického i toponymického materiálu publikoval v monografii *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a p miestnych*

¹ DIVIČANOVÁ, Anna: Niekoľko myšlienok o priezviskách Slovákov žijúcich v Maďarsku. In: *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*. Red. A. Divičanová. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2002, s. 455.

² V staršej terminológii *pomiestne mená*. Získal predovšetkým názvy polí, lúk, pasienkov, lesov, viníc, vodných tokov, studní, baní a kopcov, resp. vrchov.

mien v Maďarsku.³ Priezviská charakterizoval po jazykovej i sémantickej stránke. Rozdelil ich podľa jednotlivých významových (motivačných) okruhov (duševná stránka človeka, zamestnanie, stav, činnosť, spoločenské vzťahy, svet rastlín, živočíchov, priezviská od zemepisných názvov). V úvodnej časti načrtol aj svoje teoretické východiská vlastných mien a metodológiu modelovania, ktoré neskôr rozvíjal v ďalších prácach. Rozdelenie osobných mien na úradné a neúradné poukazuje na sociolingvistický, resp. socioonomastický prístup pri analýze antroponymie.

Priezviskám Slovákov v Maďarsku sa systematickejšie začala venovať A. Divičanová. Analyzovala priezviská dovedna z 50 osád a syntetizujúce výsledky týchto analýz publikovala v niekoľkých štúdiách.⁴ Priezviská delila podľa rozličných kritérií. Podľa motivácie ich rozdelila na priezviská zo zemepisných názvov, priezviská z národných mien, priezviská podľa zamestnania, priezviská z krstných mien a priezviská podľa vlastností. Vyčlenila nemecké a maďarské priezviská Slovákov. Osobitnú pozornosť venovala tzv. všeobecne rozšíreným priezviskám, ktoré sa vyskytovali vo viacerých osadách, a tzv. priezviskám „so svojských charakterom“, ktoré sa napr. vyskytovali iba v jednej osade alebo sa vyznačovali inými špecifikami.

Dvojmenná pomenovacia sústava zložená z rodného mena a povinného a dedičného priezviska bola oficiálne uzákonená počas jozefínskych reforiem v druhej polovici 18. storočia, hoci tzv. prímeno sa k rodnému (krstnému) menu začalo pridávať už od 13. stor. v rámci jednomennej antroponymickej sústavy. Vzhľadom na túto kodifikáciu sa terminologicky už nehovorí o prímene, ale o priezvisku. Dvojmenný antroponymický systém však bol stabilizovaný už od 17. storočia,⁵ hoci napriek tejto ustálenosti v pomenovaní počas života jednotlivca mohlo dôjsť k zmene prímena vzhľadom na rodinné, spoločenské či pracovné vzťahy. Možno povedať, že Jozef II. v podstate kodifikoval stav, ktorý bol funkčný už takmer dve storočia. A. Divičanová si všimla, že faktorom, ktorý mal vplyv na zmenu prímena v relatívne stabilizovanom pomenovaní osôb, bola aj migrácia. Po príchode Slovákov na Dolnú zem často vznikali nové prímená. Podľa A. Divičanovej⁶ jedným z motivantov vzniku priezvisk bola snaha ich nositeľov zachovať si v priezvisku názov slovenskej obce, z ktorej prišli, aby nielen im, ale aj nasledujúcim generáciám pripomínalo rodisko svojich predkov. Svedčí o tom aj veľká skupina tzv. priezvisk podľa pôvodu, ktoré sú odvodené od názvu obce zo slovenského územia v podobe adjektíva alebo majú podobu obyvateľského mena. Treba však pripomenúť, že tento typ priezvisk si nemuseli ich nositelia dávať len sami, ale mohli ich dostávať aj od iných, napr. ak v osade už bol niekto s takým prímenom, aké už mal nový prisťahovalec pred príchodom na Dolnú zem.

Priezviská Slovákov z Vojvodiny (Báčka, Banát, Srijem) v dnešnom Srbsku sú spracované v monografii D. Dudoka *Priezviská Slovákov v Juhozápadnom Uhorsku*.⁷ Autor ich klasifikoval z hľadiska

³ BLANÁR, Vincent: *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomenovacích mien v Maďarsku*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1950, s. 142.

⁴ DIVIČANOVÁ, Anna / GYIVICSÁN, Anna: Néhány gondolat a magyarországi szlovákok családnéveiről [Niekoľko myšlienok o rodinných menách Slovákov v Maďarsku]. In: *Névtani Értésítő* 1993, vol. 15, s. 131-134.

DIVIČANOVÁ, Niekoľko myšlienok o priezviskách Slovákov..., s. 455-459.

DIVIČANOVÁ, Anna: Migrácia a pomenovanie (Slovenské priezviská v Malom Kereši a Čemerí). In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 2009, č. 22, s. 33-45.

DIVIČANOVÁ, Anna: Príčiny odlišností priezvisk v slovenských osadách v Maďarsku. In: *Život medzi apelatívami a propriami. Jazykovedné štúdie*. 29. Ed. I. Valentová. Bratislava : Veda, 2011, s. 50-61.

⁵ MAJTÁN, Milan: Vývin priezvisk na Slovensku. In: *Slovenská reč*, 1994, roč. 59, č. 1, s. 20-37.

⁶ DIVIČANOVÁ, Niekoľko myšlienok o priezviskách Slovákov..., s. 455.

⁷ DUDOK, Daniel: *Priezviská Slovákov v Juhozápadnom Uhorsku*. Nový Sad : Spolok vojvodinských slovakistov, 1999, s. 220.

lexikálno-sémantického a rozdelil ich do skupín podľa motivácie z krstných mien, z národných mien, z názvov obcí a krajov, z názvov jednotlivých druhov zvierat, rastlín a ich častí, húb, z názvov častí ľudského alebo zvieracieho tela, schopností, pocitov, potrieb a vlastností, remesiel a záľub a z názvov vecí neživej prírody. Z jazykového a slovotvorného hľadiska vyčlenil priezviská z cudzích slov a podľa vzniku z jednotlivých slovných druhov. Súpis priezvisk a stručnú charakteristiku neúradných osobných mien v srbskej Starej Pazove urobil J. Kováč v práci *Priezviská Slovákov v Starej Pazove*.⁸

Z maďarských bádateľov sa priezviskám Slovákov venovali napr. M. Hajdú v publikácii *Családnevek enciklopédiája*,⁹ ktorý okrem najfrekventovanejšieho priezviska a ich etymológie uviedol aj spôsoby ich pomaďarčovania (od r. 1895 sa priezviská zapisovali len maďarským pravopisom¹⁰), a F. Vörös, ktorý sa v práci *Tvorenie maďarských a slovenských priezvisk*¹¹ venoval komparácii maďarských a slovenských prípon s rovnakým významom, ktorými sa tvorili priezviská v maďarčine a slovenčine.

Výskumu úradných i neúradných osobných mien Slovákov v Maďarsku sa v jednotlivých článkoch a štúdiách alebo v rámci tematicky širšie koncipovaných prác okrem uvedených autorov venovali napr. P. Király, J. Chlebnický, J. A. Tóth, L. Mizser, A. Králik, A. Holá, A. L. Csengődi, J. Gombos, E. Császariová, M. Kazík, novšie napr. aj I. Valentová, T. Tušková, A. Uhrinová, L. Králik; osobnými menami Slovákov v Srbsku sa zaoberali napr. A. Marićová, A. Makišová, D. Marčoková, Z. Týrová a J. Botík.

2. Projekt Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku zameraný na výskum priezvisk slovenských rodín v Maďarsku

2.1. Návrh koncepcie

Na základe dovedejšieho výskumu a výsledkov predchádzajúcich prác sa pracovníci Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe (ďalej VÚSM) rozhodli skúmať osobné mená, predovšetkým priezviská slovenských rodín systematicky v rámci samostatného projektu. Predbežnú koncepciu heuristického výskumu a spracovania priezvisk zostavil A. J. Tóth.¹² Správne predpokladal, že teoreticky a metodologicky bude projekt vychádzať najmä z prác významných slovenských a maďarských onomastikov, akými sú V. Blanár, M. Majtán a M. Hajdú, ktorí sa dlhodobo venovali antroponomastickým výskumom. Systematické zozbieranie osobných mien Slovákov podľa jednotlivých lokalít malo prebiehať prostredníctvom heuristického terénneho výskumu a archívneho výskumu v jednotlivých slovenských enklávach v Maďarsku. Pri spracovaní a triedení materiálu malo byť nápomocné aj počítačové spracovanie. Vyexcerpovať sa mali predovšetkým najtypickejšie a autochtónne priezviská v daných lokalitách. Ďalšiu fázu projektu predstavovala analýza zozbieraného materiálu so zisťovaním frekvencie a etymológie priezvisk vrátane ľudovej etymológie. Súčasná podoba osobných mien sa mali porovnávať so staršími

⁸ KOVÁČ, Ján: *Priezviská Slovákov v Starej Pazove*. Stará Pazova, 2002, s. 60.

⁹ HAJDÚ, Mihály: *Családnevek enciklopédiája. Leggyakorib mai családneveink*. Budapest : Tinta Könyviadó, 2010, s. 552.

¹⁰ DIVIČANOVÁ, Niekoľko myšlienok o priezviskách Slovákov..., s. 456.

¹¹ VÖRÖS, Ferenc: *Tvorenie maďarských a slovenských priezvisk*. Orechová Patôň : Vydavateľstvo Cecília, 2010, s. 32.

¹² TÓTH, Alexander J.: Koncepcia výskumu slovenských priezvisk Maďarsku. In: *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2010, s. 290-295.

podobami v matrikách a archívoch. A. J. Tóth navrhol triediť priezviská podľa motivácie a slovtvorby a pokladal za potrebné porovnať ich aj so stavom na území Slovenska. Pomadžarčovaniu slovenských priezvisk a poslovenčovaniu nemeckých priezvisk odporučil venovať osobitnú pozornosť. Priebežné výsledky projektu sa mali publikovať vo vedeckých štúdiách i polarizačných článkoch. Hlavným výstupom projektu však mal byť atlas priezvisk, ktorý by nadviazal na publikácie *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*¹³ a *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*.¹⁴

2.2. Spoločný inštruktážno-metodologický seminár

Vedenie VÚSM oslovilo pracovníkov JÚLŠ a na základe dohody o spolupráci medzi VÚSM a Jazykovedným ústavom E. Štúra SAV v Bratislave (ďalej JÚLŠ) požiadalo o pomoc pri upresnení koncepcie a jednotlivých výskumných fáz a s realizáciou celého projektu. V dňoch 17. – 19. mája 2010 sa v Bratislave uskutočnil spoločný inštruktážno-metodologický seminár, na ktorom sa zúčastnili najmä potenciálni riešitelia tohto projektu z VÚSM i z JÚLŠ. A. Divičanová v príspevku s názvom *Koncepcia projektu Slovenské priezviská v Maďarsku* prezentovala predbežný koncept a možnosti triedenia priezvisk, ktoré vyplynuli z jej vlastných analýz antroponymického materiálu. M. Majtán oboznámil účastníkov seminára s vývinom pomenúvania osôb a priezvisk na území Slovenska, metodológiou ich výskumu a vlastnými skúsenosťami pri zisťovaní pôvodu a motivácie priezvisk. V príspevku *Výskum živých osobných mien na Slovensku* sa I. Valentová venovala charakteristike živého, neúradného pomenúvania osôb na území Slovenska. Dôvodom, prečo sa utvoril systém tzv. živých (neúradných) mien bolo, že po uzákonení dvojmennej pomenovacej sústavy s povinne dedičným priezviskom sa inventár priezvisk relatívne uzavrel, preto rovnaké priezviská začali mať už aj nepríbuzné osoby a úradná pomenovacia sústava hlavne v dedinských kolektívoch už nepostačovala na presnú identifikáciu jednotlivcov i rodín. Podobný vývoj bol aj v slovenských jazykových enklávach na Dolnej zemi.

Z obsahu uvedených referátov i z diskusie k nim vyplynulo niekoľko možností výskumu priezvisk Slovákov v Maďarsku. Okrem atlasového spracovania pripadala do úvahy možnosť vypracovania čisto frekvenčného slovníka, ale aj pripraviť koncepciu slovníkového spracovania priezvisk či monografickej práce. Ukázala sa potreba prezentovania výsledkov nielen vedeckým, ale aj popularizačným spôsobom, aby boli lepšie prístupné širšej verejnosti. Ako potrebné sa ukázalo uplatnenie lexikálno-sémantického aj genealogického hľadiska. Sociolingvistický aspekt možno realizovať porovnaním so stavom na Slovensku podľa databázy priezvisk na Slovensku,¹⁵ ktorá obsahuje frekvenciu priezvisk z r. 1995. Z referátu I. Valentovej vyplynula potreba výskumu aj neúradnej antroponymie (sústavy živých mien) v jednotlivých slovenských jazykových enklávach v Maďarsku.¹⁶

¹³ FÜGELI, Erik – GREGOR, Ferenc – KIRÁLY, Péter: *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Budapešť : Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku, 1993, s. 222, mapové prílohy.

¹⁴ DIVIČANOVÁ, Anna a kol.: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav, 1996, s. 125, mapové prílohy.

¹⁵ ĎURČO, Peter a kol.: *Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku*. Podklady k projektu Copernicus Programme, projekt COP-58: Onomastica - Copernicus Database [online]. Paris : ELRA 1998. CD ROM. Dostupné na internete: <http://slovník.juls.savba.sk/?w=&s=exact&=X502&d=priezviska&ie=utf-8&oe=utf-8>.

¹⁶ Bližšie o seminári pozri: VALENTOVÁ, Iveta: Spoločný seminár o výskume slovenských osobných mien. In: *Slovenská reč*, 2010, roč. 75, č. 6, s. 374-377.

2.3. Realizácia projektu a jeho vedecké výstupy

Na základe záverov a odporúčaní spoločného seminára začal postupný heuristický terénny a archívny výskum zameraný na získavanie priezvisk v jednotlivých lokalitách. Realizoval sa jednak prostredníctvom výskumných táborov, ktoré pravidelne v dvojročnom intervale organizuje VÚSM, jednak pracovníci VÚSM začali so získavaním priezvisk slovenských rodín v najväčšej slovenskej enkláve v Maďarsku – Békešskej Čabe a v Slovenskom Komlóši. Čiastkové výsledky analýzy jazykovej, obsahovej a motivačnej stránky priezvisk sa priebežne začali publikovať v štúdiách a článkoch. Prvým výstupom bola monografická štúdia I. Valentovej,¹⁷ ktorá bola zameraná na charakteristiku priezvisk všetkých obyvateľov obce Vaňarec (vžitá podoba názvu obce medzi Slovákmi v Maďarsku je *Veňarec*, maď. *Vanyarc*), teda nielen Slovákov, resp. tých, ktorí mali slovenské korene. Priezviská spracovala formou abecedného slovníka s uvedením pôvodu a motivácie priezvisk a charakteristikou typických antropoformantov a ich významov, pričom súčasťou heslových statí boli aj pravopisné (grafické) podoby týchto priezvisk na Slovensku s frekvenčnými údajmi.

Ďalším projektovým výstupom boli dve kolektívne monografie *Čabianske priezviská*¹⁸ a *Komlóske priezviská*.¹⁹ Monografie obsahujú základné informácie o histórii jednotlivých miest a spôsobe ich osídľovania slovenskými kolonistami, o charakteristike mimojazykových súvislostí, o ekonomickej, kultúrnej a spoločenskej situácii v danej lokalite v kontexte slovenských rodín. Súčasťou týchto prác sú priezviská a rodokmene významných osobností pre tieto lokality. Spracované sú iba priezviská rodín so slovenskými koreňmi s frekvenčnými údajmi. Priezviská sa roztriedili podľa motivačných činiteľov (priezviská z krstných mien, podľa zamestnania, pôvodu, rodinných a spoločenských vzťahov, psychických alebo fyzických vlastností) a zvlášť sa urobil jazykový rozbor priezvisk (spôsoby prepisu do maďarskej grafiky, variantné pravopisné podoby, poukaz na typické antropoformanty a ich funkciu pri tvorení priezvisk a pod.). Okrem celkovej charakteristiky obidve publikácie obsahujú aj slovníkové spracovanie priezvisk podľa abecedy (600 priezvisk z Békešskej Čaby, 320 priezvisk zo Slovenského Komlóša). Socioonomastický aspekt sa prejavil v porovnaní s frekvenciou priezvisk a ich pravopisných (grafických) variantov na Slovensku. Historický aspekt sa uplatnil aj uvedením zaniknutých priezvisk, ktoré sa dnes už v skúmaných mestách nevyskytujú. Súčasťou týchto prác sú aj mapy, ktoré na základe tzv. priezvisk podľa pôvodu ukazujú, z ktorých miest a dedín na slovenskom území sa Slováci sťahovali

¹⁷ VALENTOVÁ, Iveta: Pôvod priezvisk Veňarčanov. In: *Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu*. Eds. A. Kováčová – A. Uhrínová. Békešská Čaba : Výskumný ústav Celoštátnej samosprávy v Maďarsku, 2015, s. 323-364.

¹⁸ DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: *Čabianske priezviská*. Ed. T. Tušková. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2015, 2. vyd. 2017, s. 260.

¹⁹ DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – VALENTOVÁ, Iveta: *Komlóske priezviská*. Ed. T. Tušková. Nadlak : Vydavateľstvo – Editura Ivan Krasko, 2017, s. 183.

do jednotlivých osád na území dnešného Maďarska. Čiastočné výsledky sa priebežne publikovali vo vedeckých štúdiách a odborných popularizačných článkoch.²⁰

V súčasnosti sa pripravuje ďalšia monografická práca s názvom *Pilišské priezviská*. Zatiaľ prebehol výskum priezvisk slovenských rodín v obciach Čív, ktorých rozbor bol publikovaný v dvoch štúdiách,²¹ a v obci Mlynky. Uvedené kolektívne monografie inšpirovali aj ďalších výskumníkov a podľa ich vzoru vznikla dvojjazyčná práca (v slovenčine a v maďarčine) *Sarvašské priezviská*.²²

3. Význam výskumu a spracovania priezvisk Slovákov v Maďarsku

Získané informácie o vývine a charaktere pomenúvania osôb v enklávovom prostredí v Maďarsku a charakteristika priezvisk ako aj ich komparácia so stavom na Slovensku prispievajú k rozvoju antroponomastiky a celkovo onomastiky. Podoby názvov obcí v tzv. priezviskách podľa pôvodu môžu prispieť aj k toponomastickému poznaniu. Priezviská archivujú archaickú a nárečovú lexiku, ktorá môže byť užitočná pre dialektologické bádania alebo pri poznávaní historickej lexiky. Priezviská sú prameňom poznania spôsobov adaptácie inojazyčnej lexiky do slovenčiny a poukazujú na medzijazykové vzťahy, ktoré môžu byť dôležité aj zo širšieho lingvistického hľadiska. Môžu byť nápomocné pri výskumoch osídlovacích procesov, jednotlivých migračných vln, remesiel, záujmov a vlastností ich pôvodných nositeľov, spôsobov obživy a ďalších ekonomických, politických, spoločenských a kultúrnych vzťahov, ktoré sú cieľom etnológov, kulturoológov, historikov či politológov. Informácie o menách, ktoré uvádzajú rodostromy, môžu poslúžiť pri genealogickom výskume. Uvedené publikácie nie sú určené iba vedcom a odborníkom, ale aj laickej verejnosti v snahe zvýšiť povedomie o Slovákoch žijúcich v Maďarsku. Tieto práce sú však prioritne určené Slovákom v Maďarsku, aby vzbudili ich záujem o hľadanie slovenských koreňov svojich predkov a prispeli k oživeniu slovenských tradícií, zvykov, kultúry a slovenského jazyka.

²⁰ TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: Čabianske priezviská. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 2017, roč. 24, s. 9-21.

VALENTOVÁ, Iveta: Osobné mená v dvojjazyčnom prostredí Békešskej Čaby. In: *Od jazykovej geografie ku geografii mien. V. Interetnické vzťahy*. Ed. F. Vörös – K. Misad. Bratislava/Pozsony : Združenie Alberta Szenci Molnára/Szenci Molnár Albert Egyesület, 2015, s. 90-105.

VALENTOVÁ, Iveta: O priezviskách z Békešskej Čaby. In: *Kultúra slova*, 2016, roč. 50, č. 3, s. 141-151.

VALENTOVÁ, Iveta: Čo prezrádzajú čabianske priezviská. In: *Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe*. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018, s. 50-75.

VALENTOVÁ, Iveta: Vznik, motivácia a význam komlôšskych priezvisk. In: *Kultúra slova*, 2018, roč. 52, č. 1, s. 3-16.

VALENTOVÁ, Iveta: Jazyková stránka komlôšskych priezvisk. In: *Kultúra slova*, 2018, roč. 52, č. 2, s. 65-73.

VALENTOVÁ, Iveta – TUŠKOVÁ, Tünde: Výskum priezvisk v Slovenskom Komlóši. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 2019, roč. 25, s. 21-32.

²¹ VALENTOVÁ, Iveta: Čívske priezviská. In: *Slovenské inšpirácie z Čívu. Studia Interdisciplinária*. ed. T. Tušková – J. Rágyanszki. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, s. 163-237.

VALENTOVÁ, Iveta: Motivácia slovenských priezvisk v Číve. In: *Kultúra slova*, 2020, roč. 54, č. 1, s. 3-12.

²² CHLEBNICKÝ, Ján – KRŠKO, Jaromír – KUTAS, Ferenc – MÓTYÁN, Tibor: *Sarvašské priezviská*. Sarvaš : Kultúrny spolok sarvašských Slovákov „Vernost“, 2022, s. 280.

Práca Ľudovíta Jaroslava Hrdličku v prospech dolnozemských Slovákov

doc. PaedDr. PATRIK ŠENKÁR, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Komárno

The work of Ľudovít Jaroslav Hrdlička for the benefit of the Lower Land Slovaks

Abstract: The paper from the historical aspect points to the importance of the personality of Ľudovít Jaroslav Hrdlička in the whole Slovak context. It lists biographical destinies, or various interactions regarding his performance in the Lower Land and in former Czechoslovakia. His work *Spoved' a účtovanie exulanta* (in English: *Confession and accounting of an exile*) is characterized on an interpretative basis, from which perceptive readers can learn about his opinions, polemics, relationships in the coordinates of the historical-social-cultural time-space of the Lower Land.

Keywords: Lower Land, Slovaks, historicism, Ľudovít Jaroslav Hrdlička, interpretation

venované 150. výročiu narodenia a 70. výročiu úmrtia Ľ. J. Hrdličku

Úvod ako historický podklad v duchu Memoranda Slovákov v Maďarsku

V dôsledku menšinovej politiky horthyovského Maďarska sa postupne vytvorila vlna slovenskej politickej emigrácie. Tá v Bratislave založila Kultúrnu jednotu Slovákov z Maďarska (1921), ktorá sa neskôr stala odbočkou Slovenskej ligy. Jej základným poslaním sa stala pomoc Slovákom, ktorí ostali po Trianone bývať v Maďarsku; vyzývala ich, aby posielali rôzne informácie o situácii slovenskej menšiny z Dolnej zeme. Podarilo sa im tak pritiahnúť k užšej spolupráci „slovenské“ mestá (Slovenský Komlôš, Békešskú Čabu, Nadlak) a ich Slovákmí husto obývané okolie. Tento spolok sa „... významnou mierou zaslúžil o to, že svet dostal objektívne informácie o postavení slovenskej národnostnej menšiny v Maďarsku.“¹ Jeho členovia v roku 1922 vypracovali Memorandum Slovákov z Maďarska za účelom, aby ho minister zahraničných vecí Československa Edvard Beneš mohol predložiť na rokovaní Spoločnosti národov v Ženeve. Autori v ňom polemizovali s maďarskou oficiálnou štatistikou aj o počte príslušníkov slovenskej menšiny podľa sčítania ľudu z roku 1920; v druhej časti sa zaoberali charakterom a stavom kultúry Slovákov žijúcich v potrianonských

¹ SZUDOVÁ, Kristína Estera: Možnosti zachovania slovenskej jazykovej a národnej identity v kruhu evanjelickej pospolitosti v medzivojnovom období v zrkadle dobových dokumentov. In: *Konfesia a národ. Kontexty konfesionalnej a národnej identity slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí*. Eds. M. Žiláková – K. E. Szudová – J. Demmel. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2017, s. 52.

územiach (žiadali zastavenie národnostného útlaku). Memorandum bolo akceptované a poslané na vyjadrenie maďarskej vláde, ktorá vypracovala stanovisko. Išlo v ňom hlavne o spochybnenie práv autorov samotného dokumentu na vystupovanie v mene slovenskej menšiny v Maďarsku. V Memorande sa pritom použil historický materiál s cieľom argumentovania za práva Slovákov v Maďarsku. Jeho autori čerpali najmä z dostupných údajov cez tlač, literatúru, archívy, ale aj skrz kontakty s Dolnozemocami.

1. Ľudovít Jaroslav Hrdlička ako významná osobnosť (aj) dolnozemsého chronotopu

K najznámejším predstaviteľom spomínanej politickej emigrácie v Československu patril Ľudovít Jaroslav Hrdlička, ktorý sa narodil 15. mája 1873 v Nadlaku v rodine evanjelického farára Karola Hrdličku, známeho o. i. prvým slovenským knižným vydaním Petőfiho poézie. Ľudovít školu navštevoval v rodisku, neskôr študoval v sarvašskom gymnáziu. V roku 1896 ukončil štúdium evanjelickej teológie v Bratislave. V rokoch 1896–1898 pôsobil ako kaplán v Myjave; v období 1898–1904 bol evanjelickým farárom v Turanoch. Odtiaľ sa dostal späť medzi dolnozemsých Slovákov, kde v rokoch 1904–1920 účinkoval ako farár v Slovenskom Komlóši, kde zaviedol písanie cirkevných zápisníc a ďalších úradných dokladov súběžne aj po slovensky, aby im presne rozumeli všetci členovia cirkevného zboru. Keďže pritom svoje národné presvedčenie nikdy nezakrýval a usiloval sa aktivizovať Komlóšanov v intenciách slovenského národnoemancipačného hnutia, bol často obviňovaný z tzv. panslavizmu a získal povesť ‚zlého‘ vlastenca. Z toho dôvodu ho seniorátne konzistórium v roku 1906 odsúdilo na celkovú stratu úradu. Len vďaka zásahu Ľudovíta Žigmunda Seberíniho, čabianskeho farára a obrane zo strany Michala Žilinského, mu trest zmiernili na finančnú pokutu. Vo svojej autobiografii *Spoved' a účtovanie exulanta* však označil ďalšie desaťročie v Slovenskom Komlóši ako relatívne pokojné, takže v tom období pokračoval v cirkevnej, kultúrno-osvetovej a národnobuditeľskej práci. Prvá svetová vojna pritom zasiahla aj spoločensvo v Slovenskom Komlóši; organizovali sa rôzne politické združenia. Hrdlička často rečnil na týchto zhromaždeniach, politicky sa angažoval a prispel k tomu, že Slováci v marci 1919 podporili vládu budapeštianskej Maďarskej ľudovej republiky. Tú však onedlho vystriedala vláda Maďarskej republiky rád (na čele s Bélom Kunom), ktorá rozpútala rôzne perzekúcie, až kým ju nezastavila rumunská armáda. Roky 1918–1920 však znamenali ťažké obdobie aj pre Slovákov na Dolnej zemi; ich územie sa viackrát rôznym spôsobom delilo. Následne medzinárodná dohoda rozdelila dolnozemsých Slovákov do troch štátových útvarov, pričom široké okolie Békešskej Čaby (a tak aj Slovenský Komlós) pripadlo Maďarsku.

V období rozpadu Rakúsko-Uhorska tak Hrdlička vystupoval za pričlenenie svojho regiónu k Rumunskému kráľovstvu, preto po etablovaní sa Horthyho režimu musel aj s rodinou Slovenský Komlós (i vlastne celé potrianonské Maďarsko) opustiť. Po odchode zo Slovenského Komlóša najprv išiel do Nadlaku, kde však neprijal ponúkaný úrad, pretože dúfal, že sa do Slovenského Komlóša vráti. Pod tlakom vývoja udalostí odišiel do Československa, aby mal viac možností pokračovať v prospešnej práci pre Slovákov v Maďarsku. Po príchode do Československa sa zamestnal ako učiteľ v martinskom (1921–1922) a bratislavskom (1922–1933) gymnáziu.

V tom období bol prívržencom Agrárnej strany, funkcionárom agrárnického Ústredného družstva. Vo svojej publicistickej činnosti sa tak zameriaval predovšetkým na problematiku družstevníctva (o tom je jeho dielo s názvom *Zásady družstevníctva* ako piliere obrody láskou; 1935).

Okrem publicistiky sa venoval aj prekladaniu literárnych diel z ruštiny. Jeho zásadným dielom je však memoárovo-dokumentárna práca s názvom *Spoved' a účtovanie exulanta* (1945), v ktorej napriek „... zjavnej subjektívnosti, ako je to však pri memoárovej práci pochopiteľné, Hrdlička v knihe priniesol celý rad dôležitých informácií..., resp. zápasov o práva slovenskej menšiny v Maďarsku.“² Ľudovít Jaroslav Hrdlička svoj život dožil v Bratislave, kde aj zomrel 19. septembra 1953. Pochovaný je v Cintoríne Slávičie údolie (sektor 16, hrob číslo 253).

2. Hrdličkove práce v archíve Krajanského múzea Matice slovenskej

Ako určitú zaujímavosť uvedme, že v Krajanskom múzeu Matice slovenskej sa vo fonde Maďarsko nachádza osem škatúľ archívnych dokumentov o Hrdličkovcoch. Sú to úradné i osobné dokumenty, literárne práce, fotografie, knihy, novinové výstrižky, články, listy, brožúry, pohľadnice, poznámky, drobná tlač, pracovné materiály, koncepty – spolu až 2993 jednotiek. V škatuli č. 1 je uložených 839 jednotiek, ktoré sa týkajú Karola Hrdličku a jeho syna Ľudovíta Jaroslava Hrdličku, ojedinele ďalších členov rodiny. V archívnom fonde Maďarsko – miestne dejiny pod evidenčným číslom 5789/97 je uložený rukopis Ľudovíta Jaroslava Hrdličku s názvom *Dejiny Komlóšanov* (monografia obce), ktorý napísal okolo roku 1949 v Československu.³ Viackrát sa v ňom odvoláva na svoj bazálny text *Spoved' a účtovanie exulanta*. Rukopis (*Dejiny Komlóšanov*) poskytuje viacero neznámych informácií a autorov pohľad na udalosti, osobnosti, pamiatky (ako biografické profily farárov, podrobný opis chrámu po umeleckej stránke, detailnú charakteristiku niektorých zvykov a obyčají). Je teda zrejmé, že si Hrdlička Slovenský Komlós a jeho obyvateľov obľúbil; cítil sa s nimi v spojení, aj keď už žil v Československu.

3. Intepretačná analýza Hrdličkovho diela *Spoved' a účtovanie exulanta*

Po skončení druhej svetovej vojny nadišiel čas, keď sa Ľudovít Jaroslav Hrdlička chcel vyspovedať po bratsky, úprimne, bez prekážok a obáv o svojom vzťahu k Dolnozemcom. Urobil to v diele *Spoved' a účtovanie exulanta*. Staví sa proti zlomyseľnému ohováraníu, prízvukuje svoju vernosť krajanom a s Božou pomocou chce podať (a tým zvečniť v akejsi mozaike) aj kus spoločnej dolnozemskej histórie. Hlásá konštantnosť ideálov, od ktorých sa, žiaľ, už mnohí odcudzili. Korienkou tohto procesu je absencia duchovného vodcu-farára-zástancu jazyka predkov. V jeho osobe sa má pritom sklbiť národnobuditeľská i jazykovo-obranná úloha dušpastiera. Hrdlička opisuje vlastné zvolenie a príchod do Slovenského Komlóša, pričom využíva cenné historické dáta i prívetivú charakteristiku miestneho ľudu. Konfrontuje pritom evanjelický Slovenský Komlós so všadeprítomnou maďarčinou. Je to vlastne hľadanie cesty mestečka k duchovnému (i naopak), akási podvedomá trajektória k pevnému dolnozemskému duchu. Ako príklad sa uvádza Hrdličkova rodná nadlacká cirkev, v ktorej dlho a blahodarne účinkoval jeho otec. Autor pritom opisuje neľahkú cestu voľby farára (vylúčenie pre vlasteneckú nespoľahlivosť, následné veto a jednohlasné

² KMEŤ, Miroslav: Ľudovít Jaroslav Hrdlička. In: *Historiografia dolnozemských Slovákov v prvej polovici 20. storočia*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 111.

³ O tom bližšie pozri: HAMRANOVÁ, Gabriela: Korešpondencia Hrdličkovcov v archíve Matice slovenskej (fond Krajanského múzea). In: *Úloha cirkvi v živote dolnozemských Slovákov*. Eds. I. M. Ambruš – P. Hlásnik – B. Unc. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2018, s. 118-121.

zvolenie). Je to dobová realita, v ktorej sa napriek zisťnosti táto udalosť stáva všenárodným víťazstvom Slovákov. Hrdličkova odhodlanosť spolupojovať so svojimi veriacimi však prináša určitú nádej pre zmysluplnejšie zajtrajšky.

Autor na základe vlastnej empirie uvádza stratifikáciu komlóskej evanjelickej cirkvi. Presne identifikuje rozkol medzi ľuďom a miestnou inteligenciou. Proces maďarizácie sa uplatňuje najmä pri inteligencii, ktorá sa postupne odcudzuje ľudu rečou i zmýšľaním. V rámci schopenia sa evanjelickej cirkvi však napreduje miestna kultúra: organizujú sa prednáškové večierky a ochotnícke divadlá. Významné slovenské rodiny sa národn(ostn)e prebúdzajú, a tak krok za krokom pomáhajú oživiť nielen dávne tradície, ale aj slovenskú chrámovú (pravú) vieru. Postupne žiadajú uplatnenie slovenčiny aj v cirkevných dokumentoch, čo je znakom určitej emancipácie. Vrchnosť však tieto úsilia pokladá za prehrešky proti maďarčine. Slováci sa však bránia, postupne získavajú nových spolupracovníkov (učiteľov, roľníkov). Je to vlastne náznak toho, že nezávisle od svojho sociálneho postavenia, Hrdlička sa usiloval povzniesť ľud nielen mravne, ale aj hmotne, privediac cirkevný zbor do poriadku i finančne, pomáhať prostredníctvom družstiev či parcelovaním veľkostatkov. Postupne sa tak spoločenské otázky stávajú cirkevno-politickými. Pričinením prvej svetovej vojny aj Hrdlička musel zasahovať do aktuálnej politiky.

Významným krokom spolupráce bolo organizovanie Roľníckej strany na Dolnej zemi. Autor zdôrazňuje potrebu spoločného postupu Slovákov, vytvorenie akejsi Národnej rady dolnozemsých Slovákov. Samozrejme, zo strany úradov prichádza naštrbenie vzťahov medzi Slovákami, ktoré vyvrcholila pri Hrdličkovom ohováraní, že nedrží s ľuďom. On sa tomu, prirodzene, bráni, pričom „... s ľuďom držať neznamená pochlebovať mu, ale znamená jeho túžby, žiadosti prijať za svoje, ich napomáhať, do života uvádzať, a to bez ohľadu na osoby zámožné alebo chudobné. Naše túžby a žiadosti boli a sú: žiť po svojsky, v duchu slovanskej a kresťanskej lásky po bratsky, aby každý mal kus chleba.“⁴ Autor pritom uvádza nielen výsmechy a nadávky vykorisťovateľov (hlúpi Slováci, zaostalí pobožní), ale aj osobné útoky (napríklad na slovenského kňaza). Jeho národnostná neochvejnosť sa konkretizuje aj tým, že odmieta ponúkanú dobre platenú spoluprácu so židmi a maďarónmi. Okrem iného: má byť postavený pred vojenský súd za to, že počas vojny jednoduchým rodnám vysvetľoval ich práva a exponoval sa proti militarizmu?

Na základe častých národnostných krívd sa vypracovali spoločné požiadavky Slovákov (teda už spomínané Memorandum), ktoré sa odovzdali vrchnosti v maďarčine i slovenčine. V tomto pamätnom spise sa uvádza presvedčenie, že nová vláda namiesto utlačovania a šliapania slobody uzná sebaurčovací právo a demokratické zásady. Slovákom sa pritom má umožniť aj osobná, sociálna, jazyková a náboženská sloboda. V texte sa uvádzajú aj ďalšie žiadosti: aby sa Slovenský Komlós stal okresným sídlom, aby nastal prídela pozemkov, aby sa vybudovala úzkokojálna hospodárska železnica, aby sa postavilo asi sto robotníckych domov. Nastolila sa pritom aj jazyková otázka: aby sa administratívnym jazykom súdництва a školstva stala slovenčina. Žiaľ, tieto prosby Komlósanov zapadli prachom, keď vláda o pár dní padla a nastúpil bolševický teror. Napriek tomu Slováci v békešskom regióne aj naďalej zostali politicky aktívni, keď napríklad odhlasovali slovensko-rumunské spojenectvo so žiadosťou pripojiť tamojšiu slovenskú oblasť k Rumunskému kráľovstvu. Hrdlička pritom považuje za dôležité utužiť sa na cirkevnom i kultúrnom poli. Vyslovuje

⁴ HRDLIČKA, Ludovít Jaroslav: Spoved' a účtovanie exulanta. In: *Spoved' a účtovanie exulanta*. Ed. K. E. Szudová. Békéšská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, s. 23.

sa za všestrannú spoluprácu s Rumunmi. Napriek sľubnému zdaru demarkačná čiara, rozdeľujúca dolnozemskej Slovákov až do troch krajín, bola vyhlásená za definitívnu. Tak sa vlastne tieto viacsmerne emancipačné úsilie zmarili.

Aj Hrdlička musel zo Slovenského Komlóša odísť – a to najmä z národnostných dôvodov. Je pritom zaujímavé, že miestnu situáciu sám považoval za nerozumnú, t. j. takú, ktorej chýba ochrana i Božia pomoc. Postupne hľadal bratov-Slovákov-evanjelikov, ktorí by mu vedeli ponúknuť pomoc pre cirkev i národ. Je to vlastne jeho dolnozemske postavenie, ktoré tak či onak konkretizoval počas celého svojho života. Po príchode do Československa prijal vedúce miesto v Ústrednom družstve, teda mal pracovnú pozíciu, ktorá mu aj naďalej dovoľovala venovať sa rôznym záležitostiam dolnozemskej Slovákov (napríklad prechodne umiestňovať, zhromažďovať, organizovať, pripravovať na isté funkcie dobrovoľných i nedobrovoľných emigrantov). Jeho práca je aj v tomto časopriestore charakterizovaná túžbou spoločovania sa (napríklad so Slovenskou ligou či neskorším vytvorením Kultúrnej jednoty Slovákov z Maďarska). V pozadí povojnových politických odmäkov Hrdlička nadviazal spoluprácu materskej krajiny a (najmä) Slovenského Komlóša, Békešskej Čaby a Nadlaku. Tieto dolnozemske slovenské centrá pritiahol k užšej spolupráci, prostredníctvom svojho úradu sa primerane staral o tamojšie dorast, poskytoval rôzne kurzy pre študentov, podporoval vysokoškolákov, teológov, juristov a učiteľov. Na margo pritom uveďme, že v nadlackských novinách občas uverejňoval pre dolno- i hornozemskej Slovákov orientačné a povzbudzujúce články. Táto spolupráca – v pozadí existencie a činnosti bratislavského Ústredného družstva – mala za cieľ ochraňovať všetkých zahraničných Slovákov, národne ich uvedomovať a byť im na pomoci (aj) pri emigrácii. Usilovali sa ich opatrovať kultúrne aj pomocou cirkví a spolku *Tranoscus*. Hrdlička sa však kriticky stavia ku konštantnej mentalite maďarských mocipánov, ktorej nepomohol ani všeobecný politický prevrat. Opäť ho obviňovali z vlastizrady a nevernosti k zboru, žiadali ho pozbaviť úradu a vyhlásiť za neschopného. Zakázali mu pritom všemožnú obranu, čím potvrdili svoju slovanofóbiu. Dosiahli tým zastrašovanie a rozpráchnutie komlóšskej evanjelickej cirkvi. Kritizovali Hrdličkovu snahu o slovenskú jednotu, mali výhrady voči usporadúvaniu ľudových zhromaždení, agitáciám a akýmisi ‚konšpiráciám‘. Postupne sa tak vykryštalizovala evidentná nezdolateľná predpojatosť voči Slovákom a ‚večný‘ hriech Hrdličku: ‚... že som priamo, hlasne a otvorene karhal a odsudzoval vtedajšiu šovinistickú politiku vtedajších maďarských vlád a politických strán a že som sa dožadoval rovnoprávnosti pre národnosť slovenskú, lebo v tejto rovnoprávnosti som videl spásu a silu a pevnosť nielen cirkví, ale aj celého štátu uhorského.‘⁵ Hrdlička pritom vyvrátil všetky obvinenia, dokazujúc i dokladujúc, že všetko, čo konal a podnikal, bolo v prospech svojho cirkevného zboru v pozadí jeho duchovného a hmotného povznesenia. Pri vyratúvaní svojich zásluh je celkom realistický, pričom verí v spravodlivosť. Berie však na vedomie úradné pokarhania, ktoré hodnotí ako zlomyseľné. Utiahne sa do úzadia, pracuje ako stredoškolský profesor. Postupne sa dostáva do ‚dolnozemskej konzulskej činnosti‘ ako podpredseda Ústredného družstva. V tejto funkcii – spolu so svojimi spolupracovníkmi – vypracuje významný dokument: Memorandum Slovákov z Maďarska, adresovaný – ako sme to už vyššie spomínali – predsedníctvu Zväzu národov v Ženeve. Na širšej ploche v ňom uvádza štatistiku, povahu a kultúrny stav Slovákov v Maďarsku, ich boje a utrpenia pred prevratom a po ňom, resp. rôzne smutné výsledky,

⁵ HRDLIČKA, Ludovít Jaroslav: Spoved' a účtovanie exulanta. In: *Spoved' a účtovanie exulanta*. Ed. K. E. Szudová. Békéšská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, s. 40.

týkajúce sa dolnozemských Slovákov. Popritom opisuje aj spôsob možnej pomoci pri konkretizácii rôznorodých oblastí národnostných práv. Jeho širšie uznanie podopiera aj fakt, že bol pozvaný, aby prednášal na svetovej medzicirkevnej konferencii. Aj na nej propagoval všestranné túžby dolnozemských Slovákov (pred anglickými, rakúskymi, maďarskými a československými delegátmi). Bola to nielen sťažnosť, ale aj akýsi „útok“ Slováka, ktorý svoje úprimné slová adresoval najmä tým Nemaďarom, ktorí si ich chceli zmysluplne vypočúť (písal sa rok 1924). Podľa jeho myšlienok by bolo dôležitým medzníkom prinútenie maďarských vrchností, aby dodržiavali medzinárodné cirkevné záväzky. Žiaľ, drsná politika opäť zaúradovala, v Maďarsku nenastala náprava.

Kritizuje sa pritom aj absencia slovenských spolkov či organizácií dolnozemských Slovákov v Maďarsku. Chýbajú časopisy i školy – a tak vlastné zastúpenia. Slovenská menšina v Maďarsku pritom chce byť verná štátu, nepolitizuje, nežiada revíziu hraníc, ale prehodnotenie domácej menšinovej praxe. Prinieslo by to výrazné zmierenie medzi národmi i národnosťami stredoeurópskeho priestoru. Hrdlička neustále hľadá cesty a spôsoby ako vzbudiť záujem o Dolnozemcov v Československu. Je preto potrebné aj stamodtiaľ zabezpečiť svojský život, resp. zakladať cirkevné a politické obce života. Vyjadruje sa, že dolnozemska Slovač je vôbec veľmi vhodným kolonizačným zoskupením. Aj z toho dôvodu poukazuje na možnosť rekolonizácie zo strany Československa i Maďarska. Pri tomto probléme otvára aj otázku jazykovej obrany bibličtiny, ktorú pokladá za vznešenú a tradičnú. Je nenahraditeľná, milá a potrebná na posilnenie v jej blahodarnej funkcii aj pomocou ľubozvučnej modernej slovenčiny. Aj vďaka týmto úsiliam Hrdlička dokazuje, že sa nestal nájomníkom cudzích mocností, ba zostal verný svojim Dolnozemcom, Slovákom, ľuďom. Každého Slováka pozýva po druhej vojne do obnoveného Československa, veď nová vlasť potrebuje verných, neodcudzených Slovákov, takých, ktorým verí aj republika. Takých, ktorí si neustále chcú vymáhať svoje národné, sociálne a kultúrne práva. Takých, ktorí si plne uvedomujú, že len vďaka nim môže pretrvať pestrosť v tomto búrlivom kúte starého kontinentu.

Eudovít Jaroslav Hrdlička svojou rôznorodou činnosťou a svojím pozitívnym vzťahom k zemi a slovenskému obyvateľstvu zanechal na Dolnej zemi jasnú stopu. Jeho činy tak jednoznačne smerovali aj k zlepšeniu situácie dolnozemských Slovákov

Alternatívne dramatické formy vojvodinských Slovákov ako predmet záujmu slovenskej teatrológie

Mgr. art. RADOVAN MICHALOV

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, externý doktorand v odbore Umenovedné štúdiá

Alternative dramatic forms of Vojvodina Slovaks as a subject of interest in Slovak theatrology

Abstract: The paper tries to answer the question of whether the Slovak Vojvodina theater phenomenon (mature dramatic writing and high-quality productions that were performed regularly since 1866) has also become the subject of theatrical analyzes in Slovakia, or whether it has received an adequate description, interpretation and assessments in a national cultural context. A model example of the analysis is the work of the leading Slovak playwright Vladimír Hurban Vladimírov (1994 – 1950), who studied in Vienna at the beginning of the 20th century and adopted modernist poetics. However, due to the fact that he lived in a Slovak environment in Vojvodina, he was unable to establish himself as an author, nor did his works resonate more deeply in a theatrical or theatrological context: there were not enough experts in Slovak culture at that time, nor a mature theatrical life that could critically reflect on his work. A similar situation can also be registered on the schedule of Slovak directors from Vojvodina, who also worked in Slovakia (Ľuboslav Majera, Miroslav Benka), or created only in the Slovak environment in Vojvodina (Tomáš Hriešik), who brought significant elements of Western postmodernist poetics, but in Slovakia the productions did not have a wider resonance. These creators have only received a certain satisfaction in recent times - partly due to the cultural workers who come from Vojvodina and are able to create current artistic and theatrical events in Slovakia.

Keywords: alternative theater, modernity, postmodernity, Vladimír Hurban Vladimírov, Slovak Vojvodina context

Dramatické umenie patrí v prostredí národného života vojvodinských Slovákov k jednému zo základných pilierov udržiavania umeleckej činnosti a tým aj k uchovávaniu ich národnej a kultúrnej identity. Ako je známe, silu dramatického umenia si všimli už prví novovekí divadelníci v časoch renesancie a táto sila sa stala akousi hybnou silou aj na presadzovanie najrozličnejších ideí a mimoumeleckých, ako aj mimoestetických cieľov. Prostredníctvom divadla už v časoch renesancie sa výrazne presadzovali aj náboženské a cirkevné myšlienky, takže už od 16. storočia sme svedkami zápasu medzi tzv. protestantským divadlom, založeným na kráse slova a jezuitským

divadlom, ktoré okrem ideovej, respektíve náboženskej zložky, často využívalo aj rozličné scénické zázraky, čím prispievalo k obohacovaniu javiskovej techniky. Do takto rozbehnutého vývinu divadla a dramatického umenia sa následne dostávali aj ďalšie obdobia a umelecké smery: v 18. storočí práve divadlo a dráma prispievali k silneniu protifeudálnych nálad, ktoré kulminovali vo veľkej francúzskej buržoáznej revolúcii a nasledujúce, 19. storočie prinášalo myšlienky slobody národov, ich emancipáciu, ako aj nastolenie ďalších romantických ideí.

Inak to nebolo ani v slovenskom národnom prostredí. Štúrovci si veľmi dobre uvedomovali silu tohto umenia a práve prostredníctvom divadla sa snažili šíriť idey o potrebe aktívnejšieho národného účinkovania a boja za vlastné národné práva - ako na Slovensku – tak aj v slovenských enklávach mimo tzv. starej vlasti. Ako je známe práve z týchto prvotne štúrovských národných iniciatív sa aj v prostredí vojvodinských Slovákov začali hrať prvé divadelné predstavenia: od roku 1866 a potom dlhé roky, ktoré nasledovali, v tomto ohľade Petrovec bol jediným centrom, kde sa slovenské divadlo pravidelne hralo. Keď si uvedomíme, že takúto tradíciu na Slovensku má nie veľa prostredí – nemalo by prekvapovať, že práve dramatické umenia sa stali jedným z hlavných pilierov a výstavnou skriňou nielen kultúrnej aktivity vojvodinských Slovákov, ale aj druhom umenia, ktoré dosahovalo najvyššie umelecké méty - ako v niekdajšom juhoslovanskom a neskoršom srbskom prostredí, tak aj v kontexte konfrontácie s divadelnými dosahmi na Slovensku. V posledných desaťročiach 20. storočia a na prelome milénii, slovenské vojvodinské divadlo sa dokázalo dostať k tak vysokým méтам, že sa stalo reflektovaným fenoménom – hlavne v juhoslovanskom prostredí.

Tento príspevok sa snaží zodpovedať na otázku či sa tento slovenský vojvodinský divadelný fenomén stal aj predmetom teatrologických analýz na Slovensku, respektíve, či sa mu dostalo primeraného opisu, interpretácie a hodnotenia v tzv. starej vlasti.

Už z takto sugestívne nastoleného problému akosi implicitne sa črtá odpoveď, že tá odozva nebola primeraná. A našou tézou je, že skutočne táto reflexia odborných teatrologických kruhov zo Slovenska chýba. Ale pokúsme sa pozrieť na tento problém v jeho genéze a možnej kauzálnej nadväznosti.

Do roku 1918, teda do okamihu kým vojvodinskí Slováci boli súčasťou jednotnej slovenskej kultúry, akurát geograficky rozdelenej na krajinu pod Tatrami a južné oblasti Uhorska, informácie o divadelnom živote vojvodinských Slovákov nechýbali ani v slovenskej tlači. Od prvého predstavenia, ktoré sa zahrlo v Petrovci 27. augusta 1866 a o čom informoval časopis *Sokol* 21. októbra 1866, v slovenskej tlači, vydávanej na Slovensku, nechýbali informácie o divadelnom živote petrovských ochotníkov – neskôr aj o divadelných počinoch v ďalších slovenských obciach na Dolnej zemi. Situácia sa začala meniť po prevrate roku 1918: informácií tohto typu ubúdalo.

No v tomto období sa objavil jeden iný fenomén, ktorý ešte nástojčivejšie a pálčivejšie zasahuje do témy tohto príspevku. Tým fenoménom je jeden z najväčších slovenských dramatikov – Vladimír Hurban Vladimírov, známy aj pod pseudonymom VHV¹ (1884 – 1950). Vari žiaden zo slovenských dramatikov nebol tak naklonený alternatívnym dramatickým formám, ako práve VHV. Ako je známe, VHV vyrastal na bohatej skúsenosti, ktorú mal v sebe z návštev divadelných predstavení v mestskom prostredí Belehradu a Nového Sadu, neskôr počas gymnaziálnych štúdií

¹ Analytickejší kontext osobnosti a diela Vladimíra Hurbana Vladimírova vid' : BABIAK, Michal: *Anabáza*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011.

v Záhrebe, no najviac na neho vplýval bohatý umelecký a divadelný život Viedne, kde študoval evanjelickú teológiu. Nič na mladého Hurbana tak silno nezapôsobilo a neformovalo jeho umelecké, divadelné, estetické a zrejme aj svetonázorové cítenie, ako stretnutie s európskou modernou, jej viacerými smermi, ktoré na vlastné oči videl, zažil a precítil vo Viedni. Už od začiatku 20. storočia mladý Hurban uverejňuje svoje prvé hry, ktoré sú v rozhodujúcej miere poznačené vplyvmi impresionizmu (*Keď sa schladí*, 1904), symbolizmu (*Boj*, 1907) a expresionizmu (*Vianoce*, 1904). V období medzi dvomi svetovými vojnami VHV sa ešte výraznejšie hlási k poetike expresionizmu a uverejňuje niekoľko svojich hier, ktoré sú aj dnes vnímané ako najvýraznejšie príklady dramatického expresionizmu, respektíve modernizmu: *Keď vejú jarné víchry*, *S.O.S.* (1923), *Homo sapiens* (1924), neskôr *Zámka škripí* (1941).

Fenomén Vladimíra Hurbana Vladimírova aj z dnešnej perspektívy sa javí ako čosi výnimočné: v časoch, keď na Slovensku vládol neskorý romantizmus, hlavne vďaka hrám Ferka Urbánka a len stále nesmelo sa udomácňoval realizmus v hrách Jozefa Gregora Tajovského, mladý VHV prináša poetiku, ktorá je voči hlavnej línii dramatického a divadelného života na Slovensku – alternatívna. Uverejňuje hry, ktoré, podobne ako pri každom alternatívnom prúde umenia si dokážu nájsť len málopočetného a informovaného diváka. A takých, ako vieme na začiatku 20. storočia na Slovensku nebolo – vysokovzdelanú a rozhladenú slovenskú inteligenciu, ktorá by v tomto období dokázala reflektovať európsku umeleckú modernu, bolo možné spočítať na prstoch jednej ruky. To znamená, že v slovenskom prostredí sme ani nemali umeleckú kritiku, ktorá by reflektovala tento Hurbanov modernistický opus. V časoch, keď slovenský národ zažíval najtvrdší odnárodňovací tlak, nebol čas na nijakú umeleckú alternatívu. Videl a presadzoval to aj mladého Hurbana strýko, Svetozár Hurban Vajanský a tzv. martinské centrum, ktorému sa ako reálnejšia zdala byť línia kultúrneho konzervativizmu: to znamená zotrvať na línii národného romantizmu, tradicionalizmu a izolacionizmu a vyčkať národno-politické oslobodenie. Až po ňom, ako sa domnievalo toto krídlo národného hnutia, bude čas na experimenty a alternatívne umenie. Po prevrate roku 1918 a vzniku Československej republiky, čo bolo vnímané ako národné oslobodenie, situácia sa zmenila – znova v neprospech VHV: slovenského divadelného života sa zmocnili kruhy, ktoré boli koncentrované v Bratislave a VHV, vďaka tomu, že zostal v Starej Pazove vo Vojvodine, sa dostal na margíny divadelného života – a tým na margíny záujmu sa dostali aj jeho drámy. Z jeho kvalitného dramatického opusu sa sporadicky na Slovensku (vrátane prvej národnej divadelnej scény – Slovenského národného divadla) uvádzali iba hry, ktoré boli blízke realistickej poetike: *Záveje*, *Zem*, *Milica Nikoličová*, *Či poznáte môjho synovca* a jeho dramatisácia Kalinčiakovej *Reštavrácie* (od 70. rokov bola vo viacerých slovenských profesionálnych divadlách, vrátane SND v Bratislave úspešne inscenovaná už iba jeho expresionistická hra *Zámka škripí*). Po jeho spomínanom alternatívnom dramatickom opuse zo začiatku 20. storočia, v slovenskom profesionálnom divadle na Slovensku, nikdy nikto nesiahol. Doteraz! Jedinými výnimkami sú jeho krátke modernistické hry – impresionistická *Keď sa schladí* a symbolistická *Boj*, v réžii Michala Babiaka, ktoré boli inscenované v Spišskom divadle v Spišskej Novej Vsi roku 2019. Jediný, kto jeho alternatívne dramatické snahy podporoval, bol významný slovenský estetik a filológ Štefan Krčméry, ktorý zastával aj post šéfredaktora Slovenských pohľadov, kde VHV svoje expresionistické hry aj uverejnil. No, aby tragédia Vladimíra Hurbana Vladimírova bola dokonaná – ako je známe, Krčméry dušene onemocnel, bol odsunutý a izolovaný od verejného života, čím aj VHV stratil svoju jedínú oporu v teatrologickom svete na Slovensku.

Istá satisfakcia VHV-mu presa len ako by sa dostávala – a to nielen prostredníctvom inscenovania jeho modernistických hier v Spišskom divadle, o čom bola reč: jeho poetiku do istej miery objasňoval a interpretoval jeden z najvýznamnejších slovenských literárnych vedcov, ktorý sa etabloval aj ako významný teatroológ, divadelný kritik a potom aj dramaturg Slovenského národného divadla – akademik Andrej Mráz, inak petrovský rodák. Svojim zásadným estetickým programom z 30. rokov 20. storočia priniesol nový svieži moderný vietor do slovenského divadelníctva, v ktorom nabádal aj na tvorivý dialóg so svetovou dramatikou, kde nemohol obísť tak významnú osobnosť ako je VHV. Po druhej svetovej vojne významnú pozornosť dramatickému dielu VHV venovali najmä dvaja slovenskí teatroológovia – Július Pašteka a Ladislav Čavojský (častočne aj Pavol Palkovič), ktorí sa viacej zamerali na líniu jeho tvorby, ktorá bola výraznejšie prítomná na slovenských javiskách, to znamená tú, ktorá sa nesie v realistickom duchu, a čiastočne aj na tú druhú, alternatívnu - modernistickú líniu.

K tejto línii satisfakcie pre VHV je možné priradiť ešte aj najnovšie *Dejiny slovenskej drámy 20. storočia*, ktoré vyšli ako syntetické dielo autorského kolektívu pod vedením významného slovenského teatrológa Vladimíra Štefka. Autorom kapitoly o VHV je Michal Babiak, rodom z vojvodinského Kulpína; druhou takouto syntézou sú monumentálne *Dejiny slovenského divadla*, ktorú takisto pripravil autorský kolektív na čele s profesorom Štefkom. Obidve tieto syntézy vyšli v Divadelnom ústave v Bratislave, na čele ktorého je Vladislava Fekete, rodom z Petrovca. Tieto údaje o pôvode neuvádzam náhodou: v kontexte témy, ktorú reflektujem je viac ako signifikantné, že o najvýznamnejšom predstaviteľovi slovenskej alternatívnej dramatickej scény, Vladimírovi Hurbanovi Vladimírovovi, písali a o jeho propagáciu sa na Slovensku zaslúžili jeho rodáci – vojvodinskí Slováci: Mráz, Babiak, Fekete. Je to niečo, čo na celú problematiku vrhá trochu iné svetlo, aké sa možno na prvý pohľad javí: VHV bol teda analyzovaný a interpretovaný aj zo strany slovenskej teatrologie a jeho alternatívny dramatický opus si našiel cestu aj na slovenské profesionálne scény – ale za cenu, že aktérmi týchto aktivít boli v značnej miere nie teatroológovia a režiséri zo Slovenska, ale jeho rodáci z Vojvodiny – čo celej veci dáva tak trochu trpkú príchuť.

Nastoluje sa otázka: vnímame na Slovensku Vladimíra Hurbana Vladimírova ako súčasť našej divadelnej tradície, je dostatočne etablovaný v našom vedomí a našej kultúrnej pamäti, alebo je to stále jav okrajový, nedostatočne objasnený a nedostatočne prítomný v našom povedomí?

Fenomén Vladimíra Hurbana Vladimírova je priam paradigmou všetkých neskorších javov, ktoré sa odohrali na našom divadelnom nebi. Svojou orientáciou na západnú kultúru, juhoslovenské prostredie a tým aj juhoslovenskí Slováci mali možnosť prísť do kontaktu s výnimočnými dielami, ktoré sa od 60. rokov realizovali na divadelnom pláne. Toto obdobie, známe ako postmoderná kultúra prinieslo celý rad diel, osobností a inscenácií, ktoré sú dodnes vnímané ako výnimočné počiny v kontexte slovenského divadelníctva. Spomeňme len niekoľko príkladov: prvý slovenský vojvodinský režisér, Ľuboslav Majera (1951), ktorý síce vyštudoval na bratislavskej VŠMU, no po štúdiách sa vrátil do rodného Petrovca a vojvodinského prostredia, významne zasiahol do vývinu divadelníctva v nadnárodných rámcoch. Jeho réžie, poznačené najmodernejšími svetovými vplyvmi od konca 70. rokov boli akýmsi majákom pre slovenské vojvodinské divadlo, ale aj širší juhoslovenský kontext. Majera má aj celý rad réžií v profesionálnych divadlách na Slovensku, v ktorých uplatňoval postmodernistické postupy, s ktorými sa oboznámil v juhoslovenskom prostredí, no tieto poetické postupy sa nestretli s výraznejším ohlasom u slovenskej divadelnej kritiky, ani slovenskej teatrologie.

Podobný osud mali aj réžie ďalšieho profesionálneho slovenského vojvodinského režiséra, Miroslava Benku (1956), ktorý na začiatku 90. rokov pôsobil ako interný režisér Mestského divadla v Žiline; tu režíroval niekoľko veľmi zaujímavých alternatívnych projektov – na hranici nonverbálneho, pohybového a tanečného divadla.

Inscenácia hry Petra Weisa *Marat/Sade* v réžii slovenského vojvodinského režiséra Tomáša Hriešika (1956 – 1993), ktorú realizoval v rodnej Kovačici, vzbudila na Scénickej žatve v Martine roku 1990 poriadny rozruch, už aj tým, že triafala priamo do čierneho otázkami, ktoré sa začali objavovať po „nežnej revolúcii“ a svojou odvážnou alternatívnou scénickou poetikou bola ohromujúcou inováciou. Táto inscenácia, spolu s inscenáciami *Citátum A*, rovnako v Hriešikovej réžii a *Nevestou hól'* v réžii Michala Babiaka boli súčasťou projektu *Postmoderna v divadle juhoslovenských Slovákov*, ktorý sa realizoval roku 1990 priamo v Bratislave. Kovačický a kulpínsky súbor priniesli na Slovensko časť zo svojich alternatívnych divadelných projektov, ktoré stáli v najužšej rezonancii s aktuálnymi svetovými dramatickými a divadelnými trendmi – bohužiaľ ohlas na tento projekt zostal takmer nulový: o celej akcii informoval iba jeden novovzniknutý mládežnícky časopis, ktorý v nasledujúcom roku zanikol.

O čosi priaznivejšieho osudu sa dostalo alternatívnemu projektu Michala Babiaka pod názvom *Vlkolak*, ktorý realizoval s divadelným súborom *Gesto*, ktorý vznikol z iniciatívy a ponovembrového nadšenia univerzitných pedagógov Marty Botíkovej, Laca Mlynku a Michala Babiaka. Tento nonverbálny pohybovo-tanečný projekt z roku 1997 sa dostal do pozornosti porotcov z kontextu amatérskeho a alternatívneho divadla a reprezentoval Slovensko na Svetovom festivale amatérskeho divadla v Monte Carle. Umeleckým selektorom toho ročníka festivalu bol hollywoodsky herec Clint Eastwood. Snáď ani netreba zdôrazňovať, že slovenská teatrológia sa tomuto projektu nevenovala – až na niekoľko reflexií z pera slovenských estetikov Viliama Marčoka a Karola Horáka.

A tu vidíme istú paralelu medzi dramatickou situáciou s VHV a divadelno-inscenačnou praxou z 90. rokov: tak ako na začiatku 20. storočia v slovenskom kultúrnom kontexte sme nemali erudovaných kritikov a estetikov, ktorí by dokázali reflektovať modernistické texty VHV, ktoré boli alternatívou pre Urbánkov dramatický neoromantizmus a Tajovského realizmus, rovnako tak na konci toho istého storočia na Slovensku sme nemali erudovaných divadelných kritikov, ktorí by dokázali opísať, analyzovať a interpretovať postmodernistické réžie slovenských vojvodinských režisérov – ani tie, ktoré realizovali na Slovensku a už vôbec nie tie, ktoré sa udiali vo Vojvodine. – Ved': komu a prečo by sa tam chcelo ísť?!

Zrejme si ani neuvedomujeme, že tu na Slovensku, týmto vlašným postojom voči slovenskému vojvodinskému divadelníctvu nielenže uberáme na entuziazme tamojším divadelným tvorcom, ale – a to je ešte tragickejšie – ochudobňujeme seba a slovenské divadelníctvo ako také o nezanedbateľný rozmer jeho dosahov a úspechov.

A tento náš nezájum nie je nič iné ako hybris, čo v kontexte starogréckych kategórií je pýcha a tým aj tragické previnenie. Čaká nás už len trest.

Použitá literatúra:

BABIÁK, Michal: *Anabáza*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011.

ČAVOJSKÝ, Ladislav: Moderný dramatik zo Starej Pazovy. In: *Nový život* (Nový Sad, Srbsko), 22, 1970, č. 3, s. 248-260.

PALKOVIČ, Pavol: Paradoxy VHV. In: *Vladimír Hurban Vladimírov. Hry*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 251-281.

PAŠTEKA, Július: *Slovenská dramatika v epoche realizmu*. Bratislava : Tatran, 1990.

PAŠTEKA, Július: Vladimír Hurban Vladimírov a dramatické moderna. In: *Vladimír Hurban Vladimírov tvorca modernej slovenskej drámy*. Nový Sad : Obzor, 1988, s. 49-77.

Ján Vedoslav Bysterský – zabudnutá osobnosť vojvodinských Slovákov

Mgr. KATARÍNA MOSNÁKOVÁ BAGLAŠOVÁ

Slovenský kultúrny klub v Srbsku, Báčsky Petrovec

Ján Vedoslav Bysterský - a forgotten personality of the Slovaks of Vojvodina

Abstract: An evangelical pastor, teacher, national revivalist, translator, poet, last but not least, the organizer of Ľudovít Štúr's movement. Ján Vedoslav Bysterský (1814 – 1871) was also active among Slovaks in the Dolná zem (Lower Lands in Austro-Hungarian Monarchy). In older Slovak literature, the trace of his life and work disappears after he left for the village of Šándorf (today Jánošík) in present-day Serbia. However, in the extensive literature, as well as in the history of the Slovak culture in Vojvodina, he remained completely unnoticed as a personage. This paper article tries to revive the memory of Ján Bysterský and for the first time to map what he left behind at his permanent workplace in Jánošík.

Keywords: Ján Bysterský, historical figure, Slovaks of Vojvodina, Jánošík

V roku osláv 200. výročia príchodu Slovákov do Jánošíka nám prináleží posvietiť si na život a dielo národnokultúrneho dejateľa, štúrovca, veršovníka a evanjelického farára Jána Bysterského, ktorý v tejto južnobanátskej dedine pôsobil takmer 25. rokov a tu bol aj pochovaný. Napriek pozoruhodným obrodenecko-organizačným aktivitám, ale aj nepatrnej (no nie menej významnej) literárnej činnosti, v staršej slovenskej vojvodinskej literatúre, dokonca i v kultúrnych dejinách vojvodinských Slovákov zostal nepovšimnutý. Jeho hrobka v Jánošíku, žiaľbohu, nie je zachovaná a doposiaľ neexistovala ani len pamätná tabuľa, ktorá by nasvedčovala, že takáto osobnosť v tomto prostredí pôsobila. Avšak korešpondenčné listy, publikované básne, rukopisy a príspevky zachované v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine, tiež v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice, ako aj po dlhých rokoch objavená šándorská kronika evanjelického farára Adolfa Kernúcha, nám umožňujú vytvoriť aspoň základný obraz o tejto osobnosti vojvodinských Slovákov.

Na to, že sa o Jánovi Bysterskom dodnes u nás málo písalo, možno vplývalo aj to, že si ho niektorí bádatelia (aj na Slovensku) pletli s evanjelickým farárom s rovnakým menom, pôsobiacim tiež na Dolnej zemi v približnom čase, ako Bysterský v Jánošíku. Tento druhý Ján Bysterský bol zo Senice (1817 – 1867), po štúdiách v Bratislave pôsobil ako učiteľ v Novom Sade a od roku 1849 bol vysvätený za farára v Starom Keri (dnes Zmajevo), kde pôsobil až do smrti. Viac o tom sa možno dozvedieť vo vedeckej štúdii autora Jozefa Ambruša, ktorý podrobne rozoberal splynutie dvoch osôb v jednom mene, ktoré sa udialo v odbornej literatúre, dokonca i u J. V. Ormisa. Podobne

splývanie biografických údajov nachádzame aj v poznámkovom materiály Ivana Staneka, ktorý je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine. Na tento „chaos v doterajšej literatúre“ upozorňuje aj dr. Alexander Šimkovič, CSc. z Ústavu slovenskej literatúry SAV v liste, ktorý v roku 1971 poslal na farský úrad do Jánošíka pri príležitosti prípravy Slovníka slovenskej literatúry¹. Odvtedy však prešlo celé jedno polstoročie, základné bibliografické údaje bádatelia na Slovensku rozlúštili, no medzi vojvodinskými Slovákami Ján Bysterský zostal zabudnutý.

Ján Bysterský sa narodil 24. júna 1814 vo Veľkom Bysterci (dnes časť Dolného Kubína), v rodine otca Jána roľníka (podľa údaju z bratislavskej matriky remeselník) a matky Márii, rod. Horemusovej. Prvých šesť tried základnej školy skončil v rodisku a potom dva roky chodil do školy v Kežmarku, kde si osvojil latinčinu a nemčinu. Aby sa zdokonalil v maďarčine, v rokoch 1829 – 1831 sa školil v Šajovskom Gemeri (dnes Gemer). Napriek vážnym zdravotným ťažkostiam sa mu podarilo školu ukončiť a následne sa zapísať na kežmarské evanjelické lýceum, kde študoval štyri roky (1831 – 1835). Keďže pokladal za dôležité vzdelávať sa aj v materinskom jazyku, v roku 1836 začal študovať teológiu v Bratislave. Po skončení druhého ročníka nastúpil Bysterský v septembri roku 1837 na miesto vychovávateľa v Oravskom Podzámku. Tu si usporil peniaze na štúdium v Halle, kde sa na univerzitu zapísal 28. septembra 1840.²

Z korešpondenčných listov, ktoré Bysterský písal v rokoch 1836 – 1845, zisťujeme, že sa počas študentských čias v Bratislave a Halle často stretával so Srbmi – vydavateľmi, literátmi a študentmi. Počas prázdnin roku 1836 Bysterský prvýkrát navštívil dolnozemsých Slovákov a o tejto ceste svojmu priateľovi Ctibohovi Zochovi (Timotejovi Cochiusovi) napísal nasledovne: *„Právě som dnes dva týdne do Přešporku vkročil, motav se bez přestání mezi dolnozemskými Slováky. Tu sem začasto na všeky odporosti, na horko, na dalekost cesty, ba i na starání se o bezpečnost zapomnel, an sem všudy, kamkoli se obrátě, našich milých Slovákú, nalezel. Nebo počna od Peště až po samou a odtud přez Pančovu a Banát opět do Pěšte kráčel sem takměř nepřetrženě mezi Slovany, vyjmouc některé osady a města, větší částkou Němci a Srby obydlené. Oběcný lid náš stále se své mluvy přidrží, ba začasto sem slyšel jeho urážení se na to násilné vtiskání magyarských kázní do chrámu paně, kde prý když magyarsky zpíváno bývá a nápěv na slovenskou píseň se hodí, Slováci slovenský text spívají, po čemž, když kázano býti má, domů se ubírají. Totě jest násilí a sužení! Škoda, že tamější seniory jsou magyarsčinu omámamění, vyjme banátskeho.“*³

Po návrate z Halle Bysterský bol vychovávateľom v rodine Lehotských v Ráztokách a koncom júna 1843 ho pozvali za kaplána po Hurbanovi na Brezovú pod Brádlom. Bysterský tam aj odišiel, no kvôli zdravotným ťažkostiam sa miesta musel vzdať. V rokoch 1844 – 1846 bol kaplánom v Liptovskom Mikuláši u Michala Miloslava Hodžu, ktorý o ňom povedal, že je „výborne učený a jeho známosti, zvlášte ve filozofických vedách sú znamenité“.⁴ Potom opäť krátko učiteľoval a napokon 25. júna roku 1847 prijal pozvanie za evanjelického farára do Šándorfalvy (dnes Jánošík), kde sa natrvalo usadil. Prvých šesť rokov tu zastaval aj funkciu učiteľa. Zomrel 30. apríla

¹ List je uložený v rámci materiálu Šándorskej kroniky v Ústrednom archíve SECAV v Starej Pazove.

² Biografické údaje čerpáme zo štúdie Dvaja Jánovia Bysterskí, Biografického slovníka a poznámkového materiálu Ivana Staneka uloženého v Literárnom archíve SNK. (Kolektív autorov: Biografický lexikón Slovenska I. A – B. Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav. Martin 2002.)

³ AMBRUŠ, Jozef: Dvaja Jánovia Bysterskí. In: *Literárny archív*, 14. Matica slovenská, Martin 1979. s. 175.

⁴ AMBRUŠ, Dvaja Jánovia Bysterskí, s. 196.

1871 v Jánošíku a 2. mája ho pochovali na „starom“ cintoríne. Náhrobný kameň sa po rekonštrukcii cintorína nezachoval.

Národnobuditeľské a organizačné aktivity Jána Bysterského sa prejavili ešte počas štúdií v Bratislave, kde sa naplno zapojil do študentského obrodeneckého hnutia. Patril k mladej generácii slovenskej inteligencie združenej okolo Ľudovíta Štúra, ktorá bola presvedčená, že iba späť s národnými tradíciami a historickým odkazom slávnych epoch dejín je cestou k pozdvihnutiu národnej identity a zaujatiu dôstojného miesta medzi národmi Európy. S tým presvedčením sa Ján Bysterský zapojil do štúrovskej Spoločnosti československej, kde bol aktívny činiteľ a funkcionár. Dňa 24. apríla 1836 prijal pozvanie Ľudovíta Štúra a zúčastnil sa pamätného výstupu na Devín, kde si zvolil slovanské meno Vedoslav.

V lete 1836 cestoval Bysterský na Dolnú zem a po návrate na mimoriadnom zasadnutí Spoločnosti predniesol životopis zosnulého Karola Drahotína Prjekopu. Po reorganizácii Spoločnosti bol vo výbore najprv účtovníkom a neskôr prvým tajomníkom. Po zrušení Spoločnosti (1837) zastával funkciu zapisovateľa tzv. výkonných hodín v Ústave.

Od roku 1844 bol Ján Bysterský člen Tarína, kde pracoval v odbore estetiky, filozofie a pedagogiky (Kolektív autorov: Biografický lexikón Slovenska). Na prvom zasadnutí ho poverili na spoluprácu na príprave deklamovaniek pre školy a v auguste roku 1845 sa ujal prekladu „daktorie francúzske novelly a Medňanského povesi z uhorskej predešlosti“.⁵

Ján Bysterský bol aj literárne činný. V rukopise Výbore prác Společnosti česko-slovenské sú zapísané jeho epigramy a básne Nádeje, ktoré vznikli v roku 1832. Okrem toho napísal aj oslavné básne na F. Palackého a J. Lelewela. Tieto vznikli v roku 1836 pri príležitosti prípravy rukopisu zborníka *City vděčnosti* a publikované boli v edícii *City vděčnosti mladých synů Slovenska* v roku 1959. Rukopis básne *Na Lelewela* je uložený v Literárnom archíve SNK v Martine, kde sa uchováva aj *Óda, již k Slavobratrum a Společnosti Česko-slovenské*, ktorú Bysterský napísal v roku 1837 ako reakciu na zanikajúcu Spoločnosť československú.

Naděje

S usměchem osloněná hebkýma křídla naděj
Po vznešeném kraji tom, kde upírá své zraky zemšťan,
Sem tam poletujíc měňavé hned zmizne u výše,
Hned zas zamračeným nížinám zableskne papršky,
Zvolna a na drobné zhlídá dolu lidstvo, a jak s ním
Štěstěna pohrává, když v žertech rozkochaná jest. –
O boženo spanilá človečenstva! vyhasne-li někdy
Blesk přemilostný ten, do něhožs' svou ukryla něžnost
A zvědavým nám sva zastínila sídla si kolkol.
Jen jako přes bělavé obláčky slunko vykukna
Rozveselí doliny, květné pole, louky, pahrbky,

⁵ AMBRUŠ, Dvaja Jánovia Bysterskí, s. 173.

Když živel ohromný trudným rykem oblohu třískat
A vniveč obrátit váha stvoreníčko pozemské:
Okřeje tak zmorený pozorem Tebe šetře si bídník,
Tak zbědovan jsa rmutem nabere zmužilosti řekovské,
Z hůry bleďa mu-li jen jen úfnosti se zarděla záře.
Pružným rychle Junák chvatá krokem, už mu na blíže
Hojná zda se kořist, náramná touha ho souží,
V nádrach plápolavý dme se kouř, studné oko jiskří
V zápalú čím najskůr pravickou sáhnouti po věnci.
Náděje ty ctiteli! vroucnější, než se nadáš sám,
Tvé blaho Jí se kořit, Jí vzývati rozkoše vypliv.
Buď pak i podvodnou znivočí tu i tam sliby šálbou
A zklamané ponechá klátit se na rozpaku mysly,
Kam se podít, jakovou, netušící, stezku nastoupit.
V rouchu tam ozdobném žištěné srdce výhoda láka;
Vábí krása jinam, pak v tou stranu skutky hrdinské;
Onde se rozlívá lichotící hluk radovánek.
Náděje vševládná! zvěř jí sobě, tuť na nebeském
Octneš se klenutí, trpitícím se lkat okrškům
Nad nelibý osudem tobě práno, však nezapomni,
Snadno nohům třesavým, že se kluzká podloha vymkne.
V tom jako sosna dutých povyroستla vzhůru na kopcech,
Když jí zhubce boky z každé strany silně podetne,
Na pravo neb na levo s rachotem náramně se kací:
Rovně tak ukrutným překoten osudu k zemi soudem,
Jestli se více nadáš, padneš, než rozvaha káže.

Nápisy

1. Nechtní

Tento nechut v jídlech, tam ten v řeči stejně nachází:
Vkus mav onen, pokazil, tento ho ještě neměl.

2. Válka

Tam se Fatrou Tatra, či teď zdravší jesti povětrí?
Válčí: nechte to tak, - spojte ve jedno dechy.

3. Rada

K jednomu jen břehu pluj! dávné pořekadlo radí to:
Nech cizina své máš! teď tobě já to radím.

4. Sobiec

Zisku k svému hoviš? či nedáš nic od sebe získat?
Sobieci! počkaj, ským kupčiti dá se tobě.

Na Lelewela

Zustan vlasti milá, nutno se laučiti!
W twém se kljnu kochat nelze synúm twojim.
Kýž tajné moci pohnu! –
Chrabrost klesne jenom na čas.
Rozhodnul již osud. Někdy i tento zas
Zwotne křídla jinam, když se napustošil;
Zášť an poutichne,
Jež te špatne rozerwalo.-
Padnut! wždyttě padá mrzko jenom winen.
Krotkých krew holubú tak se cedi drapy
Orlú nesnesitelných:
Pomsti zkázu jarý lovec.-
Kráčj z otčiny již, w swém nesa otčinu
Srdci. Družstwo zalkej, žetti hořem žrawým
Kde, hle! vlast se bořj ti,
Turcij se pryč Herodot bere.
Nadehnul jakže blahau ňadra mladých junú
Wbolnosti, rachotil w tom ztrhaný řetěz
Wytěžným ramen, ai!
Zachwěl se praporec w boji:
Jiskřjej roněná meč slza neschladj;
Bud' jak ňadra litá wje nekoji milost:
Bezdušným tu honem w závan
Chwátá jun beze rozpaku.
Odšel vůdce kochaný mládeže k zápalu,
Jemné myslj wřelau rozplamení co řečj;
kládla když mu na oltář
W záwod swých obětí wděkú.
Wlastnj byt' se křiwě vlast mu nedúwerau
Odsloužit wolila: swalela naň hanu,
byt byl slán macešj klin.
Máti! k ni řeče syn prawý.
Řek ziskal si totěž, Řiman i od svojich.
Božský w vlasti wědám twé si Olym zdwihel
Kdež we swětlee se jasném
Weškých skwěly časú děje.⁶

Počas úradovania v Jánošíku Bysterský sa zaoberal najmä organizačnou a duchovnou prácou v tamojšom cirkevnom zbore. Tu sa aj oženil, no meno jeho manželky sa nám nepodarilo vypátrať. V poznámkovom materiáli Ivana Staneka píše iba že sa „Bysterský v Šándore údajne mal oženit“,

⁶ Prepis rukopisu pre tento príspevok urobila Gabriela Hamranová.

pokým v kronike Adolfa Kernúcha nachádzame viackrát spomenutú „vdovu farára Bysterského“. Tiež ani údaj o tom, či mali potomkov, nám zatiaľ nie je známy.

V prvých rokoch úradovania v Jánošíku Bysterský spolu s ďalšími členmi zboru, zápasili s maďarizáciou, snažili sa o osamostatnenie filiály, naštartovali predprípravné práce na výstavbu kostola a kúpili nové zvony. Za jeho koordinácie sa v Jánošíku vybudovala nová škola, v ktorej sa do roku 1884, kedy bol postavený kostol, konali aj služby Božie.⁷

Bysterský bol v Jánošíku i literárne činný. Prekladal epos Osman od Ivana Gundulića, no rukopis je dodnes nezvestný (Kolektív autorov: Biografický lexikón Slovenska). To potvrdzuje aj správa vo viedenských Slovenských novinách z roku 1853, kde sa uvádza, že Bysterský, kňaz v Šándore, má už hotový prvý spev.⁸ O jeho korešpondencii so slovenskými vydavateľmi, najmä so Slovenskými novinami, do ktorých Bysterský prispieval, píše Ján Babiak a Sladjan Daniel Srdić v jánošíckej monografii. V súvislosti s tým autorská dvojica konštatuje, že Ján Bysterský nebol iba „obyčajný farár“, ale sa „zaoberal aj vedeckou a prekladateľskou činnosťou“.⁹

Z uvedeného vyplýva, že Ján Bysterský, okrem toho, že bol evanjelický farár bol aj pedagóg, národný dejateľ, vedec, prekladateľ, veršovník a najmä organizátor štúrovského hnutia. Záujem o literatúru prejavoval nie iba počas študentských a kaplánskych čias, ale aj po príchode do Jánošíka. Niektoré jeho verše sa dostali do štúrovských pohľadníc a do almanachu *City vděčnosti*, iné zasa zostali v rukopise. Otázky národné mu nikdy neboli ľahostajné a na Dolnej zemi sa o ne zaujímal už aj počas svojej prvej návštevy Banátu. Na svojom trvalom pôsobisku v Jánošíku zanechal výrazne stopy v organizačnej a duchovnej činnosti. O tom, že patrí medzi osobnosti celoslovenského kontextu potvrdzujú aj príspevky, ktoré boli o ňom publikované na Slovensku, ako aj záujem o jeho život a dielo zo strany renomovaných bádateľov. Z našej strany nám preto zostáva iba vzdať mu hold a zakladať sa o to, aby sa mu našlo patričné miesto v kultúrnych dejinách a literatúre vojvodinských Slovákov. Jánošíčania spolu s Maticou slovenskou v Martine k tomu urobili prvý krok odhalením pamätnej tabule dňa 1. októbra 2023 v Jánošíku, na mieste kde pôvodne stála jeho hrobka.

Použité rukopisy:

Biografické údaje Jána V. Bysterského, poznámkový materiál Ivana Staneka, 1 jd., 3 s. Literárny archív Slovenskej Národnej knižnice v Martine.

Bysterský Ján: Na Lelewela, 1 jd., 2 s. Literárny archív Slovenskej Národnej knižnice v Martine.

Korešpondenčné listy Jána Bysterského.

List Alexandra Šimkoviča z Ústavu slovenskej literatúry SAV adresovaný na evanjelický zbor v Jánošíku. 1971. 1 s. Ústredný archív SECAV v Starej Pazove.

⁷ Vid' šándorskú kroniku Adolfa Kernúcha, Ústredný archív SECAV v Starej Pazove; BABIAK, Ján – SRDIĆ, Sladjan Daniel: *Slováci v Jánošíku : (1823-2013) : historický aspekt*. Jánošík : Cirkevný zbor SEAVC v Jánošíku, 2013.

⁸ AMBRUŠ, Dvaja Jánovia Bysterskí, s. 173.

⁹ BABIAK – SRDIĆ, *Slováci v Jánošíku*, s. 127.

Dolnozemskí Slováci ako téma spoločenských vied na Slovensku

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica, 17. október 2023

Editori: Mgr. Ján Chrt'an, PhD.
PhDr. Zuzana Drugová

Vydavateľ: Vydavateľstvo Belianum Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Vydanie: prvé

Rok: 2024

Počet strán: 83

Rozsah: 7,64 AH

ISBN 978-80-557-2126-2

<https://doi.org/10.24040/2024.9788055721262>

9 788055 721262